

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

NİZİP EFSANELERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

LEVENT BAŞARKANOĞLU

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Behiye KÖKSEL
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Fuzuli Bayat GÖZELOV

GAZİANTEP
OCAK 2010

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

NİZİP EFSANELERİ

Levent BAŞARKANOĞLU

Tez Savunma Tarihi: 25.01.2010

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Yrd.Doç. Dr. Ahmet AĞIR
SBE Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylarım.

Yrd. Doç. Dr. Murat CERİTOĞLU
Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Fuzuli Bayat GÖZELOV
İkinci Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Behiye KÖKSEL
Tez Danışmanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

İmzası

Prof. Dr. Fuzuli Bayat GÖZELOV

Yrd. Doç. Dr. Behiye KÖKSEL

Yrd. Doç. Dr. Ruhi ERSOY

Yrd. Doç. Dr. Murat CERİTOĞLU

Yrd. Doç. Bilge TAN

ÖZET NİZİP EFSANELERİ

BAŞARKANOĞLU, Levent
Yüksek Lisans Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Behiye Köksel
Ocak 2010, 126 Sayfa

Nizip Efsaneleri adlı bu çalışmamızda, Gaziantep'e bağlı Nizip ilçesinin kültürel mirası olan efsane ve menkıbelerin unutulmadan, kayıt altına alınması amaçlanmıştır. Efsanelerle ilgili saha çalışması yapılmadan önce yöre ile ilgili bir araştırma planı hazırlanmış; kaynak kişiler tespit edilerek, gerekli araç ve gerecin temini sağlanmıştır. Çalışmamızın birinci bölümünde, Nizip'le ilgili genel bilgiler verilmiş; Nizip folkloru üzerine yapılan çalışmalar üzerinde durularak, efsane kavramı açıklanmıştır. İkinci bölümde, çalışmamızda kullandığımız on yedi kitap özeti ve dört makale özetine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde, derleme çalışmasında kullandığımız, gözlem ve görüşme yöntemlerine değinilmiştir. Son bölümde, efsane metinleri tasnif edilerek metinlerin incelenmesi yapılmış; metinlere ait motifler üzerinde durulmuştur. Çalışmanın sonunda ise Sonuç, Kaynakça ve Ekler bölümleri yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Nizip, Efsane, İnanış, Motif

ABSTRACT
THE LEGENDS OF NİZİP

BAŞARKANOĞLU, Levent
M. A. Thesis, Department of Turkish Language and Literature
Supervisor: Asist. Prof. Dr. Behiye Köksel
January 2010, 126 Pages

In our study, with the name “the legends of Nizip”; it is aimed to record the legends and sagas which are the cultural heritage of Nizip, the town of Gaziantep, without being forgotten. Before the study of field related to the legends was made, a plan of research related to environs had been prepared. The narrator people were determined and the necessary device and equipment were provided. In the first part of our study, general information related to Nizip was given. The studies on the folklore of Nizip were emphasized and the concept of legend was explained. In the second part, the place was given to the summaries of seventeen books and the summaries of four articles which we used in our study. In the third part, we mentioned about the methods of observation and negotiations which we used in the study of collection. In the last part, the texts of legends were classified and the analysis of texts were made and the motives belonging to the texts were emphasized. The parts of conclusion, references and the appendix are at the end of the study.

Key words: Nizip, Legend, Belief, Motif

ÖN SÖZ

Anonim Halk Edebiyatı'nın bir türü olan efsaneler, geçmişle günümüz arasında kültürel birikimi sağlayan, gerçek mekânlara, kişilere ve olaylara bağlı olarak dile getirilen, inandırıcılık vasfı olan, içinde olağanüstü motifler barındıran, kısa halk anlatımlarıdır.

Sözlü kültürel mirasımızın önemli unsuru olan, kültürel yapımızın anlaşılmasında rol oynayan efsanelerimizi, sözlü gelenekte unutulmadan kayda geçirme çabamız, bizi böyle bir çalışma yapmaya sevk etti.

Nizip Efsaneleri çalışmamızda ilk olarak güvenilir ve özgün bilgi elde edebilmek amacıyla çalışacağımız sahayla ilgili alan araştırması yaptık. Araştırma yapmadan önce Nizip yöresinin folkloruyla ilgili yazılı kaynaklara ulaşmaya çalıştık.

Nizip Efsaneleri adlı çalışmamızın ilk bölümünde Nizip'in sosyal, ekonomik ve coğrafi konumuyla ilgili genel bilgiler verdik. Yine aynı bölümde efsane kavramını ve efsanenin diğer anlatı türleriyle olan münasebetine değindik.

İkinci bölümde, çalışmamızda kullandığımız kaynak kitapların ve konumuzla ilgili yararlandığımız makalelerin özetlerine değindik.

Çalışmanın üçüncü bölümünde sözlü kaynaklara ulaşmada kullandığımız gözlem, mülakat gibi alan çalışmasıyla ilgili yöntem ve teknikler üzerinde durduk.

Çalışmamızın son bölümünde efsane metinlerinin epizotlarını vererek, metinleri inceledik. Yine bu bölümde motif kavramına değinerek efsanelerdeki motifleri saptadık. Sonuç bölümünde çalışmamızla ilgili bir değerlendirme yaptık ve çalışmada kullanılan yazılı ve sözlü kaynakları belirttik. Ekler kısmına da alan çalışmasında ilgi çekecek resimlerden koyarak çalışmamızı tamamladık.

Çalışmamda bana yardımlarını esirgemeyen hocalarım, Prof. Dr. Fuzuli Bayat'a, Yrd. Doç. Dr. Behiye Köksel'e ve öğretmen büyüğüm Halil Yalçın'a teşekkürlerimi sunarım.

Levent BAŞARKANOĞLU

Ocak- 2010

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖN SÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
SEMBOLLER VE KISALTMALAR	iv
BİRİNCİ BÖLÜM	1
GİRİŞ	1
1.1. ÇALIŞMANIN TANIMI, AMACI VE ÖNEMİ	1
1.2. NİZİP İLÇESİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER	2
1.2.1. Coğrafi ve Ekonomik Konum.....	2
1.2.2. Ulaşım.....	3
1.2.3. Nizip'in Tarihçesi	3
1.3. NİZİP FOLKLORU İLE İLGİLİ ESERLER VE ÇALIŞMALAR.....	6
1.4. EFSANE İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER	9
1.4.1. Efsane Tanımı	9
1.4.2. Efsanelerin Teşekkülü	12
1.4.3. Efsanelerin Diğer Anlatı Türleriyle Münasebeti	17
1.4.3.1. Efsane mit ilişkisi	17
1.4.3.2. Efsane masal ilişkisi	19
1.4.3.3. Efsane destan ilişkisi.....	21
1.4.3.4. Efsane halk hikâyesi ilişkisi.....	23
1.4.3.5. Efsane-menkıbe ilişkisi.....	23
1.4.3.6. Efsane memorat ilişkisi.....	26
1.4.4. Coğrafi Mekânın Vatanlaşmasında Efsanenin Katkısı.....	28
II. BÖLÜM	30
KAYNAK ÖZETLERİ	30
2.1. EFSANELER ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALARIN ÖZETLERİ	30
2.1.1. Kitap Özetleri	30
III. BÖLÜM	34
MATERYAL VE YÖNTEM	34
3.1. GEREÇLER	34

3.2. YÖNTEMLER	35
IV. BÖLÜM	37
BULGULAR VE TARTIŞMA	37
4.1. EFSANE TASNİFLERİ	37
4.2. NİZİP EFSANELERİNİN TASNİFİ	43
4.3. NİZİP EFSANELERİNİN EPİZOTLARI, METİNLERİ VE İNCELENMESİ	46
4.3.1. Dinî Efsaneler	46
4.3.1.1. Ziyaret yerleri üzerine anlatılan efsaneler	46
4.3.1.1.1. Abdullah Baba	46
4.3.1.1.2. Sarıkoç Baba-1	47
4.3.1.1.3 Sarıkoç Baba-2	48
4.3.1.1.4. Sarıkoç Baba-3	48
4.3.1.1.5. Seyit Hasan Baba-1	48
4.3.1.1.6. Seyit Hasan Baba-2	49
4.3.1.1.7. Şih Abdal Makamı-1	50
4.3.1.1.8. Şih Abdal Makamı-2	51
4.3.1.1.9 Şih Abdal Makamı-3	52
4.3.1.1.10 Şih Bilecen-1	52
4.3.1.1.11. Şeyh Bilecen-2	53
4.3.1.1.12. Memik Dede (Şih bilecen-3)	54
4.3.1.1.13. Şih Hadi-1	55
4.3.1.1.14. Şih Hadi-2	56
4.3.1.1.15. Şih Hadi-3	57
4.3.1.1.16. Şih Mahmut	58
4.3.1.1.17. Şih Süleyman	58
4.3.1.1.18. Şih Şemsettin ile Fatma Banu-1	59
4.3.1.1.19. Şih Şemsettin ile Fatma Banu-2	59
4.3.1.1.20. Şih Şerif-1	60
4.3.1.1.21. Şih Şerif-2	60
4.3.1.1.22. Şih Cafer-i Tayyar ile Şih Fatma	61
4.3.1.1.23. Şihzâde Ziyareti	61
4.3.1.2. Camiler ve kiliseler	63
4.3.1.2.1. Fevkani Kilisesi (Nizip Kilisesi)	63
4.3.1.2.2. Tahtani Camisi (Leylek Camisi)	63
4.3.1.3. Din Büyükleri üzerine söylenmiş efsaneler	64
4.3.1.3.1. Hz. Ali'nin Atı	64
4.3.1.3.2. İbn-i Hacer	64
4.3.1.4. Keramet Sahiplerinin Efsaneleri	65
4.3.1.4.1. Aydoğmuş Dede	65
4.3.1.4.2. Mehmet Emin Er (Seyda)	66
4.3.1.4.3. Şih Davut	67
4.3.1.4.4. Hacı Sadık Hoca-1	67
4.3.1.4.5. Hacı Sadık Hoca- 2	68

	<u>Sayfa No</u>
4.3.1.4.6. Hacı Davut Dağdeviren-1.....	68
4.3.1.4.7. Hacı Davut Dağdeviren-2.....	69
4.3.2. Tarihî Efsaneler	69
4.3.2.1. Tarihî olaylar ve kişiler üzerine anlatılan efsaneler.....	69
4.3.2.1.1. Antep'i yıkılmaktan kurtaran bilgin.....	69
4.3.2.1.2. Barak adı-1	71
4.3.2.1.3. Barak adı-2	71
4.3.2.1.4. Barak adı-3	73
4.3.2.1.5. Bilal ve Habeş Adları	74
4.3.2.1.6. Karacaoğlan'ın ölümü-1.....	74
4.3.2.1.7. Karacaoğlan'ın ölümü-2.....	76
4.3.3. Olağanüstü Varlıklar ve Güçler Üzerine Anlatılan Efsaneler	77
4.3.3.1. Cinler, periler, ejderler.....	77
4.3.3.1.1. Evren (Ejder) ve Karacaoğlan.....	77
4.3.3.1.2. Hasan kıyanın kara iti.....	79
4.3.3.2. Hastalık ve sakatlık getiren varlıklar	81
4.3.3.2.1. Al Kızı -1.....	81
4.3.3.2.2. Al kızı-2.....	82
4.3.3.2.3. Su kızı.....	82
4.3.4. Tabiatla İlgili Efsaneler	83
4.3.4.1. Taşlar, tepeler, dağlar	83
4.3.4.1.1. Munzur Dağı	83
4.3.4.1.2. Hz. Ali Kayası.....	84
4.3.4.2. Mağaralarla ilgili efsaneler.....	86
4.3.4.2.1. Keke Aziz Mağarası.....	86
4.3.4.2.2. Derbent Mağarası	86
4.3.4.3. Ağaçlarla ilgili efsaneler.....	86
4.3.4.3.1. Kaba pala.....	86
4.3.4.3.2. Palamut ağacı	87
4.3.4.3.3. Mığaran çalısı.....	87
4.3.4.3.4. Çalık ağacı.....	87
4.3.4.3.5. Kan akıtan ağaç	88
4.3.5. Taş Kesilme Efsaneleri	88
4.3.5.1. Zor durumdan kurtulma.....	88
4.3.5.1.1. Âşık taşı-1	88
4.3.5.1.2. Âşık taşı-2	89
4.3.5.1.3. Taşbaş Tepesi'ndeki kız kardeşler	89
4.3.5.1.4. Aşığın başı.....	90
4.3.6. Sevdaya Bağlı Olarak Teşekkül Eden Efsaneler	91
4.3.6.1. Karacaoğlan'ın hizmetkârı Yşakup ve Turna Kız-1	91
4.3.6.2. Karacaoğlan'ın hizmetkârı Yakup ve Turna Kız-2	92
4.3.6.3. Yanan âşıklar	93
4.3.6.4. Rum Kale Beyi'nin Kızı	94
4.3.6.5. Nergis çiçeği.....	95
4.4. NİZİP EFSANELERİNDE BAŞLICA MOTİFLERİN İNCELENMESİ	96
4.4.1. Motif Kavramı.....	96

	<u>Sayfa No</u>
4.4.2. Efsanelerde Geçen Belli Başlı Motifler	97
4.4.2.1. Tayy-i Mekan, tayy-i zaman motifi	97
4.4.2.2. Rüya motifi	100
4.4.2.3. Ağaç motifi	103
4.4.2.4. Hızır motifi	106
4.4.2.5. Taş kesilme motifi	108
4.4.2.6. Bitkiye dönme motifi	110
4.4.2.7. Tabiatüstü varlıklara dönme motifi	110
4.4.2.8. Tedavi etme	111
4.4.2.9. Velinin koruyucu ruhu	112
4.4.2.10. Az yiyecekle çok kişiyi doyurmak	113
4.4.2.11. Kuru odunu ağaç haline getirmek	113
4.4.2.12. Tabiat kuvvetlerine hâkim olmak	114
4.4.2.13. Cansız varlıkları harekete geçirme	115
4.4.2.14. Ortadan kaybolma	115
SONUÇ	116
KAYNAKÇA	119
1. Yazılı Kaynaklar	119
2. Sözlü Kaynaklar	123
EKLER	124
ÖZGEÇMİŞ	128
VİTAE	128

SEMBOLLER VE KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
bk.	: Bakınız
C.	: Cilt
ev.	: Çeviren
DİBY	: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
Ed.	: Editör/yayına hazırlayan
GTO	: Gaziantep Ticaret Odası
H.z.	: Hazreti
İFD	: İlahiyat Fakóltesi Dergisi
İ.Ü.	: İnönü Üniversitesi
No.	: Numara
NTO	: Nizip Ticaret Odası
S.	: Sayı
s./ ss.	: Sayfa/sayfalar
TDK	: Türk Dil Kurumu
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: Ve benzeri
yay. haz.	: Yayına Hazırlayan
yy.	: Yüzyıl

BİRİNCİ BÖLÜM GİRİŞ

1.1. ÇALIŞMANIN TANIMI, AMACI VE ÖNEMİ

Bu çalışmada unutulmaya yüz tutmuş sözlü kültür mirasımıza ait ürünleri kayıt altına almak ve bizden sonraki nesillere aktarmak amaçlanmıştır. Çalışmamız, Nizip ilçesinde halk muhayyilesinde yer etmiş, anonim halk edebiyatımızın bir türü olan efsanelerin su yüzüne çıkartılması olarak tanımlanabilir.

Günümüz teknolojisinin getirdiği yenilikler, insanların birbirleriyle olan iletişimlerini kısıtlamıştır. Zamanla sözlü anlatılar gündeme gelmez olmuş, yok olmaya yüz tutmuştur.

Bu durumda yeni nesiller Anadolu'nun zengin kültür birikiminden nasiplerini alamamış olurlar, bu çalışmanın en önemli gayesi, kültürel birikimin yeni nesillere aktarılma gayretidir.

Efsaneler anlatılar içerisinde hem gerçeğe yakınlık gösterirler hem de olağanüstü özellikleriyle gerçeğin sınırlarını zorlarlar. Halkın inanışlarının da yer aldığı bu anlatılarda binlerce yıllık Türk inanç sisteminin kalıntılarını bulmak mümkündür. İslâmi kılıfa bürünmüş Şaman inancının davranış kalıpları ve ritüelleri özellikle ziyaret fenomenine bağlı olarak hala canlılığını korumaktadır.

Efsaneler, aynı zamanda toplumsal platformda insanların rollerini de düzenleyici bir işleve sahiptir. Toplumun benimsemediği davranışlarda bulunanlar bir şekilde cezalandırılırlar.

Nizip Efsaneleri'ndeki metinleri incelerken, anlatının ruhundaki inanç duygusunu ve bunun birey ve toplum psikolojisi üzerindeki etkilerini de gözlemledik.

Efsaneler gerek sosyal gerekse de psikolojik yönden toplumun inanç ile ilgili havsalasında yer etmiş, pek çok inanç özelliğiyle toplumun ihtiyaçlarına cevap

veren anlatılardır. Nizip Efsaneleri adlı çalışmamız bu bağlamda değerlendirildiğinde önem arz etmektedir.

1.2. NİZİP İLÇESİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1.2.1. Coğrafi ve Ekonomik Konum

Gaziantep ilinin en büyük çevre ilçesi Nizip'tir. Nizip'in doğusunda Şanlıurfa (Birecik), güneyinde Karkamış, kuzeyinde Yavuzeli, batısında Gaziantep ve Oğuzeli bulunur. 36°28' doğu boylamları ve 36°38' kuzey enlemleri arasında yer alan Nizip'in deniz seviyesinden yüksekliği 400-500 m. arasındadır. Fırat ırmağı havzasında yer alan Nizip genel olarak doğuya doğru açılan bir plato ve güneyde ise bir ova özelliği gösterir. Fazla bir engebenin olmadığı sade bir yapıya sahiptir.¹ Gaziantep yöresinin doğusunda yer alan Nizip, Kuzeydeki Güneydoğu Toroslar'ı gibi kıvrımlı saha ile güneydeki Arabistan masifi arasındaki geçiş bölgesinde yer alan yerleşim merkezlerinden biridir.² Yüzölçümü 761.950 dekadır.³

İlçe Fırat Nehri'nin meydana getirdiği tarihsel Mezopotamya havzasının orta bölümünde bulunmaktadır.⁴

Nizip, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yer alması sebebiyle, karasal iklimin etkisindedir. Fakat ilçenin ikliminde az da olsa Akdeniz iklim özelliklerinin etkisi vardır. İlçede yaz mevsimi kurak ve çok sıcak geçer. Yaz aylarının ortalama sıcaklığı 35-38° C gibi yüksek değerler gösterir. Kış mevsimi yağışlı geçer ve sıcaklık değer olarak düşer. Nizip'te görülen iklim, De Martonne'a göre Akdeniz ikliminin step tipidir. Bu ise, Akdeniz ikliminden karasal iklime geçiş tipi demektir.⁵ Akdeniz ikliminden karasal iklime geçiş kuşağı içinde olduğu için kar yağışlı günler ortalaması, 2.2'dir. Ortalama yağış miktarı, 464 mm; ortalama sıcaklık, 17.4 derecedir. En düşük sıcaklığın -9, en yüksek sıcaklığın 42.6 derece tespit edildiği ilçede yağışlar genelde bahar aylarına rastlar.⁶ NTO'nun 2005 yılı faaliyet bülteninde en yüksek sıcaklık 45° olarak verilmiştir.

¹ Nizip Ticaret Odası Faaliyet Bülteni, (2007), *Coğrafi Konum*, s.16

² Kazım Yılmaz, (Ekim 1990), *Nizip ve Sosyo Ekonomik Gelişme*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü, İstanbul, s.3.

³ Nizip Haberleri, (2009), *Nizip Coğrafi Konumu* <http://www.nizipnet.com/>, (27.08.2009)

⁴ Gaziantep İl Yıllığı (2002), *Nizip Coğrafi Yapısı*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, s.370

⁵ Kazım Yılmaz, a.g.e., s.4.

⁶ Haber Merkezi, (1993), Nizip'imizi Tanıyor muyuz?, *Karpuzatan, Nizip Kültür ve Dayanışma Derneği Yayın Organı*, S.1 s.8-9

Nizip'te kuraklığın fazla, nemin ise az olması sulu tarımı zorunlu kılmıştır. Sulanan tarımsal alanlarda, gerekli gübrelemenin ve ilaçlamanın yapılması durumunda yılda üç kez ürün alınması mümkündür.

Bitkisel üretimin en önemli ürün çeşidi Antep fıstığı ve zeytindir. Hancağız barajının kurulması, ilçe tarımına büyük katkı sağlamıştır. İlçe nüfusunun büyük bir kısmı çiftçilikle uğraşmaktadır. Hayvancılık, büyük ve küçükbaş kesiciliği şeklinde yapılmakta olup ilçenin kuzey köylerinin geçim kaynağını oluşturmaktadır.⁷

Tarım alanında ilk sırayı fıstık ürünü almaktadır. Antep fıstığı olarak tanıdığımız ürünün il içerisindeki toplam üretiminin % 60'ı Nizip ilçesine aittir. İlçede üretilen önemli bir ürün çeşidi de zeytindir. İlçe merkezi ve köylerde yaklaşık 2.000.000 adedi aşkın zeytin ağacı bulunmaktadır.⁸

1.2.2. Ulaşım

Nizip ilçesi Gaziantep-Şanlıurfa E-90 karayolu üzerinde bulunmaktadır. Ayrıca Gaziantep- Nusaybin demiryolu da ilçeden geçmektedir.⁹

2007 yılında Nizip-Gaziantep arası 34 km.lik otoban hizmete açılmıştır. Nizip'in diğer ilçelere, Gaziantep'e ve Ankara'ya olan uzaklığı şu şekildedir:

Nizip-Gaziantep arası : 45 Km.

Nizip-Birecik arası : 17 Km.

Nizip-Karkamış arası : 33 Km.

Nizip-Oğuzeli arası : 33 Km.

Nizip- Ankara arası : 724 Km.dir.¹⁰

1.2.3. Nizip'in Tarihçesi

Nizip'in adı ile ilgili olarak şunlar söylenmektedir:

"...Mardin'in ilçe merkezi Nusaybin adı Asur kaynaklarında Nasibina, Nasibena, Nasipina olarak geçiyor. Diğer bir ilçe merkezi kasabamızın, Nizip'in adı da anlaşılıyor ki, aynı kökten gelmektedir. Ernest Honigmann'ın (RE, Nisybin mad.) kaydettiğine göre; Arap coğrafyacısı Yakup'a göre, "Nizip, Fırat kıyısındaki Nisibin ar- Rum" diye anılıyor. Ar-Rum eklemesi o kenti İslam yurdundaki Nisibis (Helen ve

⁷ Gaziantep İl Yıllığı (2002), *Ekonomik ve Sosyal Durum*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, s.372

⁸ Nizip Ticaret Odası Faaliyet Bülteni, (2005), *Ekonomik Durum*, s.12.

⁹ Gaziantep İl Yıllığı (2002), *Ekonomik ve Sosyal Durum*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, s.372

¹⁰ Nizip Belediyesi Stratejik Planı 2006-2010 s.7

Roma ağzında Nisibis, şimdi Nusaybin) kentinden ayırt etmek içindir.”¹¹ Bu yüzden iki ismin birbirine karışmaması için Nusaybin’e “Nasibina Asur” yani Asur ülkesindeki Nasibina (Nusaybin) deniliyordu.¹²

Nizip adı Osmanlı zamanında halk arasında “Neyz Ab” olarak geçirdi. Arapça “Neyz Ab” suyu bol anlamında kullanılan bir yerdir. 1651 yılında Nizip bölgesinde seyahat eden meşhur gezgin Evliya Çelebi, bu bölgede ağaç ve ormanlıklardan gökyüzünü göremediğini yazmış ve ceylanların mekânı olarak seyahatnamesinde zikretmiştir. Halk arasında bazı söylentilere göre Nizip adı, geyik veya ceylanların çıkardığı sesler nedeni ile verilmiştir. Nizipli sosyolog Muharrem Kaplan’ın tespitine göre ise Roma dönemi kahramanlarından Pesseus’un oğlunun “Nicippe” diye bir kızla evlenmesi nedeni ile buraya Nizip denilmiştir.¹³

Evliya Çelebi, Şam’dan Anadolu’ya geçişinde Nizip’ten geçerek intibalarını şu şekilde nakletmiştir:

Nizip Fırat ırmağının batı yönünde, çöl içinde, yüksek bir dağın eteğinde Hanlı, Camili, Hamamlı, Küçük Çarşılı mamur bir kasaba olup bağı bahçesi yoktur. Daima Birecik kasabasına eklenip Nahiye olmuştur. Harun Reşit zamanında mamur bir şehirmiş. Ayıntap’ın kible yönünde bir konak olup yaya adım bir günde varır, gelir. Burada yine doğuya giderek 6 saatte Birecik’e geldiğini yazmaktadır.¹⁴

Nizip, günümüzden 10-12 bin yıl önce ilk kez tarıma başlayan insanların buna bağlı olarak oluşturduğu yerleşmelerin yer aldığı Mezopotamya’nın kuzeyinde “Verimli Hilal” denen bölgenin merkezinde bulunmaktadır. Tarih öncesi döneme ait bulgular, yörenin insanlığın ilk yerleşim alanlarından biri olduğunu ortaya çıkarmıştır. Belkis çayı kenarındaki mağaralar ve ilk yerleşme yerlerinin kalıntıları olan höyükler, bölgeyi bir oya gibi bezemiştir. Bölgede yapılan araştırmalar neticesinde Yontma Taş Devrine ait el baltaları, kesici ve kazıyıcı taş aletleri bulunmuştur. Cilalı Taş çağını izleyen Kalkolitik ve Tunç devirlerinde de bölge yerleşim yeri olma özelliğini korumuştur.¹⁵

Sakçagözü’nden 3 km. içerideki Cabahöyük ile Nizip yolu üzerinde bulunan Turlu “Şehzade” höyük bu dönemin belli başlı yerleşim merkezleridir. Türkiye dünya arkeoloji tarihi açısından önem taşıyan ve kazı çalışmaları büyük bir heyecan

¹¹Halil Eker, (2006), *Nizip’teki Mimari Eserler*, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Van, s.3

¹² Ramazan Tarhan, (Kasım-Aralık-2007), Yaşadığımız Şehir Nizip’in Adı Nerden Geliyor, *Nizipcom Aylık Dergi*, S.1, s.14

¹³ Ramazan Tarhan, a.g.e., s.15

¹⁴ Mehmet Yılmaz, (1973), *Nizip Tarihi*, Mazlum Kitapevi, Gaziantep, s.15

¹⁵ Nizip Ticaret Odası Faaliyet Bülteni, (2002), *Nizip’in Tarihçesi*, s.15

ile izlenen Belkis Zeugma antik kenti, Nizip'in 10 km. kuzeyinde bulunmaktadır. Nizip'in 8-10 km. kuzeyindeki Belkis (Zeugma-Köprü-Belkis) kenti, bundan iki bin yıl önce İpek Yolu'nun bağlantı noktası konumundaydı.¹⁶

M.Ö. 3000 yıllarında Nizip çevresi sürekli bir iskâna sahip olmuş ve önemli bir bölgesel kültürü temsil etmiştir. Bu bölgesel kültür madeni işlemekte usta olan güney Mezopotamya ile sıkı münasebetler içindedir. Orta Anadolu'da Kızılırmak kavisi içinde Etilerin bulunduğunu ve Asurluların bunlarla sıkı bir ticaret ilişkisi içinde olduklarını biliyoruz. Hattuşaş arşivindeki vesikalara dayanarak, Babil-Mısır, Eti-Kuzey Suriye, Eti-Mısır münasebet ve ulaşımları bölgemizden geçmektedir. Bölge Asurluların, Hurilerin ve Mitanilerin eline geçmiş onların kültürüyle yoğrulmuştur. Bölgede bulunan bir mühür türü Mitanilerin bu bölgede yaşadıklarına tanıklık etmektedir. Mitaniler daha sonra Eti krallığına dahil olmuşlardır. Bölge 12.yy.' a kadar Etilerin elinde kalmıştır.

Nizip, M.Ö. 7-8. yüzyıllarda Keyhüsrev'in zaptıyla İranlıların eline geçmiş; muhtelif zamanlarda İranlılar burayı kaybetmişlerse de gene geri almışlardır. Nihayet Yunan ve Şarki Roma İmparatorlukların hâkimiyetine geçmiştir.¹⁷

M.S. 6.yy.da Nizip ve çevresi Bizanslıların denetimine geçmiş; M.S. 638'de bölge savaşmaksızın, cizye ve haraçtan muaf tutulmak suretiyle İslam âlemine katılmıştır. O dönemde Hz. Ömer'in bölgeye geldiği hakkında bazı kayıtlara rastlanmıştır. Ebu Müslüm döneminde bölge Abbasi yönetimine girmiş ve Türk valilerce yönetilmiştir. Selçukluların batıya doğru genişlemeleri ve Malazgirt Savaşı'nın etkisiyle Nizip hızlı bir şekilde Türkleşmiştir.¹⁸

Büyük komutan Sultan Alparslan'ın başkomutanı Afşin Bey, 31 Ocak 1071 tarihinde Nizip'i ele geçirmişti. 13 Ağustos 1071 tarihinde Alparslan ordusu ile beraber Malazgirt'e giderken bir hafta kadar Nizip'te konaklamıştır.¹⁹

Nizip ve çevresinde Haçlılarla büyük savaşlar yapılmış, M.S. 1187 senesinde Selahaddin Eyyubi, Haçlıları Hittin Savaşı'nda yenilgiye uğratmıştır. 15. yy.ın ortalarında Dulkadiroğulları Beyliği'nin yönetiminde bulunan Nizip, Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinde Osmanlı topraklarına katılmıştır.²⁰

¹⁶ Nizip Belediyesi Stratejik Planı 2006-2010 s.7

¹⁷ Yılmaz,a.g.e., ss.6-9

¹⁸ Nizip Ticaret Odası Faaliyet Bülteni, (2002), *Nizip'in Tarihçesi*, s.15

¹⁹ İbrahim Kanal, (Ocak-Şubat-2008), "Nizip Savaşı Mevki Olarak Nerede Yapıldı", *Nizipcom Aylık Dergi*, sayı:2, s.17

²⁰ Nizip Ticaret Odası Faaliyet Bülteni, (2002), *Nizip'in Tarihçesi*, s.15

Yavuz Sultan Selim zamanında, 1517’de Osmanlı İmparatorluğu’na katılan ilçe, Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa ile II. Mahmut arasındaki çatışmalara sahne olmuştur.²¹ Nizip adı bilhassa 23-24 Haziran 1839’da bu civarda yapılan meydan muharebesinde şöhrete kavuşmuştur. Bu meydan muharebesi “Nizip Savaşı” olarak tarih sahnesinde yerini almıştır. Her iki tarafta da büyük zayıflık olmuş, Mehmet Ali Paşa kuvvetleri Nizip Muharebesi’ni kazanmaya muvaffak olmuşlardır. Bundan sonra Nizip, Halep vilayetinin Urfa sancağının Birecik kazasına bağlı ve üç bin nüfuslu küçük bir kasaba olarak kalmıştır.²²

Nizip, ulusal kurtuluş savaşı yıllarında da Gaziantep savaşlarına katılarak, “Gazi” unvanını almıştır. Birçok yöremiz gibi Nizip de gerçek kimliğini Cumhuriyetle kazanmış, asıl gelişmesini de bu dönemde yaşamıştır.²³

1904 yılında belediyelik olarak Birecik ilçesine bağlı iken,²⁴ Cumhuriyet’in kuruluşundan sonra 1924’te yapılan genel idari teşkilatında Gaziantep iline bağlanmıştır. 26 Nisan 1926’da da ilçe unvanını almıştır.²⁵

1.3. NİZİP FOLKLORU İLE İLGİLİ ESERLER VE ÇALIŞMALAR

Bu bölümde, Nizip folkloru ve sözlü edebiyatına dair tespit edebildiğimiz yayınlardan bahsedeceğiz.

Cemil Cahit Güzelbey, *Gaziantep Efsane ve Öyküleri* adlı kitabında; Nizip’le ilgili olan, Antep’i Yıkılmaktan Kurtaran Bilgin, Yanan Âşıklar ve Taşbaş isimli üç efsane metni yer almıştır. Bu eserlerdeki metinler yerel ağız özellikleri korunarak verilmiştir.²⁶

Mehmet Yılmaz, *Nizip Tarihi* adlı kitabında Nizip’in iklimi, coğrafi konumunun yanında, Nizip folkloruyla ilgili halk anlatılara da yer vermiştir. Kitabın içerisinde Barak ve Baraklılara ayrılmış bir bölüm de vardır. Burada, Barak adıyla ilgili efsaneler verilmiştir. Yine kitapta, Taş baş Tepesi ile ilgili bizim de alan çalışmasında karşılaştığımız, yedi kız kardeşin taş kesilmesi ile ilgili efsane metni yer almıştır.²⁷

²¹ Doç.Dr. Erdal Ceyhan, (1999). *Gaziantep Tarihi*, GTO Kültür Yayınları, 99/2, Gaziantep, s.139

²² Haber Merkezi, (1996), Nizip Savaşı, *Karpuzatan, Nizip Kültür ve Dayanışma Derneği Yayın Organı*, S.4, s. 18-19

²³ Nizip Ticaret Odası Faaliyet Bülteni, (2002), *Nizip’in Tarihçesi*, s.16

²⁴ *Nizip Belediyesi Stratejik Planı 2006-2010* s.5

²⁵ Yılmaz, a.g.e., s.20

²⁶ Cemil Cahit Güzelbey,(1994), *Gaziantep Efsane ve Öyküleri*, Gaziantep Üniversitesi Basımevi

²⁷ Mehmet Yılmaz, (1973), *Nizip Tarihi*, Mazlum Kitapevi, Gaziantep

İ. Halil İmamoğulları'nın yayına hazırladığı, *Geçmişten Günümüze Nizip* adlı çalışma, Nizip folkloruyla ilgili zengin bir kaynaktır. Bu eserin içinde, Nizip'te evlenme gelenekleri, çeyiz götürme, başlık, köstek kırma; Nizip'te eski Ramazanlar, çocuk oyunları, cenazeyle ilgili adetler, Nizip ağzından örnekler, halk hekimliği gibi çok çeşitli folklorik malzemenin yer aldığı görülür. Bu eserin içinde Nizip Evliyalari başlığının altında Nizip efsane ve menkıbelerinden örnekler verilmiştir.²⁸

Saim Sakaoğlu'nun *101 Türk Efsanesi* adlı eserinde, Barak adının ortaya çıkışıyla ilgili olarak bir efsane metnine yer verilmiştir.²⁹

Yine Saim Sakaoğlu'nun, *101 Anadolu Efsanesi* adlı eserinde bizim de derlediğimiz Şeyh Bilecen adlı efsaneye yer verilmiştir. Biz bunu Nizip'in Çatalca Köyü'nde derlemiştik.³⁰

Saim Sakaoğlu, *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu* adlı çalışmasında, taş kesilme örnekleri ele alınmış, Gaziantep'e ait yedi taş kesilme efsanesi değerlendirilmiştir.³¹

İnönü Üniversitesi'nin yayımladığı, *Efsaneler* adlı kitapta Mehmet Yılmaz'ın Nizip'ten derlediği, Âşık Taşı adlı efsane ile Yıldız Kaşut'un Gaziantep'ten derlediği ve aynı motif yapısıyla bizim de verdiğimiz Memik Dede adlı efsaneler yer almaktadır.³²

Cuma Karataş, *Son Göçebe Baraklar Tarih, Yaşam, Folklor* adlı çalışmasında Nizip'teki Barak folklorundan, Barak adından, köy odalarından, çocuk oyunlarından vb. folklorik unsurlardan bahsetmiştir. Baraklardaki sözlü edebiyat ürünlerinden de örnekler vermiştir. Halk hikâyelerinden ve masallardan da örnek metinlere yer verilmiştir. Yine Bilecen efsanesi bu eserde de efsane türünden örnek olarak sunulmuştur.³³

Hikmet Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, adlı kitabında taşla ilgili inanışları illere bağlı kalarak ele almış ve her yöreden örneklerle zenginleştirmiştir. Gaziantep'te bulunan taşla ilgili inanışları değerlendirirken, Nizip'ten; Nizip'te Çakmak Taşı, Nizip'te Terleyen Taş isimli iki halk inanışından bahseder. Yine

²⁸ Halil İmamoğulları (2002), *Geçmişten Günümüze Nizip*, İşmont Kültür Yayınları 1, Nizip

²⁹ Saim Sakaoğlu, (2009), *101 Türk Efsanesi*, Akçağ Yayınları, Ankara

³⁰ Saim Sakaoğlu, (2004), *101 Anadolu Efsanesi*, Akçağ Yayınları, Ankara

³¹ Saim Sakaoğlu, (1980), *Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, Ankara

³² Mehmet Yılmaz, (1990), *Efsanelerimiz*, İnönü Üniversitesi Efsane Derleme Yarışması, (haz), Cahit Kavcar, Mehmet Yardımcı, İ.Ü. Basımevi, Malatya, s. 254

³³ Cuma Karataş,(1998), *Son Göçebe Baraklar, Tarih, Yaşam, Folklor*, Bumerang Yayınevi, İstanbul

Nizip’le ilgili olarak, Taş Kesilen Üç Kız, Taşbaş Dağı ile ilgili taş kesilme efsane metni, çalışmada bulunmaktadır.³⁴

Ömer Özbaş, *Gaziantep Dolaylarında Türkmenler ve Baraklar* adlı kitabında Barak Türkmenleri ile ilgili tarihi bilgilerin yanında, Barak folkloruyla ilgili örnekler vermiştir. Özellikle eserde Karacaoğlan’ın Barak’ta yaşadığına dair önemli ipuçları vardır. Kitapta, Karacaoğlan ile ilgili efsanelere de yer verilmiştir.³⁵

Nizip Ticaret Odası’nın 2002 ve 2007 yıllarına ait faaliyet bültenlerinde, Nizip’in sosyal, kültürel ve ekonomik yapısının yanı sıra, Nizip tarihi ve kültürü ile ilgili değerlendirmeler de vardır. Özellikle 2007 yılına ait bültende; Ares Heykeli, Rumkale, Fevkani Kilisesi ele alınıp değerlendirilmiştir. Bunların yanında konumuzla ilgili olarak bir efsane metni yer almıştır.³⁶

Nizip’te yayımlanan *Karpuzatan Dergisi*’nde, Nizip folkloru ve halk edebiyatıyla ilgili yazılara rastlanmıştır. Derginin dördüncü sayısında Cemil Cahit Güzelbey’e ait “Taşbaş Dağı ve söylenceleri” isimli makaleye yer verilmiştir. Derginin üçüncü sayısında Barak Odaları’nın kültürel boyutu ele alınarak değerlendirilmiştir. Yine derginin üçüncü sayısında Nizip’e ait yöresel halk tabirlerinden örnekler verilmiştir. Karpuzatan Dergisi’nin ikinci sayısında, Gelin Döne ve Ezo Gelin hikayeleri yer almaktadır.³⁷

Yahya Özdemir, *Gaziantep Efsaneleri İnceleme-Metin* adlı yüksek lisans tezinde Gaziantep yöresine ait 101 efsaneyi epizotlarını çıkararak incelemiştir. Efsane metinleri verilmiş, motif yapısı üzerinde durulmuştur.³⁸

Fatma Yavuz, *Gaziantep Evliya Menkıbeleri ve Kaynakları* adlı yüksek lisans tezinde evliya menkıbelerinin motif yapısı üzerinde durmuş, özellikle metinlerde eski Türk inancı olan Şamanizm’in izleri sürülmüştür.³⁹

Nizip folkloruyla ilgili olarak, Arzu Ay, *Barak Yöresinde Doğum-Ölüm (Âdet ve Uygulamaları)* adlı lisans bitirme tezinde, Barak Türkmenlerinin doğum ve ölüm âdetlerini ele alarak bunların uygulamaları üzerinde durmuştur.⁴⁰

³⁴ Hikmet Tanyu, (2007), *Türklerde Taşlarla İlgili İnançlar*, Elips Kitap, Ankara

³⁵ Ömer Özbaş, (1958), *Gaziantep Dolaylarında Türkmenler ve Baraklar*, Gaziantep Kültür Derneği

³⁶ Nizip Ticaret Odası Faaliyet Bülteni,(2007)

³⁷ Karpuzatan,(1994), *Nizip Kültür ve Dayanışma Derneği Yayın Organı*, S.2

³⁸ Yahya Özdemir, (2003), *Gaziantep Efsaneleri İnceleme-Metin*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep

³⁹ Fatma Yavuz, (2003), *Gaziantep Evliya Menkıbeleri ve Kaynakları*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep

⁴⁰ Arzu Ay, (2006), *Barak Yöresinde Doğum-Ölüm (Âdet ve Uygulamaları)*, Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Gaziantep

Nizip'te Folklor adlı bitirme çalışmasında Neslihan Karayılan, Nizip ilçesinin folklorik yapısıyla ilgili örnekler vermiş ve bunlarla ilgili uygulamalara değinmiştir. Eski âdetlerle, yeniler arasındaki benzerlik ve farklılıkları belirtmiştir.⁴¹

Emine Çakır, Barak Yöresinde Düğünler Evlenme Âdet ve Uygulamaları adlı bitime tezinde Nizip'teki evlenme 'adet ve uygulamalarına değinmiş. Barak'ta değişen ve varlığını koruyan âdet ve uygulamaları ele almıştır.⁴²

1.4. EFSANE İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

1.4.1. Efsane Tanımı

Efsane kavramıyla ilgili olarak yapılmış olan pek çok doktora ve yüksek lisans tezinde, efsane tanımları kapsamlı olarak ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Bu sebeple konu başlığı kısa tutulmuştur.

Efsane, batı dillerine aynı Latince kökten "legendus" sözcüğünden gelmiştir. İngilizce'de "legend", Fransızca'da "legende", Almanca'da "Legende" ayrıca "Sage", İtalyanca'da "legenda", İspanyolca'da "leyenda", Yunanca'da "mitos-mit", sözcükleri, efsane karşılığı olarak kullanılır.⁴³

Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lûgatı* 'nda efsaneyi: 1. asılsız hikâye, masal, boş söz, saçma sapan lakırdı. 2. dillere düşmüş, meşhur olmuş hadise olarak tanımlamıştır.⁴⁴

Orhan Hançerlioğlu, *İslam İnançları Sözlüğü*nde efsaneyi, ağızdan ağza anlatılarak sürüp gelmiş bulunan olağanüstü nitelikli öykü olarak tanımlamıştır. Ona göre efsane deyimini gerçek bir olayın olağanüstü anlatılışı için kullanıldığı gibi, doğasal olayların açıklanması için tümüyle hayal ürünü olan öyküler için de kullanılır.⁴⁵

Türk Ansiklopedisi'nde ise efsanenin tanımı şöyledir: "Başlangıçta tabiat üstü nitelikler gösteren aziz hayatlarını, sonraları da halk muhayyilesinin ve şair yaratmalarının etkisiyle, biçim değiştirmiş tarih olaylarını anlatan harika niteliğinde hikâye." şeklindedir.

⁴¹ Neslihan Karayılan, (2005), *Nizip'te Folklor*, GAZÜ, Fen Edeb. Fak.Gaziantep

⁴² Emine Çakır, (2006), *Barak Yöresinde Düğünler Evlenme Âdet ve Uygulamaları*, GAZÜ, Fen Edeb. Fak.Gaziantep

⁴³Muhsine Helimoğlu Yavuz, (Ekim 2007), *Diyarbakır Efsaneleri*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, ss.15

⁴⁴ Ferit Devellioğlu, (2008), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara, s.206

⁴⁵ Orhan Hançerlioğlu, (2006), *İslam İnançları Sözlüğü*, 4. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, s.78

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi'nde efsane için şunlar yazılmıştır: “Edebiyatta, tabiatüstü nitelikler gösteren kişilerin hayatlarını, halk muhayyilesinin veya şairlerin meydana getirdiği tarih olaylarını anlatan, olağanüstü olaylarla süslü hikâyelere verilen isimdir.”⁴⁶

Bir terim olarak efsane, Türkçe’de “söylence” olarak bilinmektedir. Ancak ister Anadolu’da, ister Azerbaycan’da, isterse de Orta Asya’da “efsane” terimi ağır basmaktadır. Halk arasında bazen efsaneye rivayet, menkıbe, esatir denildiği de olmuştur. “Efsane” sözü, Fars menşeli “fesane” kelimesiyle ilgili olup anlamı masal, aslı olmayan hikâye, dillere düşen vak’a, daha geniş manası ise destan demektir. Efsane gerçekte olmuş bir olay gibi ağızlarda yaşayan, ağızdan ağza yayılan bir anlatım türüdür. Masalvâri ve hikâyevâri anlatım bu türün başlıca özelliğidir. *Edebiyat Terimleri Lügati*'nde efsanenin tür özellikleri şöyle izah edilir: Efsane tahkiyesinin esasında mucizeli, fantastik bir hadiseye dayanmak vardır ve bu, efsanenin yapısını, tipini, tasvir vasıtaları sistemini teşkil eder.⁴⁷

Efsanenin en iyi bilinen ve diğer pek çok tarifi dayandırıldığı Grimm Kardeşlerin tarifi şöyledir: “Efsane, gerçek veya hayalî muayyen şahıs, hadise veya hakkında anlatılan bir hikâyedir” şeklindedir.⁴⁸

Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı* adlı eserinde efsanenin nitelikleri ve tanımıyla ilgili olarak; “Efsanenin başlıca niteliği inanış konusu olmasıdır; onun anlattığı şeyler doğru, gerçekten olmuş diye kabul edilir. Bu niteliği de düz konuşma diliyle her türlü üslûp kaygısından yoksun hazır kalıplara yer vermeyen bir anlatı oluşudur. Bir destan parçası karmaşık ve uzun soluklu anlatı bütününden kopup, kendine özgü üslûp niteliklerini, sanatlık süslemeleri yitirince, sadece olağanüstü yönleriyle bir kişiyi ya da bir olayı bildirme göreviyle sınırlanınca efsane olur. Kısacası efsane, kendine özgü bir üslûbu, kalıplaşmış, kurallı biçimleri olmayan, düz konuşma dili ile bildirilen bir anlatı türüdür.”⁴⁹ şeklinde tanımlamıştır.

Efsane ve mitoloji hakkında araştırmalarıyla ünlü Max Lüthi ise, efsane konusunda şunları söylemektedir: Efsane kavramı, duygusal bir anlatımla, anlatıcı tarafından bilinçli olarak gerçek olaylar anlatıldığını iddia eden, dinleyicilere bu olayın gerçek olup olmadığını, gerçek ise nasıl olduğunu düşündüren ve nu gerçekten

⁴⁶ Metin Ergun, (1997), *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*, TDK Yayınları, Ankara, s.6

⁴⁷ Prof.Dr.Fuzuli Bayat, (2007), *Mitolojiye Giriş*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, s.111

⁴⁸ Saim Sakaoğlu, (1992), *Efsane Araştırmaları*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, No: 106, Konya, s.9

⁴⁹ Pertev Naili Boratav, (1992), *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, 6.Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, ss. 98-99

haberdar olmayı isteten, nesilden nesile sözlü aktarım yoluyla geçen ve karakteristik bir şekle sahip anlatım türünün adıdır. Efsaneler gizemli bir yapıya sahiptir. Efsaneyle birlikte insan, ruhlar, devler, cüceler, orman-su-rüzgâr, hayvanlar, dağlar, cadılar, büyücüler gibi bilinen ve bilinmeyen şeylerle tanışır. Bu konular efsanelerdeki asıl ilgi odağını oluşturur.⁵⁰

Şükrü Elçin'e göre: İnsanoğlunun tarih sahnesinde görüldüğü ilk devirlerden itibaren ayrı coğrafya, muhit ve kavimler arasında doğup gelişen; zamanla inanç, adet, anane ve merasimlerin teşekkülünde az çok rolü olan bir çeşit masallar vardır, bunlar efsanedir.⁵¹

Tillhagen'e göre efsane, genel olarak inanılan bir konuyu dile getiren halka özgü bir hikâyedir."⁵²

Halkbilimcilerin ortak görüşlerine göre, efsane, sanatsal olarak formüle edilmiş, üçüncü bir şahsa anlatılan ve geçmişte ya da tarihsel geçmişte kurulmuş geleneksel bir hikâyeye ya da anlatıdır. Aslında gerçek değildir ancak anlatıcıları ve dinleyicileri tarafından gerçek olduğuna inanılır.⁵³

Tüm bu tanımlamalardan hareketle, efsane konusunda şu saptamaları yapabiliriz:

1. Efsaneler, dilden dile anlatıla gelmiş çok eski hikâyeler olup anonim halk edebiyatı ürünleridir.
2. Efsanelerin konuları bir kişiye, bir olaya veya bir yere dayandırılır.
3. Efsanelerde anlatılanların, bir ölçüde de olsa inandırıcılık özelliği vardır.
4. Efsanelerde çoğunlukla, olağanüstülük ağır basar. Bu nedenle de bizi, bilinmeyen giz dolu bir âleme götürerek, saygı ve ilgi uyandırır.
5. Efsaneler bir bakıma mitlerin modernleşmiş şekilleri olarak ifade edildikleri için kutsal öğeler de taşırlar.
6. Efsaneler, belirli bir şekilleri olmayan ve konuşma diliyle anlatılan kısa halk anlatımlarıdır.

Efsane:" Kişi, yer ve olayları konu alan, inandırıcılık özelliğine sahip, çoğu zaman olağanüstülüklere yer veren, belirli bir üsluba ve şekle bağlı olmayan,

⁵⁰ Metin Karadağ, (1996), *Türk Halk Edebiyatı Anlatı Türleri*, Akademi Yayınları, Balıkesir, s.295

⁵¹ Abdurrahman Güzel ve Ali Torun,(2005), *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Akçağ Yayınları, Ankara, s.409

⁵² Altan Alperen,(2000), *Geçmişten Günümüze Efsane Geleneği*, Türk Kültürü Aylık Dergi, S.445 s.296

⁵³ Linda Degh, (2005), *Günümüz Bağlamında Efsane Üzerine Bir Düşünme ve Efsanenin Tanımı*, Selcan Gürçayır, (çev), Geleneksel Yayıncılık, Ankara, s.345

kaynaklarını genellikle geçmişin derinliklerinden alan, kısa, yalın, ağızdan ağza aktarılan, anonim halk anlatımlarıdır.” diye tanımlanabilir.⁵⁴

1.4.2. Efsanelerin Teşekkülü

Bilinmeyeni ya da gizemli olanı anlama ve kavrama düşüncesinden hareketle insanlar yaşadıklarına, gördüklerine hep bir olağanüstülük katmışlardır. Esrarengiz olanı bu şekilde anlaşılır kılmaya çalışmışlardır. Efsanelerin gizli bir dünyası vardır, bu dünya yaşanan gerçeklikle bağdaşmadığından, efsanelerin gizemine erişilemez.

Efsanelerde en eski çağlardaki atalar, dünyayı, tabiatı, yer ve göklerdeki hayat ve hadiseleri bilme isteğinden, bu konularda kendi hayal ve uydurmalarını katarak efsaneleri meydana getirmişlerdir. Araştırmacılara göre, efsanelere olmuş olaylarla birlikte hayalî, sihrî uydurmalar, örme hadise ve şahıslar da karışmıştır. Kaşgarlı Mahmud'un *Divan-ı Lügat'it-Türk* adlı eserinde efsane hakkında "Geçmiş olaylardan haber veren" diye tarif edilmekte, ona da, hayalen örülen olaylar katılır diye eklenmektedir.⁵⁵

Saim Sakaoglu, efsanelerin teşekkülü ile ilgili olarak, R. Rosiere'nin ileri sürdüğü kaideleri şu şekilde aktarmıştır:

1. Menşelerle ilgili kaide: Aynı aklı kapasiteye sahip bütün milletlerde muhayyile aynı şekilde tezahür eder. Böylece benzer efsanelerin yaratılışına sebep olur.

2. Birinin yerine diğerinin geçmesi kaidesi: Bir kahramanın hatırası zayıfladıkça onun şerefine yaratılmış olan efsane bu kahramanı terk eder ve daha meşhur birine mal olur.

3. Adapte olabilme kaidesi: Çevre değiştiren her efsane yeni çevrenin sosyal ve etnografik şartlarına kendisini adapte eder.

Aslana binip yılanı kamçı olarak kullanma motifiyle kurulan efsaneyi birinci kaideye, 'Didon Hilesi' diye bilinen, kurnazlıkla toprak elde etme motifine yer veren efsanede Hasan Sabbah'ın yerine Battal Gazi'nin geçmesini ikinci kaideye, yusufluk veya ibibik kuşunun aslında iki çoban veya iki kardeş olması şeklinde değişiklik göstermesi de sonuncu kaideye örnek olarak gösterilebilir.

⁵⁴ Helimoğlu Yavuz, a.g.e., ss.21-22

⁵⁵ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-Kitap. (2009), *Özbek Halk Edebiyatı-Âfsanalar/ Efsaneler*, Ankara, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>, (27.10.2009)

Bu konu ile ilgili olarak Mary Campbell'in dikkat çektiği bir noktayı belirtir: “Hiç tahsili olmayan anlatıcılardan tespit edilen efsane ve mitler arasında Homeros ile ilgili epizotlar bulunmaktadır. Bunlar bölgenin rengini ve dillerini tamamıyla kaybetmiş değillerdir. O halde, çok eski edebi eserlerin daha sonraki devirlerde teşekkül eden efsanelere kaynak olabileceği meselesini hatırdan çıkarmamak gerekmektedir.”⁵⁶

Efsanelerin nasıl teşekkül ettiği konusunda Ranke, efsanenin doğuşunu üç grupta inceler.

1. Etiyolojik efsaneler
2. Olaylara bağlı olarak oluşan efsaneler
3. Yaşantıdan doğan efsaneler

Etiyolojik efsane teşekkülü “niçin” ilkesini benimsemiştir. İnsanın gerçeğe karşı duyduğu ilgi ve merak efsanelerin ortaya çıkış nedenlerinden biri olmuştur. Bir taşın ilgi çekici şekli, hayvanların bazı üstün özellikleri, alışılmamış bir yer, örfler ve adetler hikâye edilerek izah edilmeye çalışılmıştır. Kısaca etiyolojik efsaneler, olayların ardındaki gerçekleri açıklamak isteyen hikâyelerdir.

İkinci grup efsaneler halkın kendi tarihini hatırlamasından kaynaklanan, halkın hafızasında yüzyıllarca canlılığını koruyan efsanelerdir.

Üçüncü teşekkül ise kaynağını mitlerden alan efsanelerdir. Ranke, günümüzdeki “mitik” halk efsanelerinde karşımıza çıkan cin, peri, cüce, hayalet gibi varlıkların sadece geçmişten gelen bir olayı açıklamadığını, efsaneyi bizzat derleyen kişinin devrinde yaşamış veya henüz ölmüş bir insanın metafizik varlıklarla karşılaştığını kurgulamasıyla da doğmuş olabileceğini belirtir.⁵⁷

Metin Ergun, efsanelerin köklerini açıklayabilmek için öncelikle köklerini araştırmak gerektiğini belirtir. Çünkü efsaneler teşekkül ederlerken beslendikleri kaynaklara göre farklılık arz etmektedirler. Bu farklılığın nedeni efsanelerin kökleriyle bağlantılıdır. Efsanelerin bir değil birden çok kökü vardır:

1. Mitolojik kökler
2. Tarihi kökler
3. Dinî kökler
4. Hayalî, fantastik kökler

⁵⁶ Sakaoğlu, a.g.e., ss.11-12

⁵⁷ Alperen, a.g.m., ss.43-44

Bu köklerin hepsi her efsanede görülmez. Mitolojik kökler karmaşık köklerdir. İçlerinde eski dinî inançların izleri olduğu gibi hayal mahsulü unsurlar da vardır. Bu unsurları ayırmak çok zordur. Efsanelerdeki mitolojik köklerin büyük bir bölümü, eski inanç sistemlerinden kaynaklanmaktadır. Ernest Cassier, mitoloji yapma ameliyesinin esas olarak hissî ve içgüdüsel olan mantık öncesi görüşlere bağlı olduğunu savunmaktadır.⁵⁸

Baymıradov'un da belirttiği gibi bazı efsanelerin kaynağı, kökü mitolojidir. Mitolojik izah ve anlatmalar efsaneleştikten sonra inanç sisteminin dışına çıkar ve halk üzerindeki fonksiyonları değişir. İnanç olmaktan çıkarak terbiyevi bir karaktere bürünürler, geçmişte olmuş, inanılıp ders alınması gereken bir anlatmaya dönüşmüşlerdir. Özellikle tabiat hadiseleri ve cisimleriyle ilgili olan bu mitolojik menşeli anlatmalar, efsaneleştikten sonra, halk tarafından eklenen hayâlî unsurlarla gerçek olmaktan büsbütün çıkarlar. Bu tür efsaneler, diğer efsane çeşitlerine göre daha eski zamanlarda teşekkül etmişlerdir. Bu şekliyle bu efsaneler, mitolojilerin devamı gibidirler.⁵⁹

Mitolojik efsanelerde yahut mit karakterli efsanelerde dünyanın oluşması, insanın dünyaya gelmesi vs. hakkında bilgiler verilir. Gök Tanrı toprağı toplumlar, nesiller arasında paylaşılır. Eski insanın tasavvuruna göre Gök, Güneş baş Tanrı ve yaratıcı sayıldığından, hakanlar kendilerini yüceltmek için kendilerini Tanrı'yla akraba gösterirlerdi. Mesela Hunlar, hükümdarları Mete'nin oğlunu Tanrı oğlu, "Yer ve Gök'ten" doğmuş, Güneş'le Ay tarafından vazifelendirilmiş olarak görmekteydiler. Tanrının-Gök'ün, Güneş'in oğlu olmaları, ulu gökte mutluluk bulmaları, haklarında efsanelerin yayılmasına vesile olmuştur.⁶⁰

Efsanelerin büyük bir bölümü de mitolojik ağırlıklı olup esasen eski görüşleri içermektedir. Mitolojik efsanelerde Dede Güneş ve Al Dede ataşe atılmış olsalar bile yanmazlar; aksine sakalları buz bağlar. Hıdır Nebi, Hasret Baba Dağ'ında buzdan ocak yakar. Mitolojik efsaneler her şeyden evvel sıradan olmayan mucizevi hadiselerle bağlıdır ve güçlü bir hayale sahip olmalarıyla dikkat çekerler. Mükemmel sanat yapısı, ayrıca derin mana ve ideolojisi olan esatir tabiatlı bu efsanelerde çoban taşa döner, gelin kayalar, ak gül bülbül kanından kırmızı renk alır, Semender kuşu yanarak sözünü yerine getirir. Kırk kız, Kırk pınar olur. Kızların gözyaşından Kız

⁵⁸ Ergun, a.g.e., s.41

⁵⁹ Ergun, a.g.e., s.42

⁶⁰ Bayat, a.g.e., s.118

Gözü oluşur. Taşa degen ok, taşı yaralar; taşın kalbinden akan kan, ona Kanlı Taç adını kazandırır.⁶¹

Efsanenin köklerinden biri de tarihtir. Bu tür efsanelerin mitolojik efsanelere göre daha yakın çağlarda teşekkül ettiği söylenebilir. Halk için önemli olan bazı tarihî olay ve şahıslara ait maceralar, zamanla halk muhayyilesinde efsaneye dönüşmüştür. Bu tür efsaneler tarihten ayrı düşünülemez ve gerçek tarihle ilgilidirler. Tarihi efsaneler, mitolojik olanlara göre daha gerçekçidir. Çünkü, tarih sayfalarında bu efsanelerin izlerini sürmek mümkündür. Halk geçmişte olmuş olayları dilden dile, nesilden nesile aktarır, bunu yaparken de kendi muhayyilesinden kattığı hayalî unsurlarla yoğurarak günümüze kadar getirir. Bu haliyle bu olaylar tarihçilerin ilgi alanından çıkıp, folklorcuların ve kültür tarihçilerinin alanına girer. Bu anlatmalarda halkın töresinden ve geleneğinden izler bulmak mümkündür.⁶²

Pertev Naili Boratav, tarih sözcüğünün kitaplarda ve okullarda öğretilen tarihten farklı olarak, çok daha geniş bir manada kullanıldığını belirtir. Bütün bir ülkenin ya da ulusun geçmişinde önemi olan olaylardan ya da kişilerden ziyade toplumun kendi geleneğinde benimsediği kişilerin ve onların maceralarının efsaneleştiğini dile getirir. Örneğin, Genç Osman, IV. Murat'ın Bağdat üzerine açtığı seferde, şehrin kuşatılması sırasında savaşlarda yararlık göstermiş bir askerdir; efsane onu Bağdat'ın surlarına karşı yapılan saldırılar sırasında, kesilmiş başını koltuğuna alarak savaşı sürdürmüş bir olağanüstü kahraman niteliğinde anlatmıştır. Destansı hikâyeler içerisinde, Köroğlu'nun meydana çıkışını ve birçok maceralara katılıp “devranı sona erince” yeryüzünden çekilip gidişini anlatan efsaneler ona insan-üstü güçler ve nitelikler yüklerler: o Bingöllerden inen “Üç-Köpükten” içtiği için şairlik, yiğitlik ve ölmezlik kazanmış, sonunda da “Kırklara” karışmıştır.⁶³

Efsanelerdeki köklerden biri de dinî kökler ve dinî inançlardır. “İnanç” kelimesinin sözlük anlamı, “kişi veya toplum tarafından bir düşüncenin, bir olgunun, bir nesnenin, bir varlığın gerçek olduğunun kabul edilmesi” demektir. Dinî efsaneler, halk inanışlarının geniş halk yığınlarının muhayyilesinde çeşitlenerek kazandığı yeni yorumların etkisiyle oluşmuş anlatılardır. Bunlar “resmî” veya “kitabi” din öğretisini temsil eden din adamlarınca “hurafe” ya da “batıl inanç” olarak adlandırılmak

⁶¹ Bayat, a.g.e., s.120

⁶² Ergun, a.g.e. s.43

⁶³ Boratav, a.g.e. s. 102

suretiyle resmi dinin dışında oldukları vurgulanan, halk dinine ait yaygın inanış şekilleri, yorum ve uygulamalardır.⁶⁴

İnanç sistemleri, özellikle İslamiyet öncesi dönemlerde dini efsanelerin oluşmasına kaynaklık etmiştir. Gök Dini daha sonra Budizm, Maniheizm gibi inanç sistemlerinin toplumda bıraktığı motif ve kavramlar efsanelerin oluşmasında etkilidir. İslamiyet'ten sonra gelişen efsaneler ise İslam tasavvufu ve İslâm şeriatının toplumda bıraktığı izlerle şekillenmişlerdir. Efsaneler bir anlamda da insanın kendi ruhunun diğer eşyadan daha üstün göstermesi gerçekliğinden kaynaklanmıştır. Bu nedenle de efsane, en büyük gücünü kutsallıktan almıştır. Ruh yüceliğine erişmiş bir mutasavvıf, dinin gereklerini yerine getirmiş bir evliya veya kellesi koltuğunda savaşıyor hep kendi ruhunun yüceliğini göstermek istemiştir.⁶⁵

Dinin emir ve yasakları, din büyüklerine ait maceralar da efsanelerin köklerini oluşturur. Dinin emir ve yasaklarını, helali, haramı öğretmek amacıyla belli şahıslara ve olaylara bağlı olarak efsaneler oluşur. Bunların bir kısmı gerçek olabilir, ama dinleyici, bu anlatımları tamamen gerçek olarak kabul eder ve dinler. Bazı efsaneler de halkın töresinden ve ahlak kurallarından oluşmuştur. Büyüklere saygı, yardımlaşma gibi kriterlere uyulması için efsaneler teşekkül ettirilmiştir. Halk ekmek, su gibi nimetleri kutsal sayar ve bunlara hürmetsizliği kabul etmez. Bunun bir cezasının olacağını dile getirmek için efsaneler oluşturur.⁶⁶

Efsanelerdeki bir diğer kök ise hayalî ve fantastik köklerdir. Hemen her efsanede az veya çok hayalî bir yön vardır. Halkımız tarihte olmuş bir olayı ya da yaşamış bir kahramanı olduğu gibi değil de olmasını istediği şekliyle anlatır. Bunu yaparken de anlatılara bir takım hayalî uydurmalar ilave eder. Halk sözlü kültür bağlamında efsaneleri dilden dile aktarırken kendinden bir şeyler katar. Halk tarafından katılan bu unsurlar efsanelerin hayalî ve fantastik köklerini teşkil eder. Yer adlarıyla ilgili olarak anlatılan bazı efsaneler tamamen hayalî öğelerin üzerine kurulmuşlardır. Halk bir taş, kayaya, dağa, tepeye bir efsane uydurur. Halkın muhayyilesinden kaynaklanan bu tür anlatılarda tarihi kök aramak yersizdir.⁶⁷

Erich Fromm, *Rüyalar, Masallar, Mitoslar* adlı kitabında, mitoslarla ilgili olarak karşımıza iki seçenek çıktığını belirtir. Mitosları; ya bilim öncesi saf dünya

⁶⁴ Özkul Çobanoğlu, (2003), *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*, Akçağ Yayınları, Ankara, s.12

⁶⁵ Erman Artun, (2006), *Anonim Türk Halk Edebiyatı Nesri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, s.95

⁶⁶ Ergun, a.g.e., s.44

⁶⁷ Ergun, a.g.e., s45

görüşünün, sanatsal özelliğe sahip bir ürünü olarak görür ya da mitosların özünde gerçek bir olayın yattığını ve zamanımıza kadar aktarıldığını belirtir. Günümüzde ise mitosların daha çok dini ve felsefi özelliklerinin göz önünde tutularak, dışa vurulan anlatım biçiminin, bu dini ve felsefi çekirdeğin sembolik bir ifadesi olduğunu vurgular. Dışa vurulan bu anlatım biçiminin, yani hikâyenin “ilkel” toplumların fantastik hikâyeleri olmadığını, geçmişten günümüze kadar getirdikleri değerli hatıralar olduğunu belirtir. Bazı hatıraların tarihsel gerçeklere de ışık tuttuğunun bilimsel verilerle kanıtlandığını söyler. Bachofen ve Freud mitoslara yeni bir gözle bakanların başında gelir, Freud’un rüya yorumu tekniğini ortaya koyarak mitosların sembol dilinin anlaşılmasını kolaylaştırmıştır.⁶⁸ Jung, sembollerin, mit ve efsane motiflerinin, benzerlik göstermesinin hatta özdeş olmasının temelinde “kolektif bilinçaltı” olduğunu belirtir. İnsan zihninin ortak yapıtaşlarının ve insanların beyin fonksiyonlarının eşit olmasından bu kolektif bilinçaltının oluştuğunu söyler. Ranke ise bu kolektif bilinçaltında yatan; kuruntu, vehim, kabus, halüsinasyon, anksiyete gibi duygu, düşünce, dürtü ve güdülerin çok sayıda efsanenin oluşmasında rol oynadığını belirtir.⁶⁹ Efsanelerin incelenmesinde, bugün Avrupa’da para psikolojik ve psikanalitik analizlere varan çalışmaların olduğunu ve efsanelerin sadece halkbilimciler tarafından değil disiplinler arası çalışmalarla ele alındığını görüyoruz.

1.4.3. Efsanelerin Diğer Anlatı Türleriyle Münasebeti

Halk edebiyatı anlatı türleri sözlü kültür bağlamında dilden dile aktarılırken, her tür kendine özgü hususiyetleri de beraberinde getirir. Sözlü kültür unsuru sözlüdür; kendine ait bir geleneği vardır ve versiyonlar yaratma kabiliyetine sahiptir, ortak kabul eseridir; ortak yaratıcılığa bağlıdır.⁷⁰

Anonim olan bu anlatılar bazı özellikleriyle benzerlikler gösterirlerken, bazı özellikleriyle de birbirlerinden ayrılırlar. Efsaneler; mit, masal, destan, halk hikâyesi, menkıbe gibi türlerle yakınlık gösterirler.

1.4.3.1. Efsane mit ilişkisi

Pervin Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, adlı çalışmasında mitin, efsane karşılığında kullanılmasının pek çok karışıklığa neden olduğunu belirtmektedir. Bizde mit karşılığı olarak, “efsane, masal, destan, esatir, usture, hurafat, nağıl,

⁶⁸ Erich Fromm, (2003), *Rüyalar, Masallar, Mitoslar*, Arıtan Yayınevi. İstanbul, s.189

⁶⁹ Alperen, a.g.m. s.300

⁷⁰ Dursun Yıldırım, (1998), *Türk Bitiği*, Akçağ Yayınları, Ankara, s.43

erteği...” kelimeleri kullanılmıştır. Burada üzerinde en fazla durulması gereken nokta, “mit”in daha çok efsaneyle karıştırılması ve birbirinin yerine kullanılmış olmasıdır. Oysa mit efsane değildir, “manevi hayatın özüne ait inançtır”, örnek alınacak bir modeldir. Yaratılışla ilgili inançtır. Belli bir kalıbı yoktur. Ham maddedir, diğer türler (efsane, menkıbe, destan vs.) ondan ilham alırlar, bu ham maddeden ihtiyaçları ölçüsünde yararlanırlar.⁷¹

Mit, ilk insanın inandığı kutsal bildiği değerler sistemidir. Kısacası mit kozmik bilgilerin sembolik bir üslûpla takdimidir.⁷² Mitler ilk çağlarda başlı başına birer anlatı konusu ve ayrı birer bahisken, daha sonraları ister şifahi gelenekle, isterse yazılı halde olsun diğer geleneksel türlerle karışmıştır.⁷³ Hook, mitler ve diğer türler arasında iki ayrımın olduğundan bahseder. Türler arasında yapılan ayrımı edebî ayrım olarak nitelendirir. “Mitos (myth), efsane (legend), destan (saga) ve halk öyküsü (folkstory) ile masal (marchen) arasında yapılan ayrım, edebi ölçütlere dayalıdır. Hook, inandırıcılık açısından yapılan ayrımı da “tarihi gerçeklik açısından” yapılan ayrım olarak nitelendirmiştir.⁷⁴

Efsane, halk edebiyatının rivayet ve mit içerikli diğer türlerine çok benzemekte ve bazı hallerde de karıştırılmaktadır. Aslına bakılırsa ilk efsane örnekleri de mit zemininde oluşmuş ve dahası miti söyleyiş şekline sokmuştur.⁷⁵

Mitler, söylendikleri toplumda, eski çağlarda yaşanmış olayların gerçeğe uygun olduğu düşünülen, nesir anlatılarıdır. İnanca uygundur, inanılmak için öğretilirler ve bilgisizlik, şüphe veya inançsızlığa karşı verilen yanıtları doğrularlar. Mitler genellikle kutsaldırlar ayin ve törenlerle bağdaştırılırlar. Efsaneler; mitler gibi anlatıcısı ve dinleyicisi tarafından gerçekliği kabul edilmiş, ama mitlere göre daha sonraki, yani dünyanın bugünkünden çok da farklı olmadığı dönemlerde oluşmuştur. Efsaneler ilahî olmaktan çok dünyevidir ve ana karakterleri insanoğludur. Efsaneler, göçlerden, savaş ve zaferlerden; eski kahramanların yaptıklarından ve başarılarından söz ederler.⁷⁶ Olağanüstü işler başaran bu kahramanın yaşadığı mekân bellidir ve bu mekâna vurgu yapılır. Oysa mitlerde kesinlikle mekân belli değildir.⁷⁷

⁷¹ Pervin Ergun, (2004), *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, ss.8-9

⁷² Bayat, a.g.e., s.14

⁷³ Dursun Ali Tokel, (2000), *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar*, Akçağ Yayınları., Ankara, s.18

⁷⁴ Tokel, a.g.e., s.19

⁷⁵ Bayat, a.g.e., s.112

⁷⁶ William R. Bascom, (2006), *Halk Bilimi (Folklor) ve Antropoloji*, R. Nur Aktaş vd. (Çev), Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1, Geleneksel Yayıncılık, Ankara, s.176

⁷⁷ Tokel, a.g.e., s.20

Mitin ve mit kahramanının tarihi devrini belirlemek imkânsızdır. Efsanelerde ise kahramanın yaşadığı devri ve olayın meydana geldiği zamanı belirlemek mümkündür.⁷⁸ Mit olağanüstü ve kutsal olana gönderme yaparken, efsane tarihi bir olayla temellendirilir.⁷⁹ Bu anlamıyla efsaneler yazılı tarihin sözlü kültürdeki karşılığı gibidir.⁸⁰ Bunun için R.A. Georges, efsane için “ yakın veya uzak geçmişte de olsa tarihi bir dönemde yer alan ve anlatanla dinleyen gerçek olduğuna inandığı bir hikâye veya anlatı” tanımlamasını yapmıştır.⁸¹

Mitin genel problemi, dünyanın yaratılışını, insanın türeyişini, kabile ve soyların ortaya çıkışını, evrenin sonunu eşya ve hadiselerin oluşum sebeplerini açıklamaktır; yani genelde evreni, dünya düzenini, kısacası dünya modelini anlatır. Efsanelerin böyle bir işlevi yoktur. Efsaneler yerel karakter arz etmekle herhangi bir mesajı vermekle – kötü huyun insanlara zarar vereceği, kötülüğün mutlaka cezalandırılacağı, iyiliğin mükâfatlandırılacağı vb.- yükümlüdür.⁸²

Mitlerde de efsanelerde de fantastik, hayalî öğelerin çok fazla olduğu görülür; ancak mitlerde fantastik yön olmasına karşılık bazı efsanelerde bu yön olmayabilir.⁸³

Efsaneler, mitlerin tanrı ve yarı tanrıların yerine tarihi ve yarı tarihi kahramanları ele aldıkları için onlardan farklıdır.⁸⁴ Yani mitolojideki kahramanlar bir nevi seçkin insanlardır. Mitolojide sıradan insanların yeri ve rolü yoktur. Efsanelerde ise kahramanlar seçkinlerden olduğu gibi sıradan insanların arasından da çıkabilirler.⁸⁵

Mitlerde kutsiyet vasfı temel bir dinamik iken bunu tüm efsaneler için söylemek doğru olmaz. Sadece dini efsanelerin bu çerçevede değerlendirilebileceği kanaatindeyiz. Konuya olağanüstü olaylar ve olağanüstü varlıklar perspektifinden baktığımızda her iki anlatı türünde de bu özelliklerin benzerlik teşkil ettiğini söyleyebiliriz.

1.4.3.2. Efsane masal ilişkisi

Bilge Seyidoğlu,

⁷⁸ Ergun, a.g.e., s. 46

⁷⁹ Tokel, a.g.e., s.20

⁸⁰ Bascom, a.g.m. s. 176

⁸¹ Bayat, a.g.e., s.111

⁸² Bayat, a.g.e., s.121

⁸³ Ergun, a.g.e., s.47

⁸⁴ Sakaoğlu, a.g.e., s.23

⁸⁵ Bayat, a.g.e., s.121

Halk arasında yüzyıllardan beri anlatılmakta olan ve içinde olağanüstü kişilerin, olağanüstü olayların bulunduğu, bir varmış bir yokmuş gibi klişe bir anlatımla başlayan, belli bir uzunluğu olan, sonunda yedi içti, muratlarına erdiler yahut onlar erdi muratlarına biz çıkalım kerevitine gibi sözlerle sona eren, zaman ve mekân kavramlarıyla kayıtlı olmayan bir sözlü anlatım türü⁸⁶

Efsane kavramı, duygusal bir anlatımla, anlatıcı tarafından bilinçli olarak gerçek olaylar anlatıldığını iddia eden, dinleyicilere bu olayın gerçek olup olmadığını, gerçek ise nasıl olduğunu düşündüren ve bu gerçekten haberdar olmayı isteten, nesilden nesile sözlü aktarım yoluyla geçen ve karakteristik bir şekle sahip anlatım türünün adıdır. Dar anlamda masal ile efsane arasında benzerlik varsa da olayların gerçekliği bakımından büyük farklılık bulunur.⁸⁷ Efsanenin gerçek olarak kabul edilmesine karşılık, masal hayal mahsulü olarak kabul edilir.⁸⁸

Dinler tarihçilerine göre efsaneler, insanların, dünyanın yaratılışı ile ilgili inançlarını açıkladıkları birer anlatım türüdür. Masalda, ilahî güce duyulan bu hassasiyet eksiktir. Efsaneler gizemli bir yapıya sahiptir; efsaneyle birlikte insan, ruhlar, devler, cüceler gibi bilinen ve bilinmeyen şeylerle tanışır. Masal ise içinde ürpertici korkunç şeyler barındırmaz. Bu anlamda peri masalı ya da olağanüstülük masalı bile belli bir ciddiyete sahiptir. Masalın içindeki, cin, peri vb. varlıklar dinleyicide gerginlik yaratmak şöyle dursun daha başlangıcında insanı adeta büyüler.⁸⁹

Bazı efsaneler acıklı bir sonla biter. Bu efsanelerde topluma verilen bir ders vardır. Masallar ise daima mutlu sonla biter. Masallardaki bu durum insanları hiçbir zaman efsanelerdeki gibi gerçekle yüz yüze bırakmaz, devamlı hayal aleminde yaşatır.⁹⁰

Lutz Röhrich, masalı, “kısa, gerçekliğin şartlarından bağımsız, fantastik bir hikâye” şeklinde tanımlamaktadır. Masalın gerçeklikten bağımsız bu saflığı ona “cennetten çıkma” kutsal bir kaynak niteliği kazandırmıştır. Oysaki efsane, kaba, acı günahla yüklü gerçekliğe daha yakındır, kültürle uzlaşma halinde olduğundan masala göre dejenere olmuş anlatılardır.⁹¹

⁸⁶ Saim Sakaoğlu, (1999), *Masal Araştırmaları*, Akçağ Yayınları, Ankara, s.2

⁸⁷ Max Luthi, (2006), *Masalın Efsane, Menkabe, Mit, Fabl ve Fıkra Gibi Türlerden Farkı*, Sevengül S (Çev), Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1, Geleneksel Yayıncılık, Ankara, s.349

⁸⁸ Sakaoğlu, a.g.e., s. 24

⁸⁹ Max Luthi, a.g.m. s.350

⁹⁰ Artun, a.g.e., s.101

⁹¹ Wilfried Buch, (2006), *Masal ve Efsane Üzerine*, Ali Osman Ö. (Çev), Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1, Geleneksel Yayıncılık, Ankara, s.355

Zaman içerisinde bazı efsaneler, masallaşabilir; masal olarak anlatılmaya başlanabilir.⁹² Masalın çiçeği, efsane yıkıntıları üzerinde açar veya daha başka bir ifadeyle, masal, efsanenin terk ettiği üst katı kullanır, yağma eder, o anda hoşuna giden ve artık kimseye mal olmayan şeyleri kendine mal eder. İnanmama keyfiyeti, inanmama mecburiyetine döner.⁹³

Efsanelerin genellikle basit ve tek katmanlı bir yapısı vardır. Efsanelerde bir ya da birkaç motifle karşılaşırken masalların motif yapısının çok zengin olduğunu söyleyebiliriz.

Masallarda başlangıç, bağlayış ve bitiş gibi söz kalıplarına (formel) yer verilirken, efsanelerde bu kalıp yapılar yoktur. Masalın başındaki tekerlemeler daha ilk başta anlatılanın gerçek dışı olduğunun göstergesidir.

Efsanelerde inanılabilirliği kanıtlamak için gerçek yerler ve günümüze yakın bir zaman belirtilir. Bu nedenle efsaneler daha mahalli ve milli bir nitelik taşır. Masallarda sonsuz bir zaman tasavvuru vardır ve yerler Kaf Dağı'nın ardı gibi masal ülkesinin hayali mekânlarıdır. İnsan muhayyilesinin enginliği masallara evrensel bir kimlik kazandırmıştır.

Efsaneler, masallar gibi her zaman istenildiği zaman söylenmez. Ancak belli bir hadise veya varlığın öğrenilmesi, açıklaması ihtiyacı doğunca anlatılırlar. Masallar ise her zaman anlatılabilirler.⁹⁴

Efsanelerin bir kısmının dini mevzuları işlemelerine karşılık, bütün masallar din dışıdır.⁹⁵

1.4.3.3. Efsane destan ilişkisi

Destan türünün, kökleri ve kaynağı itibarıyla mitoloji ile sıkıca bağlantılı olduğu tespit edilmiştir. Destan mitolojideki gerçeğe inandırma geleneğini kabul etmiştir. Fakat destan, yeni devrin gerçeklerine daha yakındır. Yani, inanılmaz olanla inanılır olan yer değiştirmiş ve mitolojik devrin yerini “kahramanlık devri” almıştır. Yani, destan metinleri dünyayı epik kodla algılar. Destanlardaki savaşlar, tarihteki savaşlar olarak görülür ve destan kahramanı tarihi bir kişilik ile özdeşleşir. Bu yönüyle destanlar tarihi olayları yansıtmada halk edebiyatı türleri içerisinde ilk sırada

⁹² Ergun, a.g.e., s.47

⁹³ Buch, a.g.m. s.358

⁹⁴ Ergun, a.g.e., s.47

⁹⁵ Ergun, a.g.e., s.48

bulunur.⁹⁶ Efsaneler de gerçeklik zemininde değerlendirilir ve dinleyicilerden bu olayların gerçekleştiğine inanması beklenir, ancak efsaneler tarihi belgelere ek kaynaklık etmez ve destanların gerçeklik payı efsanelerden daha çoktur. Örneğin; “Manas Destanı’nda Kırgızların yaşayışını, gelenek ve göreneklerini, ahlak ve dinle ilgili düşüncelerini, coğrafyalarını, tıp bilgilerini ve başka uluslarla olan ilişkilerini bulabiliriz.”⁹⁷

Efsanelerde ve destanlarda ortak özellik olarak doğüstü unsurlar bulunmasına karşın, efsanelerdeki bu durum sadece kahramanın özel kişiliği ile ilgilidir; yani bu durum destanda olduğu gibi toplumun yaşantısına yön verecek güçte ve etkide değildir.⁹⁸ Bazı efsanelerde ise hiç olağanüstülük bulunmayabilir.

Efsanelerdeki sessiz, sakin, itaatkâr derviş tipine karşılık destanlarda savaşçı, kahraman, alp tipi vardır.⁹⁹ Oğuz Kağan Destanı’nda Oğuz, daha doğumundan çiğ et ve şarap ister, kendisi için yapılan hayvani benzetmelerle tasvir edilir ve bu durum maddi gücü temsil eder. Gergedanı öldürdükten sonra kullandığı aletler üzerindeki düşüncesi Oğuz’un gerçek bir avcı ve savaşçı olduğunu gösterir.¹⁰⁰

Dini konulu efsanelerde kutsallık görülürken, kutsallık destanlarda dini bir karakter taşımaz.¹⁰¹ Destanın içindeki pirlar, erenler, aksakallar daha çok kahramana yardımcı olarak anlatı içinde yerlerini alırlar. Destanlar toplumun maddi ve manevi yapısı ile ilgili olduklarından daha ziyade milli anlatımlardır.

Şekil bakımından düşünüldüğünde bazı efsane motiflerinin destanın yapısında da olduğunu ve dilden dile aktararak günümüze kadar geldiğini görürüz. Bunlar destanın ilk oluşum evresinde değil de farklı kültürlerin etkisiyle kendi bünyesine kattığı unsurlardır. Köroğlu’nun kırklara karışması ve destandaki kır atın efsanevi bir canlı olması gibi.

Efsaneler aynı örf, adet ve gelenekleri paylaşan toplulukların ürünü olmakla beraber, özellikle bazı masal kaynaklı “Gezgin Efsaneler”, daha çok uluslar arası ortak bir kültürün değişik uluslardaki varyantları olarak görülebilir, oysa destanlar

⁹⁶ Bayat, a.g.e., s.101

⁹⁷ Artun, a.g.e., s.101

⁹⁸ Ali Öztürk,(2000), *Çağları İçinde Türk Destanları*, Alioğlu Yayınları, İstanbul, s.24

⁹⁹ Ergun, a.g.e., s.48

¹⁰⁰ Mehmet Kaplan, (1996), *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 Tıp Tahlilleri*, Dergah Yayınevi İstanbul, s.26

¹⁰¹ Ergun, a.g.e., s.48

çoğunlukla ulusaldır.¹⁰² Destanlar tek bir millete aittir, aynalarına başka milletlerde rastlanmaz.

1.4.3.4. Efsane halk hikâyesi ilişkisi

Ali Berat Alptekin, halk hikâyesini tanımını şöyle yapmaktadır: Göçebelikten yerleşik hayata geçişin ilk örnekleri olup; aşk, kahramanlık, vb. konuları işleyen, kaynağı Türk, Arap-İslâm ve Hint-İran olan, büyük ölçüde âşıklar ve meddahlar tarafından anlatılan nazım nesir karışımı anlatımlardır.¹⁰³ Boratav, halk hikâyelerinin destan anlatma geleneğinden miras kaldığını belirtir.¹⁰⁴

Efsane ile halk hikâyesi arasında pek benzerlik görülmez; ancak halk hikâyelerinin içerisinde efsanelere rastlanabilir.

Her kaynak şahıs, anlatacağı hikâyeyi kendi bölgesi, kültürü ve inanışları ile süsleyerek, hatta kendi hayatıyla birleştirerek anlatır; bu yüzden halk hikâyelerinde efsane ve fıkra, dua, beddua, deyim gibi türleri de görülür.¹⁰⁵

Halk hikâyeleri nazım nesir karışımı anlatılırken efsanelerde bu özellik görülmez.

Bazı halk hikâyelerinin zamanla efsaneleştiği görülür. Hikâyenin içindeki manzum kısımlar unutulmuş hikâyeye sadece mensur olarak anlatılmaya başlanır. Şah İsmail adlı Anadolu'nun pek çok yerinde efsane olarak anlatılan manzum kısımları zamanla unutulmuş bir halk hikâyesidir.¹⁰⁶

Efsanelerde ve halk hikâyelerinde anlatılan olayların ya da kişilerin gerçeklikle ilişkili olduğu söylenebilir. Her iki türde de olağanüstülükler rastlanır.

Sevilen bazı halk hikâyesi kahramanlarının etrafında teşekkül eden efsanelere de rastlanabilir. Özbekler arasında anlatılan “Şirin Kız” efsaneleriyle Türkmenler arasında anlatılan “Ferhat Kalesi” ve Yozgat civarında anlatılan “Leyla ile Mecnun” efsaneleri bu duruma örnek olabilir.¹⁰⁷

1.4.3.5. Efsane-menkıbe ilişkisi

Mustafa Kara, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*'nde “Keramet” maddesinde, kerameti şöyle tanımlıyor: “Allah'ın veli kullarından zuhur eden,

¹⁰² Helimoğlu Yavuz, a.g.e., s.24

¹⁰³ Ali Berat Alptekin, (2005), *Halk Hikayelerinin Motif Yapısı*, Akçağ Yayınları, Ankara, s.18

¹⁰⁴ Boratav, a.g.e., s.51

¹⁰⁵ Alptekin, a.g.e., s.29

¹⁰⁶ Ergun, a.g.e., s.49

¹⁰⁷ Ergun, a.g.e., s.49

olağanüstü haller.” Bu olağanüstü hallerin anlatıldığı kısa hikâyelere de “menkıbe” adı verildiğini belirtiyor. Ahmet İş, İslam Ansiklopedisi’nde menkıbeyi “övünülecek, güzel iş” olarak tanımlamaktadır.¹⁰⁸

Ülkemizde efsane terimiyle birlikte menkıbe/menkıbe terimi de kullanılmaktadır. Fakat araştırmacılarımız, bu terimi daha ziyade din büyüklerinin maceraları, kerametleri etrafında oluşan anlatmalara karşılık olarak kullanmaktadırlar.¹⁰⁹

Menkıbelerin oluşumunu dinî kaynaklara dayandıran Ahmet Yaşar Ocak, İslâm âleminde ve Türklerde Evliya Menkıbelerinin ortaya çıkışını şöyle anlatır:

“Şu tarihî gerçektir ki, dünyanın neresinde ve hangi devirde olursa olsun, halk muhayyilesi hiç bir zaman, kendine ulaşan bir dinin resmî çerçevesi ile yetinmemiştir. Bu sebeple de, daima bir takım insanüstü kuvvetlere ve bunların ortaya koyduğu harikulâde olaylara inanma meylini olabildiğince korumuş ve bunların sonucu, o dinin resmî çerçevesine popüler mahiyette ikinci bir çerçeve eklemiştir. Hatta o, çoğu defa bu resmî çerçeveden ziyade, söz konusu popüler çerçeveye bağlıdır. İşte gerek bu tabii meylin sevki, gerekse Kur’an-ı Kerim’de geçen peygamberler, Hz. Muhammed ve çevresindekiler hakkında rivayet edilen harikulade olaylar sebebiyle, keramet telâkkisi halk arasında çok çabuk ve kolay yayıldı. Hatta bununla da kalmayıp, iyice popüler bir mahiyet kazanarak tasavvufun resmî telâkkisinden apayrı bir kılığa büründü. Bunda İslâmiyet’ten önce Arap toplumunda mevcut eski devirlere ait efsane ve mitlerin, Yahudi ve Hıristiyan kaynaklı menkıbelerin önemli ölçüde rolü oldu. Bunları halk arasında anlatanlara kussas (kıssa anlatıcılar) denmekte olup ilk defa üçüncü halife Hz. Osman zamanında ortaya çıktıkları biliniyor. Kıssaların Emevi devrinde daha da arttıkları görülüyor. Bunların anlattıkları efsaneler, tefsir ve tarih kitaplarına kadar girdiği gibi, tasavvufun yayıldığı halk muhitlerinde de IX. yüzyıldan itibaren, belki de daha önceleri evliya menkıbeleri haline dönüştü. Bu durum, dinî esaslara aykırı olmamasına dikkat edilerek, tasavvuf kaynaklarında nakledilen velî kerametlerine, benzeri folklor kaynaklarından beslenmek suretiyle yeni kerametlerin eklenmesi sonucunu doğurdu. Böylece teşekkül eden menkıbeler, giderek bütün İslâm dünyasında çoğalıp zenginleşmeye başladı. Halk hafızasında çeşitli sebeplerle derin izler bırakan velîler etrafında oluşan bu menkıbeler halkası suya atılan taşın hasıl ettiği büyüyen daireler gibi, yüzyıllar içinde genişledikçe genişledi. O velîlerin gerçek hayatları, tarihî simaları unutulmuş her birinin çevresinde bu menkıbe halkalarından oluşan kılıflar örüldü.”¹¹⁰

Türk çevrelerinde gelişen tasavvufî fikirlerde şer’i esaslara derin ve samimi uyma görülüyordu. Ahmet Yesevî zuhur ettiği zaman, Türk âlemi epeyi uzun bir zamandan beri tasavvuf fikirlerine alışmış, mutasavvıfların menkıbe ve kerametleri

¹⁰⁸ Helimoğlu Yavuz, a.g.e, s.33

¹⁰⁹ Ergun, a.g.e., s.16

¹¹⁰ Ahmet Yaşar Ocak, (1984). *Türk Halk İnanışlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara, s. 29

yalnız şehirlerde değil, göçebe Türkler arasında bile az çok yayılmaya başlamıştı. İlahiler, şiirler okuyan, Allah rızası için halka birçok iyiliklerde bulunan, onlara cennet ve saadet yollarını gösteren dervişler, Türkler tarafından hararetle kabul görüyorlardı.¹¹¹

İslâm dünyasında IX. yüzyıldan itibaren tasavvuf cereyanı görülmeye başlamış; XI. yüzyıldan beri de tarikatlar oluşmaya başlamıştır. Bu gelişmeye paralel olarak, bir velinin kerametlerini anlatan kısa hikâyeler demek olan menkıbeler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlar ilk önce tasavvufî tabakat kitaplarında ve evliya tezkirelerinde yer almıştır. Muhtemelen XIII. yüzyıldan başlayarak, tek bir velî hakkındaki menkıbeleri toplayan ve kendilerine Menakıb, Menakıbnâme veya bazan da Vilâyetname denilen müstakil eserler doğmuş, Arapça, Farsça veya Türkçe gibi çeşitli dillerde yazılıp İslâm aleminin her tarafında okunur olmuşlardır.”¹¹² Hayrani Altıntaş, “tasavvuf” hakkındaki yapmış olduğu değerlendirmede, tabakat kitaplarındaki efsaneleşmiş hikâyelerin yani menkıbelerin Batini hakikatlerin anlaşılmasındaki rolünü şu şekilde açıklamıştır:

“Tasavvuf edebiyatında, mutasavvıfların hayatlarıyla ilgili pek çok Tabakat kitabı vardır. Bunlar, mutasavvıfların hayat hikâyelerini ekseriyetle efsanelerle, şaşırtıcı kerametlerle, folklorik hikâyelerle ve fevkalade hallerle süslü olarak anlatırlar. Çok makûl ifadeler kullanılır, hakikat anlatılmak istenirken bazen da, anlatılan şahsı yüceltmek için akıl üstü tasvir ve ifade tarzlarına yer verilir. Böylece tarihi olaylarla efsaneler birbirine karışır. Hatta zaman zaman, ilahî bir olayı açıklamak için bu tarz sembolik küçük hikâyelere başvurulur. Tasavvufî öğretinin daha kalıcı ve tesirli olmasını sağlamak gayesiyle çok aşırı tarzda süsleme ve sembollere gidilir ve mübalağa en son sınırlarına ulaşır. *Tezkiretü'l- Evliya*, bu konuda bir misal teşkil edebilir. Çoğu kere, manevi, ruhani bir olayı inandırıcı bir şekilde anlatmak gayesiyle başvurulmuş bu küçük hikâyeleri, tarihi hatalar olarak değerlendirip atıvermek, gerçekten değerli işaretlerden ve bilgilerden mahrum kalmak demektir. Zira bütün bu hikâyelerde, hakikaten doğru ve derin manalar ve işaretler bulunabilir. Bu hususta önemli olan şey mübalağalı, hatta makul olmayan efsanevi olaylarda, kerametlerde gizli bir Batini hakikatin bulunabileceğidir. Onu bulup çıkarmak mümkündür. Çeşitli tarzlarda, tasavvufî olayları dile getiren

¹¹¹Fuad Köprülü, (1984), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİBY, Ankara, s.19

¹¹²Ahmet Yaşar Ocak, (1983), *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul, s.1

hikâyeler, çok yönlü olarak değerlendirildikleri takdirde büyük faydalar sağlayabilirler.”¹¹³

Menkıbeler, özellikle dini içeriklerinin yoğun olması nedeniyle efsanelerden seçilirler. Bazı efsaneler dini içeriklidir; ancak bunlar İslamiyet’ten sonra halk üzerinde derin izler bırakan evliya menkıbelerine benzemez. Menkıbelerde olağanüstülük, keramet gösterme, ilahî gücün himayesinde olma, dinî propaganda yapma, az da olsa milliyetçilik menkıbelerin başlıca özellikleridir.¹¹⁴

Efsanelerin ve menkıbelerin konularına baktığımızda her iki türde de olağanüstülüklerin olduğunu görebiliriz. Efsaneler de menkıbeler de içtimai hayat içerisinde şekillenmiş olmalarına karşın, menkıbeler gerçekten yaşamış kişilerle ilgilidir. O kişinin yaşadığı yer ve zaman bellidir; oysaki efsanelerde bahsi geçen kişilerin yaşadıkları yerler belirsizdir. Yaptığımız alan çalışmasında Nizip’e hiç gelmemiş, Hz. Ali, İbn-i Hacer gibi din büyükleriyle ilgili efsanelerine rastlanmıştır. Bu efsanelerdeki mekân ve zaman kavramlarını simgesel olarak anlatının içerisinde yer alır. Efsanelerdeki bu simgesellik daha çok ziyaret yerleri bağlamında ortaya çıkan yatır ve mezarlarda kendini gösterir.

Bu kutsal mezarlarda yatan veya yattığı farz ya da kendilerine ithaf olunan mübarek zatlardan ancak bir bölümü ile ilgili bir takım tarihî bilgiler bulunmakta; genellikle efsane ve menkıbeler, tarihî tespitleri kat kat aşmakta ve onların şahsiyetlerini efsanevî bir görünüme büründürmektedir.¹¹⁵ Pek çok ziyaret yerinde karşılaştığımız tablo, o mezarın, yatırın köyün ya da ikamet yerinin kuruluşundan çok önceleri orda bulunuyor olduğu söylenesidir. Halkımız bu yerlere, boş mezarlar bile olsa, kutsiyet atfetmiş, oralara giderek inançlarını perçinlemiştir.

1.4.3.6. Efsane memorat ilişkisi

Memorat, “Tabiatüstü ferdi bir tecrübenin yaşayan ve ondan dinlenmiş birisi tarafından anlatılan şahsa bağlı hikâyeye” olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlamada yer alan “tabiatüstü” ile kastedilen “öteki dünya” ve farklı bir boyutta olmanın yanı sıra “ insanlarla beraber aynı mekânları paylaşan, cin, peri, şeytan, alkız, karabasan veya çeşitli ruhlardan oluşan ve sosyal bir hayat yaşadığına inanılan” varlıklarla “

¹¹³ Hayrani Altıntaş, (2009), Tasavvuf, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.24, s.82, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/775/9900.pdf>, (06.11.2009)

¹¹⁴ Bayat, a.g.e., s.117

¹¹⁵ Ünver Günay,(2003), Türk Halk Dindarlığının Önemli Çekim Merkezleri Olarak Dini Ziyaret Yerleri, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), s.10, http://sbe.erciyes.edu.tr/dergi/sayi_15/01_gunay.pdf, (07.11.2009)

görme, konuşma, dokunma, hissetme, rüya veya bunlardan başka bir yolla” kurulan bir iletişimdir. Memoratlar da bu şekilde kurulmuş bir iletişimle yaşananların yaşayan veya ondan dinleyen birisi tarafından anlatılmasıdır.¹¹⁶

Memoratlara efsane türüne bağlı olarak değerlendirilmesinde her iki türün de temelinde inanç merkezli bir karakteristik gösterme özeliği yatar.

Memoratlara sözlü kültür nesir türleri içinde en çok benzerlik gösterdiği tür efsanedir. Motif ve kahraman özelliklerinin ötesinde gerek şekil özellikleri ve gerekse muhteva özellikleri bakımından bu iki tür pek çok benzerlikler taşır. Bu iki türün yapısal ve işlevsel bağlamda da örtüştüğü bir çok halkbilimci tarafından benimsenmektedir.

Tabiatüstü varlıklar ve olaylar her iki tür için de ortak olmasına karşın; efsaneyi anlatan kişi, anlatılan olayın ya da durumun bizzat kendi başından geçtiğini söylemez. Oysaki memorat anlatıcısı bizzat bu olayı yaşadığını belirtir ya da olayı yaşayan kişinin kendisinden dinlediğini söyler.

Memoratlarda olay yaşayan kişinin ağzından verildiği için olaylar genellikle birinci şahısla ifade edilir. Ancak bütün memoratlar birinci tekil şahısla anlatılamaz. Olayı yaşayanın ağzından dinleyen ikinci bir şahsın rapor edermişçesine anlatımı son derece yaygındır.¹¹⁷ Yaşayanı belli olan kişinin kendisi veya kendisinden dinleyenlerin naklettiği “hatıra olma ölçütü” iki türü ayırt eden en önemli hususiyettir.¹¹⁸

Efsane ne kadar “korkunç motif” veya “ürkütücü” temalar içerirse içersin efsane geçmişe dair bir oluşun mirasıdır. Oysa memoratlar geçmişe değil şimdiye, “bugüne” aittirler. Bu ait oluş ve durum her zaman “yarın”a belki de bana tehdidini taşıyan düşünceler uyandırır. Memoratlar bu bakımdan da efsaneden ayrı bir “duruş” ve “düşünüş” ün ürünleridir.¹¹⁹

Memoratlar edebiyatımızda yeni bir tür olarak girmesine karşın sadece efsane metinlerinde değil, menkıbelerde ve velâyetnamelerde de karşımıza çıkan bir tür olmuştur.

İnanç anısı, (memorat) velî öldükten sonra, yaşayan canlıların hayatına girmesi- müdahale etmesi vs. ile ilgili, bizzat anlatanın başından geçmiş ya da bir

¹¹⁶ Özkul Çobanoğlu, (2003), *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*, Akçağ Yayınları, Ankara, s.14

¹¹⁷ Çobanoğlu, a.g.e., s. 30

¹¹⁸ Çobanoğlu, a.g.e., s. 26

¹¹⁹ Çobanoğlu, a.g.e., s. 31

biçimde anlatıcı tarafından tecrübeyi bizzat yaşayanın adı verilebildiği sürece, nakledeş zincirinin beş altı kişiye kadar uzanabildiği bir metindir. Efsane ise, kutsal kişiler söz konusu olduğunda, özellik bakımından, inanç anısından farksız; fakat tecrübeyi yaşayan yönünden belirsizleşmiş, daha uzak bir zamandan bahseden bir türdür. Ayrıca kutsal kişiyle ilintilendirilen bir takım mekân, nesne gibi şeyler hakkında oluşmuş hikâyeler de bu türün kapsamındadır.¹²⁰

Memoratin bizzat yaşanan kişinin ağzından anlatılıyor olması onu aynı zamanda efsane göre daha inandırıcı kılmaktadır. Çünkü efsanede olayın yaşayan kişinin kim olduğu çok belirgin değildir; bu dumda onun inanılabilirliğini azaltmaktadır. Yine efsanede zaman belki destan ve mitle kıyaslandığında bugüne yakın bir zaman olabilir; ancak memoratlarla karşılaştırıldığında efsanenin zamanı bugüne yakın ama daha eskidir.

1.4.4. Coğrafi Mekânın Vatanlaşmasında Efsanenin Katkısı

“Prof. Dr. Dursun Yıldırım "sözlü gelenekte yer alan tamamen söz ile, kısmen söz ile ve tamamen sözsüz yaratılan ama sözlü geçiş ve iletişimle fertler arasında dolaşan veya nesilden nesile geçen tüm unsurlar yapı, muhteva, biçim ve fonksiyonları ne olursa olsun, sözlü kültür kapsamındadır. Bunların her biri oluşturdukları sözlü ortam toplumunun ortak kabulleri olarak, kendilerine mahsus birer gelenek yaratmışlardır. Her unsurun nitelikleri bu gelenek içinde kendini korur, geliştirir veya değiştirir. Her unsur, kavram ve kapsamını bu gelenek içinde ifade etme imkanı, kazanır. Gelenek kendini, ortak kabul sahibi olan topluluğun "teoride en az iki kişi" veya milleti meydana getiren fertlerin ihtiyaçlarına cevap verdiği ölçüde yaşatır" ifadeleriyle tanımlar. Sözlü kültürün bir alt kadrosu olarak sözlü tarihi de bu bağlamda değerlendirmek gerekmektedir. Tarihi olaylar cereyan ettikleri toplum içerisinde birtakım etkiler bırakmaktadırlar. Bu etkinin bir yansıması dolarak bir sözlü kültür üretiminin (folklor ürününü) meydana geldiğini gözlemlemekteyiz. Örneğin uzun süre sürmüş büyük acılara sebep olmuş savaşlar ve göçler sonunda destanlar, acıklı ve iz bırakan ölüm olayları karşısında ağıtlar üretilmiştir.”¹²¹

Efsanelerin teşekkül etmesinde önemli bir unsur, halkın kendi tarihini hatırlamasıdır. Tarihi vakalara bağlı olarak ortaya çıkan etkilenmeler halk hafızasında yer etmiş ve günümüze kadar bu süreç devam etmiştir. Bugünkü efsanelerimizde Türk kültür tarihine ait ipuçlarının bulmak mümkündür. Efsaneler ve

¹²⁰ Gürol Pehlivan, (2010), “Dini Şahsiyetler Hakkında Oluşan Anlatılar”, *Milli Folklor*, S. 83, s. 88-97.

¹²¹ Kemal Üçüncü, (2010), *Trabzon Yöresi Sözlü Kültür/ Tarih Malzemesinin Trabzon Tarih Araştırmaları İçin Kaynak Olarak Durumu Ve Önemi*, s. 2.
http://www.turkoloji.cukurova.edu.tr/HALKBILIM/kemal_ucuncu_trabzon_yoresi_so_zlu_kultur_tarih_durum.pdf (28.01.2010)

sözlü kültür ürünleri bir anlamda geleneklerin ve Türk töresinin muhafazasını yapmaktadır.

Bir kültürün varlığını sürdürebilmesi, sosyal yapıyı ve dokuyu oluşturan kitlelerin müşterek kültürü, kimlik ve kişilik göstergesi olarak kabul edilip yaşatmalarına bağlıdır. Kültürel kimlik, kaynağında mensubiyet şuuru bulunan millî benlikle beslenerek, insanlarda yüksek bir sorumluluk bilinci oluşturur. Tarihi ve kültürel birlikteliğe sahip bu insanlar aynı ortak değerler etrafında amaca ulaşmak için çaba sarf ederler.¹²²

Türk sözlü kültür ürünlerinin oluştuğu coğrafya aynı zamanda Türklüğün tarihi macerasının geçtiği coğrafyadır. Yüzyıllar içerisinde bu coğrafyanın farklı noktalarında Türk etnonimleri farklılaşmış, medeniyet tarzı değişim ve dönüşümlere uğramış, ama bu coğrafyanın kültür dilinin Türkçe olduğu gerçeği değişmemiştir.¹²³

Eski Türkler, “il gider, töre kalır” derlerdi. Gelenek ve görenekler, örf ve hukuk ilkeleri Türklerin benliklerine kadar sinmiş; Türk töresi toplumu ayakta tutan ve yöneten tek yol kabul edilmiştir.¹²⁴ Türk hakanları ve halkı milli kültür, nizam (türe) ve an’anelere çok kutsiyet vermiş ve bunları korumakta çok hassas davranmışlardır.¹²⁵ Bu hususiyetler Türk milletinin şuuru olmuş ve yıllarca kolektif bir idrakin oluşmasını sağlamıştır. Türklerde bu şuur toprak ile birleşerek mübarek bir mülk olan vatan kavramıyla dile getirilmiştir.

Türklerde halk toprağı toprak da halkı tamamlayarak devleti oluşturur. Devletin de maddi ögesi ülkedir. Türklere göre topraksız bir devlet düşünülemez.¹²⁶ Türkler vatan toprağını kutsal sayarlar, onlara göre vatan ata mezarlarının ve mukaddes ruhların makamıdır. Anadolu’daki pek çok ziyaretgâh ve bunlara bağlı olarak oluşan efsaneler milli ve dini hatıranın asırlarca milletin hafızasında yaşamış ve oluşmuş hatıralarıdır.¹²⁷

¹²² M. Öcal Oğuz vd. (2007), *Türk halk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, s. 325

¹²³ Üçüncü, a.g.m., s. 6

¹²⁴ Aydın Taneri, (1997), *Türk Devlet Geleneği Dün-Bugün*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 91

¹²⁵ Osman Turan, (2006), *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, s.108

¹²⁶ Taneri, a.g.e., s. 103

¹²⁷ Turan, a.g.e., s. 108

II. BÖLÜM KAYNAK ÖZETLERİ

2.1. EFSANELER ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALARIN ÖZETLERİ

2.1.1. Kitap Özetleri

Fuzuli Bayat, *Mitolojiye Giriş* adlı kitabında, mitolojinin sınıflanması, tarihi gelişimi ve mitin diğer ilkel inanç sistemleri ile bağlantısı üzerinde durmuş; efsane, rivayet, menkıbe, destan gibi anlatı türlerinin mitlerle ve mitoloji ile ilişkisini açıklamıştır.¹²⁸

Fuzuli Bayat, *Türk Mitolojik Sistemi II.Cilt*, adlı kitabında mitolojik ananın dini ve ritüel varlığına, Türk mitolojisindeki kült kavramına değinerek; ocak kültü, iye kültü, orman iyesi bağlamında av kültü, dağ, taş ve oba kültü, demonolojik varlıklar üzerinde durmuş ve ayrıntılarıyla açıklamıştır. Kitapta al basması, al ruhu ve demonik varlıklarla ilgili efsaneler yer almaktadır.¹²⁹

Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm* adlı eserinde, Şamanist inancın tarihinden ve Şamanların o topluluk içindeki görevlerinden, dini törenlerden bahsetmiştir. Kitabın içerisinde, “Dünyanın ve İnsanların Yaradılışına Dair Efsaneler” ve “Tufan Efsanesi” adlı metinler de bulunmaktadır.¹³⁰

M. Öcal Oğuz, Metin Ekici, Nebi Özdemir, Gülün Öğüt Eker, Selcan Gürçayır’ın yayına hazırladıkları, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1* adlı kitapta, folklorun tanımından, folklorun yapısal kuramlarından, folklor ve türler arası ilişkilerden bahsedilmektedir. Bu metinler, folklor üzerine yayımlanmış çeviri makalelerdir. Masalın efsane, menkıbe, mit, fabl ve fıkra gibi türlerden farkı, masal ve efsane üzerine, efsanenin yapısı ve fonksiyonu gibi efsaneyle ilgili makaleler de kitabın içerisinde yer alır.¹³¹

¹²⁸ Prof.Dr.Fuzuli Bayat, (2007), *Mitolojiye Giriş*, Ötüken Neşriyat, İstanbul

¹²⁹ Fuzuli Bayat, (2007), *Türk Mitolojik Sistemi-2*, Ötüken Neşriyat, İstanbul

¹³⁰ Abdülkadir İnan, (2006), *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, TTK Yayınları, Ankara

¹³¹ Öcal Oğuz vd.,(2006), *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1*, Geleneksel Yayıncılık, Ankara

Bilge Seyidoğlu, *Erzurum Efsaneleri*, adlı kitabında Erzurum efsanelerini tasnif ederek, epizotlarını çıkararak, efsane metinlerini incelemiştir.¹³²

Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I. Cilt* adlı eserinde Türk mitolojisi ve Türk destanları üzerine çok detaylı bir çalışma yapmıştır. İslamiyet ncesi döneme ait pek çok destan ve efsane metnini incelemiş, bu metinler üzerinde değerlendirmeler ve karşılaştırmalar yapmıştır. Dünya mitolojileri üzerindeki kozmogoni kavramına bağlı olan, inanış ve düşüncelere de yer vermiştir.¹³³

Saim Sakaoğlu, *101 Türk Efsanesi* adlı eserinde, sadece Türkiye’de yaşayan Türklerin değil; Türkiye dışında yaşayan Türk topluluklarının da efsanelerine yer vermiştir. Türk dünyasına ait efsane metinlerinde benzer motiflere yer vererek, ortak bir kültür şuurunu, efsane metinleriyle bize aktarmıştır.¹³⁴

Yaşar Kalafat’ın *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri* kitabında, Tengri, iyeler, kam, şaman gibi kavramlar üzerinde durmuş; doğum, evlenme, ölüm gibi geçiş dönemleriyle ilgili halk inanışlarını, bölgedeki illere bağlı kalarak açıklamıştır.¹³⁵

Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı* adlı eserinde; halkbilimi kavramını açıklamış, Aşık edebiyatını örnek şiirlerle değerlendirmiş ve anlatı türleri üzerinde dırmıştır. Eserin içerisinde efsaneye ayrılmış bir bölümde bulunmaktadır.¹³⁶

Muhsine Helimoğlu Yavuz, *Diyarbakır Efsaneleri* adlı kitabında, Diyarbakır efsaneleri tasnif ettikten sonra, efsanelerin motif sırasını çıkararak, Stith Thomson’un Motif Index of Folk Literature’una göre incelemiştir.¹³⁷

Pervin Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü* adlı kitabında, dünya kültürlerindeki ağaç kültü üzerinde durmuş, daha sonra dinlerdeki ağaç kültü inancına değinerek, Türk kültüründeki ağaç kültünü çok kapsamlı bir çalışma ile ele almıştır.¹³⁸

Metin Ergun, *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi* kitabında, efsane kavramına değinmiş, efsanenin diğer türlerle ilişkisini değerlendirmiş, Türkiye dışındaki Türklere ait metinler üzerinde, şekil değiştirme motifini ele alarak katalog

¹³² Bilge Seyidoğlu, (2005), *Erzurum Efsaneleri*, Erzurum Kitaplığı, İstanbul

¹³³ Bahaeddin Ögel,(1989), *Türk Mitolojisi I. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara

¹³⁴ Saim Sakaoğlu, (2009), *101 Türk Efsanesi*, Akçağ Yayınları, Ankara

¹³⁵ Yaşar Kalafat, (2009), *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Babil Yayıncılık., Ankara

¹³⁶ Pertev Naili Boratav, (1994), *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek Yay., İstanbul

¹³⁷ Muhsine Helimoğlu Yavuz, (Ekim 2007), *Diyarbakır Efsaneleri*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul

¹³⁸ Pervin Ergun, (2004), *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları Ankara

çalışması yapmış ve onları sınıflandırmıştır. Metin Ergun'un doktora çalışması olan bu eser iki ciltten oluşur.¹³⁹

Ahmet Yaşar Ocak, Bektaşî Menakıbnamelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri adlı eserinde; atalar, tabiat, Gök Tanrı, dağ ve tepe, ağaç kültürleri hakkında bilgi verdikten sonra; menkıbelerdeki başlıca motifleri incelemiştir.¹⁴⁰

Yine Ahmet Yaşar Ocak, *İslâm-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü* adlı çalışmasında, Hızır kültü ile ilgili ilahiyat, tarih, tasavvuf, edebiyat, folklor kaynaklarını taramış ve pek çok bağlamda Hızır-İlyas kültürünü ele almıştır.¹⁴¹

Hikmet Tanyu, *Türklerde Taşlarla İlgili İnançlar* adlı eserinde Türklerdeki taşlarla ilgili inançları farklı illerden örneklerle ele alarak, taşlarla ilgili efsane metinleri üzerinde durmuştur.¹⁴²

Abdulkadir İnan'ın *Makaleler ve İncelemeler I* adlı kitabında, Türk kavimleriyle, folklorla, destanlarla arkeoloji ve tarih gibi pek çok farklı alanda yazılmış makalelerden oluşan bir eserdir.¹⁴³

Saim Sakaoğlu'nun *Efsane Araştırmaları* adlı çalışması, efsanelerle ilgili makalelerin toplandığı bir eserdir. Bu çalışmada efsane kavramı; tanımı, yapısı, diğer türlerle ilişkisi vb. açılardan irdelenmiştir. Efsane metin örneklerine yer verilmiştir.¹⁴⁴

2.1.2. Makale Özetleri

Hayrani Altıntaş'ın, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nin 24. sayısında yayımladığı *Tasavvuf* başlıklı makalesinde tasavvuf kavramı üzerinde farklı yazarların eserleri ve düşünceleri üzerinde durulmuş; Hıristiyanlıkta ve Budizm'deki benzerlikler dile getirilmiştir. Sufilerin Kur'an-ı Kerim'e ve hadislere olan yaklaşımı açıklanmıştır.¹⁴⁵

Ünver Günay'ın, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 15. sayısında yayımladığı *Türk Halk Dindarlığının Önemli Çekim Merkezleri Olarak Dini Ziyaret Yerleri* adlı makalesinde Türk halk dindarlığının karakteristik boyutu

¹³⁹ Metin Ergun, (1997), *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*, TDK Yayınları, Ankara

¹⁴⁰ Ahmet Yaşar Ocak, (1983), *Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul

¹⁴¹ Ahmet Yaşar Ocak, (2007), *İslam Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul

¹⁴² Hikmet Tanyu, (2007), *Türklerde Taşlarla İlgili İnançlar*, Elips Kitap, Ankara

¹⁴³ Abdulkadir İnan, (1998), *Makaleler ve İncelemeler*, TTK Yayınları, Ankara

¹⁴⁴ Saim Sakaoğlu, (1992), *Efsane Araştırmaları*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya

¹⁴⁵ Altıntaş, a.g.m., S.24, ss. 73-83

üzerinde durulmuş; türbe, adak ve ziyaret dindarlığının toplumdaki yaşayan dinin önemli bir parçası olduğu belirtilmiştir. Makalede, ziyaret yerlerine morfolojik yaklaşımlar altı alt başlık altında geniş bir biçimde açıklanmıştır. Daha sonra, ziyaret yerleri bağlamındaki efsane, menkıbe ve kerametlerle ilgili teorik açıklamalara yer verilmiş, motiflerden ve ritüellerden bahsedilmiştir.¹⁴⁶

Saim Sakaoglu'nun *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*'nin 4. sayısında yayımlanan, *Bir Efsane, İki Tip, Bir Motif: Şeyh Bilecen ve Memik Dede Efsaneleri*, makalesinde Gaziantep'te Memik Dede olaran anlatılan, Nizip'te Şıh Bilecen olarak bilinen efsanelerin tiplerinin farklı olmasına karşın, anlatının epizotlarının ve motif yapısının aynı olduğu görülür. Sakaoglu, bu motifin çok sık karşılaşılan bir motif olduğunu ve sadece Gaziantep'te değil Anadolu'nun pek çok yerinde aynı motif yapısıyla oluşmuş efsanelerin olduğunu örnek metinlerle açıklamıştır.¹⁴⁷

Behiye Köksel, *Gaziantep Efsanelerinde Şekil Değiştirme Motifi Üzerine*, isimli makalesinde, şekil değiştirme motifi üzerinde durmuş, Gaziantep'teki şekil değiştirmeye ilgili efsanelerin tasnifini yaparak metinleri incelemiştir. Nizip yöresiyle ilgili olarak üç taş kesilme efsanesini de motif yapılarını vererek, değerlendirmiştir.¹⁴⁸

¹⁴⁶ Günay, a.g.m., S.15, ss. 8-14

¹⁴⁷ Saim Sakaoglu, (1997), *Bir Efsane, İki Tip, Bir Motif: Şeyh Bilecen ve Memik Dede Efsaneleri*, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya, S. 4, ss.184,185
<http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s4/12.pdf>, (10.11.2009)

¹⁴⁸ Behiye Köksel,(2009), *Gaziantep Efsanelerinde Şekil Değiştirme Motifi Üzerine*,
http://turkoloji.cu.edu.tr/CUKUROVA/sempozyum/semp_3/koksel.php, (30.11.2009)

III. BÖLÜM MATERYAL VE YÖNTEM

Çalışmamız, Gaziantep'in Nizip ilçesindeki efsanelerdir. Halkın içerisinde çıkan ve kendisinden sonraki dönemlere sözlü olarak aktarılan metinleri yaşatma çabasıdır. Bizzat kaynağın kendisine gidilerek derlenen bu tür tezler, kültürel öğeleri yaşatmak babında büyük önem taşımaktadır.

Türk milleti İslam dinine girdikten sonra eski inançlarından tam olarak kurtulamamış, o dine özgü öğeleri yaşatma uğraşı içerisinde girmiştir. Bundan dolayı, nasıl ki eski Türk dininde önemli olan şaman, ruhlarla çeşitli şekillerde iletişim kuruyorsa, İslamiyet dairesi içindeki Türkler de din ulularının insanüstü özellikler taşıdığına inanmışlardır. Bunu yapmanın yolu, halk arasında böyle bir anlatı vücuda getirmektir. Bu anlatılar da halk kültürünün büyük bir bölümünü teşkil eder. Çalışmamızın bir bölümü de efsanelerin bu boyutu üzerinde durulmaktadır.

İnsanların inanç sistemi olan dinler çerçevesinde halk, belirgin bir anlatı geleneği oluşturmuştur. Bu gelenek içerisindeki sözlü kültür anlatılarını derlemek, sonraki dönemlerde yaşayan gençlere bunları taşıyarak unutulmamasını sağlamak amaçlanmıştır. Bu göreve soyunan bizler, kültürün devamlılığı öğretisinden hareketle Nizip'teki efsaneleri derleyerek hem kültür tarihine hem de Gaziantep'in Nizip ilçesine armağan etmeyi tezimizde amaç edindik.

Çalışmamızda kullandığımız araç gereçler ve izlediğimiz çalışma yöntemleri hakkında bilgi verilecektir.

3.1. GEREÇLER

Alan çalışmasına başlamadan önce derlemenin yapılacağı en uygun mekânları tespit ettik. Kaynak kişilere yönelteceğimiz sorulardan oluşan bir kaynak fişi hazırladık. Derleme yapacağımız köylerin muhtarlarına ulaşmaya çalıştık. Yapılacak çalışmayı, kaynak kişiye önceden haber vererek, bir şekilde onun da iznini

aldık. Saha çalışmasında yanımızda, pille çalışan bir ses kayıt cihazı ve fotoğraf makinesi bulundurduk. Derlemelerde kaynak kişinin adı soyadı, doğduğu yer, yaşı, işi ve efsaneyi kimden dinlediği sorularak bunlar bir araya getirilmiş ve bir kaynak kişi listesi elde edilmiştir. Derlenen efsanelerdeki olayların geçtiği mekanların fotoğrafları çekilerek, somut veriler toplanmaya çalışılmıştır. Alan çalışmasında, otomobil, traktör gibi ulaşım araçları kullanılmıştır.

3.2. YÖNTEMLER

Metin merkezli olarak çalışılan Nizip Efsaneleri adlı çalışmada, Tarihi–Coğrafi Fin Kuramı ve Yöntemi esas alınmıştır. Tarihi–coğrafi yöntem, temel itibariyle sözlü halk anlatmalarının ne zaman yaratıldığını ve onun muhtemel ilk şeklinin ne olduğunu belirlemeyi amaçlar. Yaratılan halk anlatmaları, suya atılan taşın oluşturduğu halkalar gibi yayılmaya başlar. Bu şekilde ele alınan anlatıların geniş alana yayılmış pek çok eş metni (varyantı) bulunabilir.¹⁴⁹ Alan çalışmasına bağlı olarak derlenen Nizip efsane metinleri, varyantlarıyla birlikte ele alınmış, metinlerin epizotları belirtilerek motif yapısı üzerinde durulmuştur.

Efsanelerdeki rüya motifine bağlı olarak yapılan incelemelerde, metinlerin Psikoanalitik Kuram’la ilgisi kurulmaya çalışılmıştır. Psikoanalitik Kuram’ın en yaygın uygulayıcıları Sigmund Freud ve takipçileridir. Freud, bilinçaltı düşüncüyü araştırırken mitlere ve peri masallarına, tabulara, şakalara ve batıl inançlara büyük ağırlık vermiştir.¹⁵⁰ Çalışmada Freud ve onun takipçisi Erich Fromm’un rüya ile ilgili görüşlerine değinilmiştir.

Çalışmaya başlamadan önce bu konuyla ilgili bir literatür çalışması yapılmıştır. Konumuzla ilgili yapılan araştırmalara ulaşılmaya çalışılmış, Nizip halk kütüphanesi taranmış, yerel gazete ve dergilerdeki makaleler tespit edilmiştir. Bu konuda yapılan tezlere ulaşılarak, araştırmacıların konuya yaklaşımları gözden geçirilmiştir. Bu çalışma sonucunda ele geçen bilgiler fişlenmiş ve kendi aralarında tasnif edilerek araştırmamızda kullanılmıştır. Derleme yapılırken özellikle mülakat yöntemine başvurulmuş, görüşmeler ses kayıt cihazı kullanılarak kayda geçirilerek, daha sonra deşifre edilmiştir. Kaynak kişilere önceden hazırlanmış, açık uçlu sorular yöneltilmiş, doğal bir söyleşi ortamında mülakat yapılmıştır. Konuyla ilgili Kaynak kişi sayısı arttırılmaya çalışılmış ve çalışmamızda anlatılar, varyantlarıyla birlikte

¹⁴⁹ M. Öcal Oğuz vd. (2007), *Türk halk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, s. 69

¹⁵⁰ Doç.Dr. Özkul Çobanoğlu, (1999), *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 140

değerlendirilmiştir. Konumuzla ilgili olarak yöreyi çok iyi tanıyan, kendisi Nizip'in Kızılcakent Köyü'nden olan öğretmen arkadaşımız Halil Yalçın, her konuda bize kılavuzluk etmiştir. Gittiğimiz yerler, belde ise belediye başkanlarından; köy ise muhtarlardan yardım alınmıştır. Kaynak kişileri tespit etmede, derlenecek halk bilgisi ürünü hakkında en iyi bilgi birikimine sahip olan ve bu ürünleri en iyi şekilde aktarabilen kişiler tercih edilmiştir. Toplanan veriler ışığında Nizip Efsaneleri adlı çalışmamız ortaya çıkmıştır.

IV. BÖLÜM BULGULAR VE TARTIŞMA

4.1. EFSANE TASNİFLERİ

Bu bölümde, Nizip ilçesiyle ilgili efsanelerin tasnifine geçmeden önce batıda ve ülkemizde yapılmış efsane tasniflerine yer vereceğiz.

Önceleri masalların içinde ele alınıp incelenen efsaneler, masalların bir alt grubu olarak sınıflandırılmıştır. Batlı ilim adamları efsaneleri daha sonra ayrı bir tür olarak ele alıp tasnif etmişlerdir. Anadolu-Türk efsanelerinin sınıflandırılması, tasnif edilmesi işiyle önce Pertev Naili Boratav uğraşmıştır.¹⁵¹

Tasnifler konusuyla ilgili olarak Metin Ergun tarafından hazırlanmış, *Türk Dünyası Efsaneleri Değişme Motifi* adlı çalışmada tasnif konusu kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Sadece Türkiye’de değil diğer Türk Cumhuriyet’lerindeki tasnifler de belirtilmiştir. Sakaoğlu, Duymaz, Görkem gibi araştırmacıların çalışmalarında da bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgiler mevcuttur. Bu nedenle efsane tasnifleri konusuna gereksiz tekrara düşmemek adına kısaca değinilecektir.

Budapeşte Kongresi’nde efsane çalışmalarının en başarılısına şahit olunmuştur. “International Society For Folk-Narrative Research” (Milletlerarası Halk Anlatısı Araştırma Kurumu) adlı bir cemiyetin çatısı etrafında bir araya gelen araştırmacılar, milletlerarası bir efsane tasnifi yapmışlardır.

Dört ana gruba ve alt gruplarına ayrılan tasnif şöyledir:

- I. Dünyanın yaratılışı ve sonu (Kıyamet) ile ilgili efsaneler.
- II. Tarihî efsaneler ve medeniyet tarihî ile ilgili efsaneler.
 - A. Medeniyet ile ilgili yer ve eşyanın menşei
 - B. Bazı yerler ile ilgili efsaneler.
 - C. Dip tarihî (Prehistorya) ve ilk zamanlarla ilgili efsaneler
 - D. Harpler ve felâketler

¹⁵¹ Ergun, a.g.e., s.17

- E. Temâyüz etmiş kişiler
- F. Bir düzenin bozuluşu
- III. Tabiatüstü varlıklar ve kuvvetler/mitik efsaneler
 - A. Kader
 - B. Ölüm ve Ölüler
 - C. Tekin olmayan yerler ve hayaletler
 - D. Hayaletlerin resmi geçidi ve savaşları
 - E. Öbür dünyada ikamet
 - F. Cinler, periler, ruhlar
 - G. Medeniyetle ilgili yerlerdeki hayaletler
 - H. Değişmiş varlıklar
 - I. Şeytan
 - K. Hastalık yapan kötü ruhlar (cinler) ve hastalıkları
 - L. Tabiatüstü (sihrî) kuvvetlere sahip kimseler
 - M. Efsanevi (mitik) hayvanlar ve bitkiler
- IV. Dinî efsaneler / Tanrı ve Kahramanlarla ilgili efsaneler
 - N. Hazineler¹⁵²

Pertev Naili Boratav *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı* adlı eserinde milletlerarası tasnifi benimsemekle birlikte, Anadolu-Türk efsanelerini şöyle bir tasnif yapmıştır:

- I. Yaratılış Efsaneleri - Oluşum ve dönüşüm efsaneleri - Evrenin sonunu (Mahşer ve kıyamet günlerini) anlatan efsaneler
- II. Tarihlik Efsaneler:
 - A. Adları belli yerler (dağ, göl vb.) üzerine anlatılanlar
 - B. İnsan topluluklarının oturdukları yerler (şehir, köy vb.)
 - C. Ünlü büyük yapılar (kilise, cami, köprü vb.)
 - D. Tarihlik sayılan kişilerden ya da uluslardan kaldığına inanılan defineler
 - E. Milletler, hükümdar soyları
 - F. Büyük afetler
 - G. Tarihlik niteliği olduğuna inanılan ünlü kişilerinin savaştıkları olağanüstü güçlü yaratıklar
 - H. Savaşlar, fetihler, yayılışlar

¹⁵² Sakaoğlu, a.g.e., ss.18-19

- I. Yerleşmiş bir düzene başkaldırmalar
- K. Başkaca tarihlik önemli olaylar ya da sivrilmiş kişiler (uygarlıkta kılavuz olmuş kişiler, bilginler, şairler, şeyhler, mürşitler vb.)
- L. Sevdâ maceraları ile ün salmış aşıklar; kişilerin aile içi çeşitli ilişkileri
- M. Çeşitli başka olaylar içindeki yerleri ile bir toplumun tarihinde iz bırakmış önemsiz kişiler (örneğin; çoban, hizmetçi vb.) üzerine anlatılanlar
- III. Olağanüstü kişiler, varlıklar, güçler üzerine efsaneler
- A. Alın yazısı
- B. Ölüm ve ötesi
- C. Tekin olmayan yerler
- D. Tabiatın bir parçası olan yerler (orman, göl vb.) ile hayvanların “sahipleri”(koruyucuları)
- E. Cinler, periler, ejderhalar vb. olağanüstü güçteki yaratıklar
- F. Şeytan
- G. Hastalık ve sakatlık getiren varlıklar (albastı gibi)
- H. Olağanüstü güçleri olan kişiler (büyücü, üfürükçü, efsuncu gibi)
- I. “Mythique” nitelikte hayvan ve bitkiler (adamotu gibi) üzerine anlatılanlar
- IV. Dinlik Efsaneler¹⁵³
- Boratav’ın Türk efsaneleriyle ilgili *Folklorla Doğru* dergisinde yer alan “Türk Efsaneleri” adlı makalede yer almıştır. Bu makalede yer alan tasnif şöyledir:
- A. Ünlü kimseler üzerine anlatılan ve az çok olağanüstü nitelikler taşıyan efsaneler.
- B. Etiyolojik efsaneler
- C. Hayalî hayvanlar üzerine anlatılan efsaneler
- Ç. Cinler ve hayvanların sahipleri ile ilgili efsaneler
- D. Büyücü ve falcılarla ilgili efsaneler
- E. Evliya Menkıbeleri
- F. Aşk efsaneleri¹⁵⁴
- Bilge Seyidoğlu *Erzurum Efsaneleri* adlı eserinde 192 efsaneyi üç ana başlık altında şu şekilde tasnif etmiştir:
- I. Dinî Binalarla İlgili Efsaneler:

¹⁵³ Boratav, a.g.e., ss. 100-105

¹⁵⁴ Ergun, a.g.e. s.18

- A. Camiler ve mescitler üzerine söyleyen efsaneler
- B. Kutsal kabirlerle ilgili efsaneler
- C. Tekkeler, ocaklar ve müritlerle ilgili efsaneler
- D. Türbeler üzerine söyleyen efsaneler
- E. Kaleler üzerine söyleyen efsaneler
- II. Evler ve İnsanların Yaşadığı Yerlerle İlgili Efsaneler:
 - A. Alkarısı ve peri kızı ile ilgili efsaneler
 - B. Çobanların ve köprülerin efsaneleri
 - C. Değirmen ile ilgili efsane
 - D. Evler hakkında anlatılan efsaneler
 - E. Hamamlar üzerine söylenen efsaneler
 - F. Kahve ve lokanta üzerine söylenen efsaneler
 - G. Keramet sahiplerinin efsaneleri
 - H. Köylerle ilgili efsaneler
 - I. Kuyu ile ilgili efsane
 - İ. Tekin olmayan yerlerde bulunan tekin olmayan yaratıklar
- III. Tabiat ve Kırılarla İlgili Efsaneler:
 - A. Çeşme ile ilgili efsane
 - B. Düzlüklerle ilgili efsaneler
 - C. Göller ve şelalelerle ilgili efsaneler
 - D. Kaplıcalarla ilgili efsaneler
 - E. Mağaralarla ilgili efsaneler
 - F. Nehirle ilgili efsane
 - G. Pınarla ilgili efsane
 - H. Taşlar ve kayalarla ilgili efsaneler¹⁵⁵

Saim Sakaoğlu, Uluslararası Türk Folklor ve Halk Edebiyatı Kongresi'nde sunduğu “ İnsan Asıllı Kuş Efsaneleri” isimli tebliğinde her efsanenin kendine has bir mantığı olduğunu belirttikten sonra tasnifini altı başlıkta değerlendirmiştir. Tasnif şöyledir:

- A. Kendi duasıyla kuş haline gelenler
- B. Başkalarının duasıyla kuş haline gelenler
- C. İkili bir isteğin neticesinde kuş haline gelenler

¹⁵⁵ Seyidoğlu, a.g.e. ss.7-8

- Ç. Farklı hususiyet gösterenler
- D. Dua edilmeden kuş haline gelenler
- E. Farklı sebeplere bağlı olarak kuş haline gelenler¹⁵⁶

Saim Sakaoğlu, *Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu* adlı eserinde “taş kesilme” motifiyle ilgili efsaneleri şöyle tasnif etmiştir:

- A. Aşk
- B. Zor durumdan kurtulma
- C. Saygısızlıklar
- D. Kötü huylar
- E. Hızır ve insanlar
- F. Değişik taş kesilmeler
- G. Eksik anlatılanlar¹⁵⁷

Muhsine Helimoğlu Yavuz’un *Diyarbakır Efsaneleri* adlı çalışmasında, efsaneleri altı ana grupta topladığını ve onları da kendi aralarında alt gruplara ayırdığını belirtir. Tasnif şöyledir:

- I. Dini Efsaneler
 - a. Dini ve tarihi Kişiler üzerine söylenmiş efsaneler
 - b. Camiler, kiliseler (İbadet yerleri)
 - c. Ziyaretler, mezarlar, türbeler
- II. Olağanüstü Kuvvetler ve Varlıklar Üzerine Efsaneler
 - a. Şeytan
 - b. Cinler, periler, ejderhalar
 - c. Hastalık ve ölüm getiren varlıklar
- III. Hayvanlar Üzerine Efsaneler
- IV. Tarihî Efsaneler
 - a. Savaşlar, fetihler, istilalar
 - b. Hükümdar sülalelerinin ve beylerin menşeleri, adlar, unvanlar
 - c. Kaleler, surlar, köprüler
 - d. Meskun yerlerle ilgili olanlar
 - 1. Evler

¹⁵⁶ Sakaoğlu, a.g.e., s.100-101

¹⁵⁷ Ergun, a.g.e., s.19

2.Hamamlar, kaplıcalar

V. Tabiatla İlgili Efsaneler

a. Taşlar, kayalar, tepeler, dağlar, kırlar

b. Mağaralar

c. Göller, nehirler

d. Çeşmeler, pınarlar

VI. Aşk Üzerine Söylenmiş Efsaneler¹⁵⁸

Ali Berat Alptekin; Bingöl, Elazığ, Malatya ve Tunceli illerimizden derlediği 101 efsaneyi *Fırat Havzası Efsaneleri* adlı eserinde şöyle tasnif etmiştir:

I. Taş Kesilme ile İlgili Efsaneler

II. Veliler ile İlgili Efsaneler

III. Mecnunlar ile İlgili Efsaneler

IV. Hz. Hızır ile İlgili Efsaneler

V. Meşhur Kahramanlar ile İlgili Efsaneler

VI. Yer adları ile İlgili Efsaneler

VII. Çeşitli İşaretlerle İlgili Efsaneler

VIII. Çeşitli Yapılar ile İlgili Efsaneler

IX. Dağ, Göl, Pınar ve Mağaralar ile İlgili Efsaneler

X. Ağaçlar ile İlgili Efsaneler

XI. Çeşitli Hastalıklarla İlgili Efsaneler

XII. Tabiat Hâdiseleri ile İlgili Efsaneler

XIII. Gök Cisimleri ile İlgili Efsaneler

XIV. Halk Oyunları ile İlgili Efsaneler

XV. Olağanüstü Varlıklarla İlgili Efsaneler

XVI. Hayvanlar ile İlgili efsaneler

XVII. Diğerleri¹⁵⁹

Ali Duymaz, *Bingöl Efsaneleri* adlı yüksek lisans tezinde, Bingöl bölgesinden derlediği 101 efsaneyi şu şekilde tasnif etmiştir:

I. Dinî Efsaneler

A. Evliyalar Üzerine Anlatılan Efsaneler

B. Ziyaret Yerleri Üzerine Anlatılan Efsaneler

C. Peygamberler, Hızır Ve Diğer Din Büyükleri Üzerine Anlatılan Efsaneler

¹⁵⁸ Helimoğlu Yavuz, a.g.e., s.44

¹⁵⁹ Ali Berat Alptekin,(1993), *Fırat Havzası Efsaneleri*, Kültür Ofset Basımevi, Antakya, ss. 3-8

- II. Osmanlı Rus Savaşı Üzerine Anlatılan Efsaneler
- III. Yer Adlarına Bağlı Olarak Teşekkül Eden Efsaneler
 - A. Yerleşim Yerleri (İl, ilçe, köy, mezra) ile İlgili Efsaneler
 - B. Tabiat Şekilleri (Dağ, mağara, çay, maden) ile İlgili Efsaneler
- IV. Taş Kesilme Efsaneleri
- V. Hayvanlarla İlgili Efsaneler
- VI. Olağanüstü Varlıklarla İlgili Efsaneler
- VII. Sevdaya Bağlı Olarak Teşekkül Eden Efsaneler
- VIII. Halk Oyunları ve Türküle Bağlı Olarak Teşekkül Eden Efsaneler¹⁶⁰

4.2. NİZİP EFSANELERİNİN TASNİFİ

Araştırmacıların yapmış oldukları efsane tasniflerinin ışığı altında kendi çalışmamıza uygun bir efsane tasnifi yapmak zorunda kaldık. Çünkü araştırmacılar, efsaneleri kendi yörelerinde ortaya çıkan ürünler doğrultusunda ele almış ve değerlendirmişlerdir. Bizim çalıştığımız yöredeki efsaneler, diğerlerinin tasnifindeki grupların bazılarını kapsamıyordu. Onun için başka bir tasnifte kendi elimizdeki malzemeye uygun bir sınıflama arayışı içine girdik. Özellikle Nizip efsaneleri ziyaret yeri bağlamında kendini gösterdiği için karşımıza böyle bir tablo çıktı.

Nizip efsanelerini elimizdeki metinlere bağlı kalarak şu şekilde tasnif ettik:

1.DİNÎ EFSANELER

1.Ziyaret Yerleri Üzerine Anlatılan Efsaneler

1. Abdullah Baba
2. Sarıkoç Baba-1
3. Sarıkoç Baba-2
4. Sarıkoç Baba-3
5. Seyit Hasan Baba
6. Seyit Hasan Baba-2
7. Şih Abdal Makamı-1
8. Şih Abdal Makamı-2
9. Şih Abdal Makamı-3
10. Şih Bilecen

¹⁶⁰ Ali Duymaz, (1989), *Bingöl Efsaneleri (İnceleme-Metinler)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, ss. 44-45

11. Şeyh Bilecen (Şıh Bilecen-2)
12. Memik Dede (Şıh Bilecen-3)
13. Şıh Hadi-1
14. Şıh Hadi-2
15. Şıh Hadi-3
16. Şıh Mahmut
17. Şıh Süleyman
18. Şıh Şemsettin İle Fatma Banu
19. Şıh Şemsettin İle Fatma Banu-2
20. Şıh Şerif-1
21. Şıh Şerif-2
21. Şıh Cafer-i Tayyar ile Şıh Fatma
22. Şıhzade

2. Camiler ve Kiliseler

1. Fevkani Kilisesi
2. Tahtani Camii(Lylek Cami)
3. Din Büyükleri Üzerine Söylenmiş Efsaneler
 1. Hz. Ali
 2. İbn-i Hacer
4. Keramet Sahiplerinin Efsaneleri
 1. Aydoğmuş Dede
 2. Mehmet Emin Er
 3. Şıh Davut
 4. Hacı Sadık Hoca-1
 5. Hacı Sadık Hoca-2
 6. Hacı Davut Dağdeviren-1
 7. Hacı Davut Dağdeviren-2

II. TARİHİ EFSANELER

1. Tarihi Olaylar ve Kişiler Üzerine Anlatılan Efsaneler
 1. Antep'i Yıkılmaktan Kurtaran Bilgin
 2. Barak Adı-1
 3. Barak Adı-2
 4. Barak Adı -3
 5. Bilal ve Habeş adları

6.Karacaoğlan'ın Ölümü-1

7. Karacaoğlan'ın Ölümü-2

III. OLAĞANÜSTÜ VARLIKLAR VE GÜÇLER ÜZERİNE

ANLATILAN EFSANELER

1. Cinler, periler, ejderler

1. Evren(ejder) ve Karacaoğlan

2. Hasan Kıyanın Kara İti (Şih Mağara)

2. Hastalık ve Sakatlık Getiren Varlıklar

1.Al Kızı-1

2. Al Kızı-2

3.Su Kızı

IV. TABİATLA İLGİLİ EFSANELER

1.Taşlar, Tepeler, Dağlar

1. Munzur Dağı

2. Hz. Ali Kayası

2. Mağaralarla İlgili Efsaneler

1.Keke Aziz Mağarası

2.Derbent Mağarası

3.Ağaçlar İle İlgili Efsaneler

1. Kaba Pala

2. Palut Ağacı

3.Mığaran Çalısı

4. Çalık Ağacı

5.Kan akıtan Ağaç

V. TAŞ KESİLME EFSANELERİ

1. Zor Durumdan Kurtulma

1. Âşık Taşı-1

2.Âşık Taşı-2

3.Taşbaş Tepesindeki Kız kardeşler

4. Âşığın Başı

VI. SEVDAYA BAĞLI OLARAK TEŞEKKÜL EDEN EFSANELER

1.Karacaoğlan'ın Hizmetkârı Yakup ve Turna Kız-1

2. Karacaoğlan'ın Hizmetkârı Yakup ve Turna Kız-2

3. Yanan Âşıklar

4. Rum kale Beyi'nin Kızı

5. Nergis Çiçeği

4.3. NİZİP EFSANELERİNİN EPİZOTLARI, METİNLERİ VE İNCELENMESİ

4.3.1. Dinî Efsaneler

4.3.1.1. Ziyaret yerleri üzerine anlatılan efsaneler

4.3.1.1.1. Abdullah Baba

Abdullah, Sultanoğlu'nun hizmetkârıdır, Sultanoğlu'nun Hatice isimindeki kızına da âşıktır. Kızı ister bey kızı vermez. O da işini gücünü bırakarak orayı terk eder. Kervanlarla ticaret yapmaya başlar, ama bir gün Kilis'in yakınından geçerken hırsızlar bütün mallarını alıp kaçmışlar. Çaresiz kalan Abdullah, Abdülsamed Efendi dergâhına kapılır. Yıllarca buraya hizmet eder, edeb ve erkan öğrenir ama Hatice aklından çıkmaz. Köyüne döner çiftçilikle uğraşmaya başlar. Bir gün namaz kılarken Hatice'nin sesini duyar, namazı yarıda kesip onunla evlenmek istediğini söyler. Hatice senden de benden de geçti diyerek onu tersler. Abdullah, o gece rüyasında şihini görür. Şeytani mi rahmani mi karar veremez. Ertesi gün yine aynı rüyayı görür. Üçüncü gün de aynı rüyayı görünce ürker ve şihinin yanına gider. Şihî, demek namazı bitirmeden, yarıda kestin, sabredemedin Abdullah der. Kırk gün çileye gireceksin, tövbekâr olacaksın, Allah'a niyaz edeceksin seni Allah affetsin der. Abdullah kırk gün çilehanede kalır ve ruh olgunluğuna erişir. Hayatının geri kalan kısmını Allah'ı tesbih ederek geçirir. Bir gün bir bezirgan darda kalmış, Abdülkadir Geylani hazretlerinden yardım istemiş, Geylani gelmiş “bak şurda Abdullah Baba var, beni ta Bağdat'tan buraya kadar getirdin” demiş.

Adil Özel

Efsane Epizotları:

1. Abdullah Sultanoğlu'nun hizmetkârıdır ve onun kızını sevmektedir.
2. Abdullah, Şih Abdülsamet'in dergahına bağlanır.
3. Rüyasında şihini görür
4. Namazı terk ettiği için kırk gün çilehaneye kapatılır
5. Ruhu olgunluğa erer ve kerametler gösterir

Abdullah Baba türbesi Nizip'in 6 km. güneyinde Doğrular (Kefer Şih) köyündedir. Bu köy Barak Ovası'nda olduğundan bir Barak köyüdür. Babalık

makamı Tasavvuf Terimleri sözlüğünde şöyle açıklanmaktadır: Tasavvufta şeyh müridin hakiki babası sayılır. Bektaşilerde Hacı Bektaş Veli'nin soyundan geldiklerini iddia edenlere, Alevi dedelere bel evladı veya çelebi, Bektaşiliğin gerçek temsilcileri olduklarını iddia eden bu tarikatın şeyhlerine de “ yol evladı veya baba” denir. Telli Baba, Gani Baba gibi yatır, ziyaretgâh veya evliya türbeleri sağlığında baba olarak şeyh ve mürşitlerin kabirleri, ölümlerinden sonra bu unvanla anılmıştır.¹⁶¹ Ömer Özbaş, Barakların Alevi yani Bektaşî tarikatından olduklarına dair yaptığı derleme kayıtlarından bahseder, hatta yakın zamana kadar bölgeye Tokat'tan Alevi dedelerinin geldiklerini ve Barakların da onlara çok hürmet gösterdiğini belirtir. Barakların Alevi dedeleriyle sıkı bir münasebeti olduğu aşikardır.¹⁶² Bu efsanede tayy-i mekan motifi ile karşılaşmaktayız. Şeyh Abdülkadir Geylani, Bağdat'tan yardıma yetişmiş, bir başka mürşid-i kâmil olan Abdullah Baba'ya gidin diyerek, onun mertebesinin yüceliğine işaret etmiştir. Şopolyo, Abdülkadir Geylani'nin Kadirilik tarikatının kurucusu ve piri olduğunu belirtir. 561 senesinde vefat etmiştir. Kabri Bağdat'ta (Medrese-i Babü-ed-derc) dedir.

4.3.1.1.2. Sarıkoç Baba-1

Bu köye taziye için bir misafir gelmiş. Kendisine üzüm, karpuz, kavun filan vermişler. Adam Antep'e geri döndüğünde köyde kendisine verilen meyveleri komşusuna vermiş. Komşusu o meyvelerden yemiş ve gece yattığında köye küsmüş, sarı saçlı, yeşil gözlü, nur yüzlü aksakallı bir dede görmüş. Bu kişi köye hiç itibar etmiyormuş. Telefonla burada bir türbe olduğunu ve Sarıkoç Baba'nın yattığını öğrenmişler. Hiç Antep'le ilgisi olmayan adamlar buraya onu rüyalarında görmek suretiyle gelirler, türbeyi ziyaret ederlermiş. Bu anlatılan rüyalardan sonra Sarıkoç Baba türbesinin yıkık duvarları yenilenmiş ve türbe güzel bir görünüme kavuşmuş.

Hasan Naim

Efsane Epizotları:

1. Köyden habersiz biri rüyasında sarı saçlı, yeşil gözlü bir derviş görür
2. Derviş, köylüye küsmüştür
3. Bu zatın Sarıkoç Baba olduğu anlaşılır
4. Türbe duvarları yenilenir

¹⁶¹ Süleyman Uludağ, (2005), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, Ankara, s.62

¹⁶² Cuma Karataş,(1998), *Son Göçebe Baraklar*, Bumerang Kitapları, İstanbul, s.39

Sarıkoç Baba Makamı, kendi adıyla anılan Nizip'e 12 km. uzaklıkta bulunan Sarıkoç Köyü'ndedir. Bu anlatı rüya motifine bağlı olarak teşekkül etmiştir. Sarıkoç Baba'yı rüyasında görenler hemen hemen aynı özelliklerle tasvir etmişlerdir. Türbenin duvarlarının yıkık olması nedeniyle Sarıkoç Baba, köye sırtını dönmüş ve itibar etmemiştir. Rüyasında görenler ziyarete gelir ve kurbanlar keserek, köy halkına dağıtır. Yağmur yağmadığı zamanlarda, makamın yanında yağmur duası yapılır. Köydeki mahsulün bereketinin fazla olmasını köylüler, Sarıkoç Baba'nın makamının kendi köylerinde olmasına bağlarlar.

4.3.1.1.3 Sarıkoç Baba-2

Sarıkoç Baba'nın türbesinin yakınlarındaki fıstık ağaçlarına bekçilik eden biri varmış. Bu kişi kendisine çardak yapmak için ziyaretin yanındaki dağdağın ağacının dallarını kırmış. Daha sonra bekçi rüyasında sarı saçlı bir dedenin kendisini uykuda rahatsız ettiğini, bunun üç gece devam ettiğini söylemiş. Bekçiye orda tutamamışlar, başka da kimse bekçilik yapmak istememiş. Bekçi, kırdığım dallar gözüme gözüme battı demiş.

Hasan Naim

Efsane Epizotları:

1. Bekçi makamın yanındaki ağaçların dallarını kırar
2. Rüyasında Sarıkoç Baba onu cezalandırır, dallar gözüne batar

4.3.1.1.4. Sarıkoç Baba-3

Bir rençper varmış, yatırı kazmış ve mübarek zata ulaşmış, bir de görmüş ki hiç bozulmamış, eti hiç çürümemiş, mintanının ilikleri bile öylece duruyormuş. Yanında da bir Kur'an varmış, o da öyle bozulmadan duruyormuş.

Halime Naim

Efsane Epizotları:

1. Yatırı bir rençper tarafından eşilerek Sarıkoç Baba'nın bedenine ulaşılır
2. Beden tazeliğini korumaktadır, Kur'anın sayfaları hiç yıpranmamıştır

4.3.1.1.5. Seyit Hasan Baba-1

Buradaki yatırı tekmiş önceleri, karşıda oturan yaşlı bir kadın rüyasında burada yatan mübarek zatı görmüş. O kişi rüyasında: “ Benim yanımda ikiz kardeşim yatıyor, onu da çıkartın” , demiş. Sonra burayı eşmişler ve kardeşi olan bu mübareği

de çıkarmışlar. O yüzden makamın adı Seyit ve Hasan kardeşler manasında Seyit Hasan'mış.

Ahmet Tüter

Efsane Epizotları:

1. Seyit Baba, rüyada görünür ve ikiz kardeşinin yanında yattığını söyler
2. Kazı yapılır ve kardeşi Hasan Baba'nın huzuruna erişilir
3. Ziyaretin adı bu yüzden Seyit Hasan Baba kalır

Bu türbe Nizip'in en eski camisi olan Tahtani Camisi'nin (Leylek Camisi) bahçesindedir. Cami imamının aktardığı üzere caminin yapım tarihi belli değildir. Resmi tarihe göre caminin yapım yılının 1761 olmasına karşın, gelen rivayetler bunun sadece onarım yılı olduğunu gösterir. Türbe batı yönünde olup önceleri kuzeyi ve güneyi kerpiç duvarlarla kaplıymış; türbenin kapısının bile olmadığı herkesin rahatça girebildiği söyleniyor. Sonraları o dönemin müftüsü bir rüya görmüş ve türbe Leylek Camisi'nin avlusu sınırlarına dâhil edilmiş. Seyit Hasan Baba, rivayete göre caminin ilk imamıymış ve büyük bir âlimmiş. Yanındakinin de onun hizmetkârı olduğu söyleniyor.

4.3.1.1.6. Seyit Hasan Baba-2

Taşbaş Tepesine Osmanlı askerleri gelmiş. Sonra askerler burada yatan Seyit Hasan Baba'nın misafiri olmuşlar. Seyit Hasan Baba da ordudaki askerlerin karnını doyurmak için bir kazan hasbeli pilav yapmış. Yanına da ekşi yapmış. Koskoca ordu yemiş ama gene de yemekleri bitirememiş. Buraya gelen askerler peygamberimizin askerleri olan Halid Bin Velid komutasındaki askerler olduğu da söylenceler arasındadır.

Efsane Epizotları:

1. Osmanlı askerleri Seyit Hasan Baba'yı ziyaret etmişler
2. Bütün ordunun karnı doymuş ama bir kazan hasbeli pilav bitmemiş

Ahmet Tüter

Seyit Hasan Baba manevi mertebesi çok yüksek bir zat olduğu için büyük bir orduya izzet-i ikramda bulunmuş ve kendisine misafir olarak gelen Osmanlı ordusunu en iyi şekilde ağırlamıştır. Bu efsanenin topluma yön veren bir yönü de bulunmaktadır. Misafir en iyi şekilde ağırlanmalı, karnı aç ise doyurulmalı ve gönül hoşluğu içinde yolcu edilmelidir. Türk kültüründeki misafirperverlik, bu efsanede kendini göstermiştir. Rivayete göre Halid Bin Velid komutasındaki İslam ordusu

buraları fethedince Nizip'te o zaman fethedilmiş. O dönemde fethedilen yerlerde dini halka tebliğ etmek ve bildirmek için alimlerden bir kişi o yere bırakılmış. Nizip'e de Hasan El Mader denilen halk tarafından Seyit Hasan Baba olarak bilinen ashaptan bir zat bırakılmıştır. Hasan El Mader bu camide imamlık yapmış, vazifesini icra ettikten sonra da vefat etmiş ve bu türbe onun adına yaptırılmıştır. Burada yatan diğer mübarek ise onun hizmetkârıdır.

Caminin imamı türbenin etrafının önceleri kapalı olduğunu belirtti. Özellikle Cuma günleri kadınlar gelir ve burada hasbeli aş pişirirler ve cami çevresindeki gariplere bu aş dağıtırlar. Ziyaretin yanındaki ağaç ise dilek ağacıdır ve gelenler çaput bağlamak suretiyle dileklerinin gerçekleşmesini Allah'a niyaz ederler. Ağacın bedenine dileklerini yazmak suretiyle (Allah'ım ablama çocuk ver, Allah'ın bana hayırlı evlat ver, Hatice'ye de ver, şifa Allah'ım, himmet Allah'ım vb.) dilekler Allah'a sunulur. Yine türbenin duvarlarına taş yapıştırılır, taşın yapışması dileğin kabul olması için önce duvara mum sürülür ondan sonra taş yapıştırılarak dilekler dilenir.

Özellikle Nizip'in dışından gelenler sıklıkta, bunların bazıları rüyasında Seyit Hasan Baba'yı gördüğünü söyler. Rüyada gören birinin anlattığına göre "ben karanlıkta kaldım burayı aydınlatın" demiş. Bunun üzerine türbeye elektrik hattı çekilerek ışık konulmuştur.

4.3.1.1.7. Şih Abdal Makamı-1

Şih Abdal Makamı'nın orda koca bir palamut ağacı varmış. Adamın biri yakacak için kesmiş sonra adam felç olmuş, elleri aynı ağaç kütüğü gibi olmuş.

Efsane Epizotları:

1. Makamın yanındaki palamut ağacı kesilir
2. Ağacı kesen kişi felç geçirir, kolları kütük gibi olur

Hannan Bozkaya

Ziyaret yerlerinin yanındaki ağaçlar ne suretle olursa olsun kesilmezler ve yakılmazlar. Ağacı kesen kişi mutlaka cezalandırılır. Genellikle türbelerin yanındaki ağaçlar dilek ağacı işlevi görür.

4.3.1.1.8. Şih Abdal Makamı-2

Makamın yanında çalışan işçiler çukur kazarken palamut ağacının kökünden siyah bir yılan görmüş. İşçiler bu siyah yılanı öldürmüşler. Bu işçiler akşama yılan gibi kıvrılarak yumak gibi olmuşlar. Felç geçirmişler.

Efsane Epizotları:

1. Yatırın yanındaki palamut ağacının kökünde bir siyah yılan görünür
2. İşçiler siyah yılanı öldürürler
3. İşçiler yılan gibi yumak olurlar ve felç geçirirler

Hacı Cuma Şenlik

Yatırın yanındaki ağacın kökünden çıkan siyah yılan bir anlamda oranın koruyuculuğunu yapmaktadır. “Rize çevresinde, ev iyesi bir karayılan şeklinde tasavvur edilir. Evin temelinde yaşar ve başka yılanların eve girmesine izin vermezmiş. Yine Kars’ta evin zemininde yaşayan karayılan ev halkına dokunmazmış. Ev halkı onun evde olduğunu bilir ve ona iyi davranırmış. Topkapı Sarayı’nda bulunan bir Oğuz-Nâme parçasına göre, “yer evreni” yilandır. Altay efsanelerine göre, yer altının hakanı yedi kat yerin altında yaşayan Çılan-Monguz idi.¹⁶³ Anadolu’da ev koruyucusu yılanların, Hz. Muhammed’e ulaşan Hz. Ali ve Hz. Fatma soyundan gelen insanların evlerini koruduğu anlatılır. Anadolu’nun her yerinde ev meleği olarak nitelendirilen yılanı incitmek, korkutmak veya öldürmek yasaklanmıştır. Yasağın bozulması, eve bolluk ve bereketin azalmasından ev sakinlerinin hastalanması ve ölmesine kadar varabilen uğursuzluklar getirebilmektedir.¹⁶⁴ Dolayısıyla bu efsanede yılanı öldüren işçilerin başına büyük bir hastalık gelmiş ve felç olmuşlardır. Bu da öldürülen ev iyesinin bir uğursuzluğu olarak açıklanabilir.

Şih Abdal Makamı’na şimşek düşmüş ve oradaki palamut ağacı ikiye ayrılmıştır. Yine söylenceye göre bu makamın harap edilmesi ve taşlarının cami inşaatında kullanılması nedeniyle şimşek düşmüştür.

¹⁶³ Kalafat, a.g.e ss.102-103

¹⁶⁴ Bayat, a.g.e. ss.264-265

4.3.1.1.9 Şih Abdal Makamı-3

Bu makamın yanındaki palamut ağacına bir kişi balta vurmuş ve ağaçtan kan akmaya başlamış. Sonra korkup kaçmış.

Mehmet Özdeniz

Efsane Epizotları:

1. Makamın yanındaki palamut ağacı kesilmek istenir
2. Ağaca balta vurulan yerden kanlar akar

4.3.1.1.10 Şih Bilecen-1

Şih Bilecen ağanın çiftlikteki hayvanlarına bakan, tarla ve bahçe işlerini gören bir hizmetkârdır. O kadar iyi bir hizmetkârdır ki ağanın hayvanlarının altına serptiği samanların üzerine ilk önce kendi yatar, hayvanların canının yanmasını engellemiş. Ağa Hac zamanı geldiğinde Hacca gider. Evin hanımı içli köfte yapmaktadır. Bilecen hanımına dönerek keşke ağam da olsaydı, çok severdi bu yemeği der. Hanımına, eğer iznin olursa ben bu yemeği ağama götürüyüm der. Hanım Bilecen'in karnının doymadığını bu şekilde bir bahane ile yemeği dışarıda yiyeceğini zanneder ama yine de yemeği Bilecen'e verir. Bilecen, bir besmele çeker ve yemeği Hac'daki ağasına ulaştırır. Bir ay sonra Hac dönüşü köylüler ağalarını karşılamak için meydana çıkarlar. Bilecen de o arada çift sürmektedir. Ağa, köylülere beni karşılamayın, Bilecen'i karşılayın asıl hürmet sahibi odur, Allah'ın veli kulu odur, der. Köylüler, Bilecen'e doğru dönerler ve onun erenlerden olduğunu anlarlar. Durumu anlaşılan Bilecen, sabahleyin kimseye görünmeden elindeki asayı yere vurur, asa toprağa gömülür ve Bilecen ortadan kaybolur. O gömülen asa yeşerir ve çok büyük bir ağaç olur.

Ali Doğan KILIÇ

Efsane Epizotları:

1. Ağanın Hacca gider
2. Bilecen'in evde pişen yemeği bir besmele ile Mekke-i Şerif'e götürür
3. Bilecen'in durumunun anlaşılmasıyla ortadan kaybolur

4. Dikilen asa yeşerir

Saim Sakaoğlu'nun *101 Anadolu Efsanesi* adlı çalışmasındaki 51. efsane “Şeyh Bilecen” dir.¹⁶⁵ Gaziantep'te 1975 yılında derlenen bu efsane ile bizim çalışmamız aynı ortak motiflerle dile getirilmiştir. Sadece bizim anlatımızın son kısmında Bilecen'in elindeki asanın toprağa gömülüp ağaca dönüştüğü belirtilmiştir.

4.3.1.1.11. Şeyh Bilecen-2

Saim Sakaoğlu, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*'ndeki bu konuyla ilgili makalesinde, aynı efsaneyi 1950 yılında Deli Hösso isimli kaynak kişiden dinlediğini belirtmiştir. Efsanenin bu varyantı şöyledir:

“Bu köyde eskiden yaşayan Abbas adında zengince bir adam varmış. Bir gün Bilecen adında biri yanına rençper durur. Bilecen doğruluğu, çalışkanlığı, iyi kalpliliği sayesinde kısa zamanda ağanın inan ve sevgisini kazanır. Biraz sonra bu duygu bütün köy halkında uyanır.

Bilecen gündüzleri çeşitli çiftlik işleriyle, geceleri ise tanrıyla ibadetle vakit geçirir. Ağasından aldığı ekmek karşılığı muhtaç bulunanlara, köye misafir olan yoksul kimselere pay eder. Bu hali halk arasındaki sevgiyi bir kat daha arttırır.

Bir gün geçtiği yeri harabeye çeviren korkunç bir kasırğa kopar. Kasırğanın köy topraklarına gireceği sırada Bilecen ellerini gökyüzüne açarak “Dön ya mübarek” diye haykırır. Kasırğa ikiye bölünür, bir bölümü köyün sağından, diğeri solundan geçerek uzaklaşır. Bu hale şahit olan bir kadın Bilecen'in kerametini anlatmaya kalkıştığında çarpılır.”¹⁶⁶

Efsane Epizotları:

1. Bilecenin çalışkan ve dürüst bir hizmetkârıdır
2. Köyü alt üst edecek, korkunç bir kasırğanın çıkar
3. Bilecenin dua ederek kasırğanın yönünü değiştirir
4. Kerameti gören kişinin tam anlatacakken çarpılır

Bilecen'in, efsanelerde gösterdiği kerametlere bağlı olarak halk ona “şeyh, şih” gibi unvanları layık görmüştür. Bu anlatıda da hizmetkâr olması, çalışkan, dürüst ve Hak dostu olması gibi ortak özellikler görülür. Bunların yanında onların

¹⁶⁵ Saim Sakaoğlu, (2004), *101 Anadolu Efsanesi*, Akçağ Yayınları, Ankara, s.126

¹⁶⁶ Sakaoğlu, a.g.m.

veli olduğunu kimse bilmemektedir. Bu efsanede de keramet sahibi olduğunun başkaları tarafından öğrenilmesine müsaade edilmez.

4.3.1.1.12. Memik Dede (Şih bilecen-3)

Memik Dede Gaziantep'in 20 km. kuzeyinde bulunan Göksüncük Köyünün 100 metre batısında büyük iki sakız ağacının arasındaki bir kubbede yatmaktadır. Memik Dede Göksüncük Köyü'nde Dedeler adlı Pazarcık'tan buraya göçen bir ailenin yanında uzun süre azap olarak kalır, çift sürer, ekin derer, hayvan güder, dağdan odun kesip taşır, amma çok iyi huylu bir adamdır. Yalan söylemez. Ağzından kötü söz çıkmaz. Namusa yan bakmaz. Harama el uzatmaz. Bektaşilerin kompirme bir ahlak yasası olarak ifade ettikleri eline, beline, diline sağlam bir kişidir. Ağasından aldığı yıllığı helâl ettirmek için hilesiz çalışır. Onun asıl özelliği gönlünü tanrıya bağlamış bir kimse olmasıdır. Memik iyi huylarıyla maddi varlıktan soyunur. Ruh olgunluğu ona manevî âlemin kapılarını açar. Kalp gözü başka dünyaları görmeye başlar. O kadar ki hayvanların, bitkilerle onların dillerinden anlayan bir arkadaş, sırdaş olur. Böylece yanlarını sevgi ve saygı ile çarpan gönüllerin halkası çevirir.

Memik'in ağası Hac'da iken evinde içli köfte yapılırdı. Bu sırada abası:

“ Ah oğlum Memik ağa olsaydı da şundan yeseydi” der. Memik:

“Aba, isterseniz, biraz verin götüreyim,” cevabını verir.

Kadın herhalde bir arkadaşına götürecekti diye düşünür, bir tabak doldurup verir. Aradan zaman geçer. Ağası Hicaz'dan döner. Âdet üzere köylüler tarafından törenle karşılanır. Bu sırada ağa:

“Beni değil, Memik'i karşılayın” der. Heybesinden bir tabak çıkararak hazır bulunanlara Hicaz'da iken kendine içli köfte getirdiğini hikâye edip gösterir. Çiftten dönmekte olan Memik kerametinin ortaya çıktığını anlayarak kaybolur. Yere saptığı mesek ve sapan ağaçları yeşererek türbe yanındaki sakız ağaçları meydana gelir.”¹⁶⁷

Efsane Epizotları:

1. Memik ağanın yanında çalışan dürüst, namuslu bir azaptır.
2. Memik, ruh olgunluğuna ermiş biridir
3. Ağa hacca gider.

¹⁶⁷ Sakaoğlu, a.g.m. ss.181-190

4. Memik evde pişen içli köfteyi Hicaz'a sıcağı geçmeden ağaya götürür.
5. Memik'in durumu anlaşılır, ortadan kaybolur.
6. Mesek yeşerir ve sakız ağaçları meydana gelir.

Çeşitli varyantlarıyla ele alınan “Şıh Bilecen, Memik Dede” efsanelerinde bu insanların benzer özelliklere sahip olduklarını gördük. Sakaoglu, tebliğinde Anadolu'da bunların benzerlerine sıkça rastlanan kahramanlar olduğunu belirtir. Bunların ortak özelliklerinin efendilerine bağlılık olduğunu söyler. Ancak onların bir “veli” olduğu kimseler tarafından bilinmemektedir.

4.3.1.1.13. Şıh Hadi-1

Biz büyüklerimizden dinledik, görevli biri gelmiş, bu türbeyi yıkın demiş. Kimse yıkmaya yanaşmamış, öyle olunca kendisi baltayla beraber türbenin damına çıkmış. Tam vuracakken baltayla beraber aşağı yuvarlanmış. Buradan giderken adam yumak gibi olmuş, hastalanmış. O kişi sonra Allah'a dua etmiş, “Ya Rabbi ben ettim sen etme demiş.”Allah ona yine şifayı yıkmak istediği Şıh Hadi türbesinde vermiş.

Hacı Cuma Şenlik

Efsane Epizotları:

1. Kötü niyetli biri Şıh Hadi türbesini yıkmak ister
2. Türbeyi yıkamadan hasta olur, şifayı aynı yerde bulur

Şıh Hadi türbesi Nizip'in dağ köyleri diye tabir edilen Kızılin Köyü'ndedir. Köy Nizip'e 28 km uzaklıktadır. Kızılin Köyü, ismini köye çok yakın olan bir mağaradan alır. Bu mağara Fırat Nehri'nin hemen yanındadır. Buranın belki de Mezopotamya'nın en eski yerleşim alanlarından biri olduğu belirtilmektedir. Burada yatan Şıh Hadi'nin evliyadan olduğu, manevi mertebesinin yüksek olduğu belirtilir. Hicaz'a yolculuk yapanlar özellikle oralarda Şıh Hadi'den bahsedildiğine şahit olmuşlar ve aynı itibarı kendileri de görmüşlerdir. Bağdat'ta Abdülkadir Geylani Cami'sinde namaz kıldıktan sonra yaşlı bir aksakallının Şıh Hadi'den bahsettiğini ve onun Abdülkadir Geylani soyundan geldiğini duymuşlar.

Bu türbeyle ilgili pek çok halk inancı oluşmuştur. Özellikle Cuma günleri buraya Suriye'den ziyaretçiler gelir, bu Cuma gününün mübarek olmasından ve evliyaların bir araya gelerek zikir yaptıklarına dair bir inanıştan kaynaklanır. Suriye'den gelenlerin çoğu bu köydekilerin akrabalarıdır. Bizim için şu an Kâbe-i

Şerif ne ise oradan gelenler içinde burası o kadar değerlidir. Burada toplu olarak ibadet yaparlar. Adeta köyde yaşayanları şeyh kendilerini de mürit olarak görürler.

Köyde her aile sırayla buraya ziyarete gelenlerle ilgilenmektedir. Bu ziyaret özellikle şuurunu yitirmiş, akli dengesini kaybetmiş insanların çok sık uğradıkları bir kutsal mekândır. Hasta gelir türbenin içinde yatar, en az bir gün kalır. Üç gün kalması daha iyidir. Şifa bulur kendisine gelir ve daha sonra türbeye bir kurban keserek fakirlere dağıtır.

4.3.1.1.14. Şih Hadi-2

Türbeye ziyarete gelen iki kişi dönüşte yaşlı aksakallı bir adama rastlamışlar ve onu köyün imamı zannetmişler. Aksakallı pınarın başında onların ziyaretlerinin kabul olduğunu, yalnız içlerinden birinin sürekli içki içtiğini ve içkiyi bırakmasının hayırlı olacağını söylemiş. Bir de giderken karşılına bir tavşan çıkacağını ancak onu kesinlikle öldürmemelerini tembihlemiş. İki kişinin karşısına tavşan çıkmış, tavşanı öldürmemişler; ama bu işe şaşırılmışlar. Bu olayı anlattıklarında köyün imamının genç biri olduğunu gördüklerinin de Şih Hadi olduğunu anlamışlar. Bu kişiler namaza başlamışlar ve içki içen de bir daha içki içmemiş.

Yılmaz Bozkaya

Efsane Epizotları:

1. İki kişi Şih Hadi'yle karşılaşır ve onu köyün imamı zanneder
2. Şih Hadi, onlara içki içmeyin şeklinde nasihat eder
3. Ak sakallının imam değil Şih Hadi olduğu anlaşılır
4. Kişiler Allah dostu kimseler olurlar

Bu söylencede Şih Hadi İslamiyet'in gereklerini insanlara anlatan, topluma yön veren bir kimlikle ziyaretçilere görünmüştür. İçki içmek dinimizce haram sayılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de: “ Sana şarap ve kumardan soyuyorlar. De ki: Onlarda büyük bir günah ve insanlar için birtakım faydalar vardır. Fakat günahları, faydalarından daha büyüktür.”¹⁶⁸ “ Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar) ve fal okları ancak şeytanın işinden bir(er) pisliktir; öyleyse ondan kaçının ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan, içki ve kumarda aranıza ancak düşmanlık ve kin düşürmek sizi Allah'ın zikrinden ve namazdan alıkoymak ister. Artık siz vazgeçen

¹⁶⁸ Kur'an-ı Kerim, 219 Bakara, sûre, 2

kimseler (olmaz) mısınız?”¹⁶⁹ şeklinde Allah’ın içki ile ilgili yasakları belirtilmiştir. Söylencedeki kişilerin de içkiyi bıraktıkları ve namaza başladıkları belirtilmiştir.

4.3.1.1.15. Şih Hadi-3

Bir gün üç kadın bir erkekle beraber türbeyi ziyarete gelmişler. Sabahleyin, bir aksakallı gelerek, adama: “Üç kadından biri burayı terk etsin, o kendini bilir” demiş. Adam sakallının heybetinden korkarak, durumu anlatmış, kadınların bir tanesi çıkıp gitmiş.

Hannan Bozkaya

Efsane Epizotları:

1. Bir aksakallı kadınların birinin türbeyi terk etmesini ister
2. Abdestsiz olan kadın türbeyi terk eder.

Bu söylenceye göre evliya, pir, şeyh gibi din ulularının huzuruna temiz çıkmak icap ettiği üzerinde durulmuştur. Bu temizlik hem beden hem de ruh temizliği şeklinde olmalıdır. Şih Hadi, makamında ruhen ve bedenlen temiz insanlar istemektedir. Bu sebeple kadın türbeden çıkarılmıştır. Kur’an-ı Kerim’de: “ Ey iman edenler! Siz sarhoş iken ne söylemekte olduğunuzu bilinceye kadar, cünub iken de yolcu olanlarınız müstesna, gusledinceye kadar, namaza yaklaşmayın.”¹⁷⁰ buyrulmuştur. Burada da evliyaların topluma doğruları işaret ederek yön verdikleri görülmektedir.

Şih Hadi türbesini ziyarete gelenler genellikle türbenin içerisinde yatarlar. Yatanların aktardığı üzere türbede görülen rüyalar hep birbirine benzemektedir. Şih Hadi aksakallıyla rüyada görünür, şifa dağıtır. Bir de rüya görenler siyah iki yılanın kendilerine sarıldıklarını daha sonra şifa bulduklarını söylemişlerdir. Bize aktarıldığı kadarıyla Yezidîlere ait bazı mabetlerin giriş duvarına siyah yılan resmi yapılır ve mabede girerken bu resim öpülür.

Bu türbeyi ziyarete gelenler, ziyaretin temel duvarından alınmış toprağı suyla karıştırarak “teberrik” adı verilen bir ilaç yaparlar. Hastanın ensesinden başlayarak bu karışım ağrıyan yerlere sürülür, birazı da hastaya içirilir. Böylelikle şifa bulunulacağına inanılır. Romatizma şikâyetleri olan hastalara yine teberrik adı verilen ilaçla masaj yapılır ve Allah’ın izniyle iyi olur. Rüyasında korkup da felç

¹⁶⁹ Kur’an-ı Kerim, 91-92, Mâide, sûre, 5

¹⁷⁰ Kur’an-ı Kerim, 43, Nisâ, sûre, 4

geçirenler burada kalır ve iyileşir. Rüyasında bir köpek tarafından ısırılan kişilerin muhakkak buraya gelmeleri gerekir; çünkü onların ömrü kırk gündür. Buraya gelip türbenin içinde yatarak şifa bulurlar. Ama muhakkak ki kan akıtmak gerekir. İster bir serçe kes ister bir deve kes, yeter ki kan akıt denmektedir. Türbenin içine bir ip çekilerek kadın ve erkekler ayrılır ve ibadet bu şekilde yapılır. Yapılan yemekler hep birlikte yenilir.

4.3.1.1.16. Şih Mahmut

Şih Mahmut ziyaretinin civarında fıstık bekçiliği yapan arkadaşların anlattığına göre, beyaz kefene benzeyen bir elbiseyle, beyaz bir atla dolaşan aksakallı biri yanlarından geçmiştir. Şih Mahmut Türbesinin orda bu zat aniden ortadan kaybolmuş. İlk başta orda bir ziyaret olduğunu düşünememişler. Bazı cuma geceleri orda elektrik olmamasına rağmen ziyaretin içinde bir ışık görülmüş.

Halil Yılmaz

Efsane Epizotları:

1. Şih Mahmut civarında beyaz bir aksakallı görülür
2. Bu zatın Şih Mahmut ziyaretinin orda aniden ortadan kaybolduğu görülür
3. Türbenin içine cumaları nur şeklinde ışık iner

Şih Mahmut Türbesi, Nizip'e 27 km. mesafede Erenköy'dedir. Ziyaret, Fırat Nehrinin kıyısındadır. Cuma günleri köylüler bir araya gelerek yemekler yapılır ve beraberce yenilir. Yağmur duasına çıkılır, çoğu kez yapılan duadan sonra yağmurun yağdığı görülmüştür. Türbenin 500 m. aşağısındaki bir pınarda köylüler yıkanarak hastalıklarına deva bulduklarını belirttiler. Ziyaretin kıyısında büyük bir adak ağacı vardır. Dilekler tutularak, ağaçlara çaput bağlanır ve dualar edilir.

4.3.1.1.17. Şih Süleyman

Dili tutulmuş olanlar, gündüzleri buraya gelip yatarsa şifa bulurlarmış.

Nihal Yolgösteren

Efsane Epizotları:

1. Ziyaret yerinde yatılırsa dilsizlerin dili açılır

Şih Süleyman türbesinin yanında eskiden çömçeli gelin yapılırmış, çocuklar tahtadan bir gelin yaparak, sırtına da bir çömçe koyarak ev ev dolaşır simit, bulgur, mercimek toplarlarmış. Bu yağmur yağması için yaparlarmış. Bir de şu maniyi söylerlermiş:

Çömçe gelin ne ister

Allah'tan rahmet ister

Ayşe bacıda simit ister

Bulgur ister topaç ister

Bu maniyle toparlanan malzemeler türbenin yanında pişirilerek yenirmiş.

4.3.1.1.18. Şih Şemsettin ile Fatma Banu-1

Burada Şih Şemsettin ile Fatma Banu ziyaretinin yakınlarında bir kuyu varmış. Kuyuya küçük bir çocuk düşmüş, herkes korkuyla çocuğun ailesine haber vermiş. Kuyunun dibini görünmüyormuş, anne-baba çocuklarına bir şey olduğunu düşünmüşler. Tam o esnada çocuk ailesine seslenmiş, “anne-baba korkmayın ben burada yaşlı sakallı bir dedenin kucağındayım” demiş. Sonra çocuğu kuyudan çıkarmışlar ki burnu bile kanamamış.

Efsane Epizotları:

1. Ziyaretin yakınındaki kuyuya küçük bir çocuk düşer

2. Aksakallı çocuğa yardım eder

Şükrü Uçar

Bu ziyaret Nizip'in Kızılcakent Köyündedir. Köy, Nizip'in kuzeyine düşer ve 4 km. mesafededir. Şih Şemsettin ile Fatma Banu'nun kardeş mi yoksa karı-koca mı oldukları konusunda tam bir netlik yoktur; ama halk onların daha çok karı- koca olduklarını düşünmektedir. Mübarek günlerde insanlar bir araya gelir, tavuk kesilir ve hep beraber yenir. Hastalığı olanlar gelirler burada yatarlar ve şifa bulduklarına inanırlar. Yağmur yağmadığı zamanlar burada ziyaretin yanında yağmur duası yapılır.

4.3.1.1.19. Şih Şemsettin ile Fatma Banu-2

Bir cuma günü vakti benim nenemin kapısı çalınmış. Nenem kapıyı açmış hacca gidenlerin giydiklerine benzer bir cübbeyle yaşlı biri kapıda belirmiş. Nenemden ayran istemiş, nenem ayranı getirmiş. Sonra da bu zat ziyarete doğru yürümeye başlamış. Nenem takip etmiş, bakmış ki tam ziyaretin orda beyaz cübbeli

adam kaybolmuş. Sonra nenem def sesleri “zikrullahlar” duymaya başlamış. O arada annem nenemi çağırınca sesler birden kesilmiş.

Şükrü Uçar

Efsane Epizotları:

1. Kapıda beyaz cübbeli biri belirir
2. Beyaz cübbeli ihtiyar aniden yok olur
3. Türbeden zikir sesleri duyulur
4. Dünyalık bir sesle zikir kesilir

Bu ziyaretin yakınlarına konan ibriğin sabah ezanından sonra boşaldığına dair bir söylence de halk arasında yaygın olarak anlatılır.

4.3.1.1.20. Şih Şerif-1

Bir gün eşeğiyle un taşıyan bir köylünün unları yere düşmüş ve zor durumda kalan köylü ya Abdülkadir ya Rabbi sen bana ulaş demiş. Geylani gelmiş sen beni niye çağırdın bak burada Şih Şerif var, beni yordun buraya kadar demiş.

Mehmet Kılıçparlar

Efsane Epizotları:

1. Köylünün zorda kalır
2. Abdülkadir Geylani gelir, Şih Şerif'ten yardım istemesini söyler

Şih Şerif ziyareti Nizip'e 9 km. uzaklıkta Kale Köyü'ndedir. Bu anlatıda da bir öncekine benzer özellikler görülür. Yine tayy-i mekân motifi karşımıza çıkar ve Şih Şerif'in yüce bir insan olduğu vurgulanır. Bu yatır içerisinde beyaz giysiler giymiş bir aksakallının olduğu ve orda namaz kıldığı köy halkı tarafından belirtilmiştir. Ziyarete bağlı olarak bir takım halk inanışları ortaya çıkmıştır. Boğmacaya yakalanmış çocuklar üç kez türbenin penceresinden geçirilerek, çocuğun iyi olacağına inanılır. Kadınlar özellikle Cuma günleri bir araya gelerek yemekler yaparlar ve taş yapıştırmak suretiyle adaklar adarlar.

4.3.1.1.21. Şih Şerif-2

Şih Şerif türbesinin içinde hazine aramak için türbeye gelen art niyetli kişiler, türbeyi kazmış ve bir şey bulamamışlar. Küfürler ederek türbeden çıkan bu kişiler arabalarına binince arabaları devrilmiş ve canlarından olmuşlar.

Efsane Epizotları:

1. Art niyetli kişiler türbeyi talan eder
2. Bu kişilerin arabaları devrilir ve hayatlarından olurlar

4.3.1.1.22. Şih Cafer-i Tayyar ile Şih Fatma

Cafer-i Tayyar bir savaşta yaralanmış ve uçarak buraya gelmiş ve burada şehit düşmüş. Buraya da türbesi yapılmış. Onun beyazlar ve ışıklar içinde karşı tepeden bu tepeye uçtuğunu görenler çokmuş. Kuş gibi kanatları varmış.

Ziya Kaygısız

Efsane Epizotları:

1. Cafer-i Tayyar uçarak Salkım kasabasına gelir
2. Burada şehit düşer ve bu türbe inşa edilir
3. Halktan onu kanatlarıyla uçarak gören çoktur

Bu efsane, Cafer-i Tayyar'ın gerçek yaşamıyla ilintilidir. Halkımızın muhayyilesinde bu sahabenin hayatı yer etmiş ve günümüze kadar gelmiştir. Cafer-i Tayyar peygamberimizin amcasının oğludur ve Mute Savaşı'nda sancağı taşıırken önce bir kolunu sonra da diğer kolunu kaybetmiş ama sancağı koltuğunun altında ve göğsünde taşımak suretiyle bırakmayarak şehit edilmiş bir sahabedir. Peygamber Efendimiz onun bu şekilde şehit edilmesine çok üzülmüş ve mübarek gözlerinden yaşlar akmıştır. Hz. Cafer'in ailesi ağlarken Cebrail (a.s.) gelir ve Hz. Cafer'in kesilen iki eli yerine Allah (c.c) tarafından yakuttan iki kanat verildiğini ve cennette uçmakta olduğunu söyler. Efendimiz (s.a.v), Hz. Cafer'in ailesine 'Ey iki kanatlı kimsenin çocukları' diyerek seslenir. Bunun için Hz. Cafer, Tayyar (Uçan) ismiyle tanınır.¹⁷¹

4.3.1.1.23. Şihzâde Ziyareti

Bu Şihzâde, peygamber efendimizin sahabelerinden biriymiş. Ulemadan bir kimseymiş. Rışvan köylerinde, dağ köylerinde bir Yezid varmış. Peygamber

¹⁷¹ Kadriye Bayraktar, (2009), Hz. Cafer-i Tayyar, *Semerkand Aile Dergisi*, sayı.45, <http://www.semerkandaile.com/Detay.aspx?YaziID=704>, (16.11.2009)

efendimiz Yezid’i teslim alması için Şihzâde’yi göndermiş; ama Şihzâde burada şehit düşmüş. Peygamberimize Şihzade’nin şehit düştüğü ayan olmuş. Sonra Cafer’i göndermiş, o da şehit düşmüş. Bu sefer peygamberimiz Hz. Ali’yi görevlendirmiş, Hz. Ali Yezid’i esir alınca, buraları böylelikle Müslüman olmuş.

Adil Bayrak

Efsane Epizotları:

1. Şihzâde, peygamberimizin sahabelerinden biridir
2. Yezid’i teslim almak için Nizip’e gelir ve Turlu’da şehit düşer
3. Cafer-i Tayyar da şehit düşer ve Hz. Ali gelir Yezid’i esir alır
4. Nizip böylelikle Müslüman olur

Turlu Köyü, Nizip’in kuzeyinde, Nizip’e 7 km. uzaklıktadır. Şihzade ziyareti için anlatılan söylenceye göre Şihzâde, Yezid’le mücadele ederken şehit düşmüştür. Yezid özellikle Alevi-Bektaşî edebiyatında sürekli lanetlenir ve hiç hayırla anılmaz. “Hz. Hüseyin’in Kerbela’da insanlık dışı bir muameleye maruz bırakıldıktan sonra şehit edilmesi, Hz. Ali taraftarlarını derinden yaralamış ve sarsmıştır. Onlar söz konusu cinayetlerin sorumlusu olarak gördükleri kişilere ve zümrelere karşı kin ve nefret duyguları beslemeye başlamışlardır. Bu kişilerin başında Muaviye ve Yezid gelmektedir.”¹⁷² Hz. Ali’ye olan bağlılık, ehl-i beyte olan sevgi bu anlatıda kendini göstermiş, Hz. Ali bizatihi kendisi gelerek Yezid’i esir almıştır. Halkımız kötü olanın eninde sonunda cezasını bulacağını burada yeniden göstermiştir. Bu ziyaretle ilgili olarak yöre halkı, Şihzâde’yi, Şih Zeyd olarak ifade etmektedirler. Zeyd, peygamberimizin evlatlık edindiği oğludur ve ilk Müslüman olanlardandır. Sahabeden olan Zeyd, Mute Savaşı’nda ilk sancaktardır ve şehit düşmüştür. Daha sonra Cafer sancağı alır ve o da şehit olur. Burada Şihzâde ile ilgili anlatılanlar, Mute Savaşı’yla ilgili olarak halk hafızasında ve muhayyilesinde kalan olaylardır. “Zâde” kelimesi Farşça’da “oğul” anlamına gelmektedir.

Ziyaret yeri, Turlu Höyüğünün üstündedir. Önceleri Cuma günleri ziyarete çıkılır, bir tavuk ya da bir oğlak kesmek suretiyle adaklar yapılırmış. Ruh sağlığını kaybetmiş olan insanlar özellikle getirilir ve hastanın sağlığına kavuşması için Allaha dualar edilirmiş. Yağmur yağmadığında ziyarete çıkılarak dualar yapılır. Özellikle

¹⁷² Mehmet Temizkan, (2005), *Fikret Türkmen Armağanı. Bektaşî Edebiyatı’nın Birinci Dönemi ve Bu Dönemdeki Hakim Temaları Üzerine Bir İnceleme*, İzmir, s. 685
http://turkoloji.cu.edu.tr/HALK%20EDEBIYATI/mehmet_temizkan_bektasi_edebiyatinin_birinci_donemi_bu_donemin_temalari_uzerine.pdf, (12.12.2009)

yemekler yendikten sonra toplu halde dualar edilir ve Kible tarafından gelen bir bulutun yağmur getirdiğine inanılır. Eve varmadan yağmurun yağdığı söylenir.

Ziyaretin yanında bir dilek ağacı vardır, dua edip dilekte bulunanlar o ağaca çaput bağlarlar.

4.3.1.2. Camiler ve kiliseler

4.3.1.2.1. Fevkani Kilisesi (Nizip Kilisesi)

Peygamber Efendimizin doğduğu gece, yedi büyük kilisenin haçı mabedin üstünden uçmuştur. Bunlardan bir tanesi de Nizip'teki Fevkani Kilisesi'dir.

Efsane Epizotları:

1. Hz. Muhammed doğduğunda yedi kilisenin haçı uçmuştur
2. Bu kiliselerden biri de Fevkani Kilisesi'dir

Mustafa Kılıç

Bu söylence Hz. Muhammed'in doğumuyla ilgili mucizelerden bahsedilmektedir. Fil yılında Rebû'l evvel ayının on ikinci gününe rastlayan Pazartesi sabahı, henüz tanyeri ağardığı zaman, kâinatın ezelden beri müştak olduğu, göklerin aşkıyla devreylediği, fahr-i âlem Muhammed Mustafa doğdu. Resûl-i Ekrem'in doğduğu gece, Kistrâ'nın sarayında on dört sütun yıkıldı, Mecusilerin ateşleri söndü ve Sava gölü kurudu. Hakikat şu ki, yıkılan, Kistrâların sarayı değil, bütün İran'ın saltanat ve ihtişamı, Bizans'ın satveti ve Çin'in azameti idi. Sönen ateş, Mecusilerin ateşlerinde parlayan alevler değil, bütün dünyadaki küfür ve ilhad ateşi idi. Ve kuruyan şey, Sava Gölü değil, putperestliğin tahakkümü, Zerdüştlüğün kuvveti, Hıristiyanlığın tagallübü idi.¹⁷³ Bu mucizelerin yanında halkımız muhayyilesinde yedi büyük kilisenin haçının uçtuğuna dair bir söylence oluşturmuş, yaşadığı yerle ilişkili olarak da bunu Fevkani Kilisesi'nin haçıyla bağdaştırmıştır.

4.3.1.2.2. Tahtani Camisi (Leylek Camisi)

Baharda leylek gelmiş yuvasını Tahtani Camisi'nin minaresine yapmış. O gece o kadar kar yağmış ki yağın kar leyleğin kuyruğuna kadar erişmiş. Sonra bir yağmur başlamış, arkasından kuvvetli bir rüzgâr, ne var ne yok kurutmuş. Sabahleyin bakmışlar ki her şey normal, farklı bir şey yok. O zaman leylek dile gelmiş söylemiş:

¹⁷³ A. Himmet Berki ve Osman Keskiöğlü, (2001), *Hatem 'ül Enbiya Hz. Muhammed ve Hayatı*, 21. Baskı, DİB Yayınları, Ankara, ss, 36-37

“Kar yağdı kuyruğuma kadar çıktı, arkasından yağmur yağdı onu tuttu.” demiş. Tahtani Camisi olmuş Leylek Camisi.

Halil Yalçın

Efsane Epizotları:

1. Leylek, baharda caminin minaresine yuva yapar
2. Kar o kadar çok yağar ki leyleğin kuyruğuna erer
3. Yağmur yağar, rüzgar çıkar her şey normale döner
4. Leylek dile gelerek bunu anlatır

Daha önce de bahsedildiği gibi Leylek Camisi (Tahtani Camisi) Nizip’in en eski camisidir. Saha Mahallesi, Cumhuriyet Caddesi’nde yer alır. Bu cami Selçuklular döneminden kaldığı için caminin eski minaresi sekizgen, kısa ve genişçe bir minareymiş. Leylekler özellikle bu caminin minaresine yuva yaparlarmış. O yüzden de adı Leylek Camisi olarak kalmış.

4.3.1.3. Din Büyükleri üzerine söylenmiş efsaneler

4.3.1.3.1. Hz. Ali’nin Atı

Hz. Ali, Yezid’i teslim almaya gelirken Düldül’e binerek gelmiş. Öyleki Düldül’ün bir ayak izi Turlu Köyü’nün karşı tepesinde, bir diğer ayak izi Kefer Şıh’ta bir diğeri de Taşbaş Tepesi’ndeymiş. O ayak izlerinden su içilirmiş.

Adil Bayrak

Efsane Epizotları:

1. Hz. Ali’nin atının bir tepeden öbür tepeye uçtuğuna inanılır.
2. Düldülün bıraktığı izlerden su içilir.

Hz. Ali darda kalanlara Düldül’e binerek hemen yetiştirmiş. Derler ki Anadolu’da Düldül’ün ayak basmadığı yer kalmamış. Düldül dağdan dağa uçarak atlar ve bastığı yerlerde ayak izi bırakırmış. Bu ayak izinin olduğu taşlar ya da kayalar kutsal sayılırmış. O yüzden orda biriken sular içilerek şifa getireceğine inanılırmış.

4.3.1.3.2. İbn-i Hacer

İbn-i Hacer ilim tahsil etmek için evinden çıkmış, üç dört yıl ilim tahsil etmiş ama hiçbir şey öğrenememiş. Medreseden sıkılmış ve evine dönmeye karar

vermiş. Evine dönerken yolda müthiş bir yağmura tutulmuş ve bu mağaraya sığınmış. Yorgunluktan uyuyakalmış ve rüyasında Resulullah Efendimiz'i görmüş. Hz. Muhammed rüyasında ona: “Ya Ahmet senin kafan o başucunda duran taştan daha mı sert?” diye sormuş. İbn-i Hacer uyandığında baş ucundaki taş suyun damla damla akmasıyla oyulduğunu görmüş. Bundan kendine bir ders çıkarmış ve hemen medreseye geri dönmüş. O günden bugüne insanlığa ışık tutan alimlerden biri olmuştur.

Mehmet Özdeniz

Efsane Epizotları:

1. İbn-i Hacer medresede üç dört yıl kalır bir şey öğrenemez
2. Evine dönerken mağaraya sığınır ve uyuyakalır
3. Rüyasında peygamber efendimizi görür, öğüt alır
4. Medreseye geri döner ve ulemadan biri olur

İbn-i Hacer, Kızılin mezrasının yanındaki mağaraya sığınmış ve bu rüyayı orda görmüştür. Mağaranın içinde anlatıyla uygunluk gösteren bir oyuk bulunmaktadır. Bu anlatıyla benzerlik taşıyan başka bir söylenceye göre ise, İbn-i Hacer, su içmek için bir kuyuya gelmiş, orda bir kadın kuyudan su çekiyormuş. Kuyunun ipi gide gele oradaki taşı ikiye bölmüş. İbn-i Hacer, “ benim kafam bu taştan daha mı sert diyerek”, geri dönmüş ve büyük bir İslam alimi olmuş. Yazdığı kitap sayfalarını ömrüne bölmüşler günde yirmi sayfa yazacak kadar okutmuş ve yazmış.

4.3.1.4. Keramet Sahiplerinin Efsaneleri

4.3.1.4.1. Aydoğmuş Dede

Aydoğmuş Dede, bahçesinde çalışırken özellikle Cumaları, komşuları onu namaza davet ederlermiş; o da kendisinin birazdan geleceğini söyler, onları başından savarmış. Ancak namazdan sonra Aydoğmuş Dede yine bahçesinde çalışır vaziyette bulunurmuş. Bu durum çeşitli söylentilere ve şüphelere neden olmuş. Civar köylerden biri Hicaza gitmiş ve orda bütün parasını çaldırılmış. Çaresizlik içinde ne yapacağını düşünürken yanına aksakallı bir ihtiyar gelmiş. Ona Cuma günü namazının sünneti kılınırken buraya koşa koşa biri gelecek o seni evine götürür, demiş. Nitekim Cuma günü, Aydoğmuş Dede Hicaz'da koşarak namaza geliyormuş, namazdan sonra adam ona yalvarmış, Aydoğmuş, şayet kimseye söylemezsen seni memleketine götürürüm demiş. Adam kabul etmiş ve asla kimseye söylemeyeceğini

belirttikten sonra bir “besmele” duyulmuş ve adam kendini köyünde bulmuş. Ondaki ümidini kesen köylüler karşılarında görünce çok şaşırılmışlar ve bunun gerçek yüzünü öğrenmek için adamı her gün sıkıştırmışlar. Özellikle adamın karısı kıskançlık yüzünden hayatı zindan etmiş. Sonunda adam durumu karısına anlatmak zorunda kalmış. Karısıyla birlikte kalkmış Aydoğmuş’un kapısına varmışlar. Aydoğmuş bu duruma üzülmüş ama yine de onları en iyi şekilde ağırlamış. Ona verdiği sözü hatırlatarak, birden ortadan kaybolmuş.

Halil Yalçın

Efsane Epizotları:

1. Aydoğmuş Dede, cumaları namazını Hicaz’da kılmaktadır
2. Onun bir velî olduğu halk tarafından bilinmemektedir.
3. Hicaz’da parasını çaldıran bir Hacı’ya Hızır yardım eder
4. Hızır onu memleketine Aydoğmuş Dede’nin götüreceğini söyler
5. Aydoğmuş, adamdan söz alarak onu köyüne götürür
6. Köylülerin ve karısının baskısıyla gerçeği herkese anlatır
7. Karısıyla Aydoğmuş Dede’nin kapısına varırlar
8. Kimliği aşikâr olan Aydoğmuş Dede, birden ortadan kaybolur.

Aydoğmuş Dede’nin bir makamının olduğu rivayet edildi; ancak makamın yeriyle ilgili net bir bilgi elde edemedik. Yine de Aydoğmuş Dede, Nizipliler tarafından hürmetle anılan, yüksek mertebeye erişmiş bir velidir. Bu efsanede Hızır kültü ve tayy-i mekân motifiyle karşılaşırız.

4.3.1.4.2. Mehmet Emin Er (Seyda)

Mehmet Emin Er Seyda kendi zamanında ve kendisi burada olmamasına rağmen bütün insanlar tarafında en doruk noktada gösterilen ilim ehli olarak görülür. Fıkıhta ve tasavvufta dünyada ilk on kişiden biri olduğu söyleniyor. Gerek bazı irşad ekipleri gerek âlimler heyeti bu şekilde belirtiyor. Seyda, hiçbir zaman bir hoca gibi görünmez her zaman mütevazidir. Daima kendi halinde tefekkürdedir. Kırk yıl bir köşede kendi halinde kalsa kimseyle konuşmadan zikrederek zamanını geçirebilir.

Seyda’nın bir takım kerametleri söylenir mesela: Elektrik kablolarına çıplak elle dokunması, yokuş çıkamayan çamura batmış bir kamyonu tek başına iterek çıkarması.

Mehmet Özdeniz

Efsane Epizotları:

1. Mehmet Emin Er, dünyadaki tasavvuf ehli içerisinde ilk ondadır
2. Çıplak elle elektrik kablolarına dokunur, çarpılmaz
3. Çamura batmış bir kamyonu tek başına eliyle dokunarak çıkarır

4.3.1.4.3. Şih Davut

Şih Davut, erenlerden olmasına karşılık bunu hiç kimse bilmez. Şih Davut, bir duvarın üstünde otururken cemaatten biri kendisini çağırır. Şih Davut'un oturduğu duvarı yürüterek geldiği rivayet olunur. Bu kerametın ortaya çıkmasından sonra Şih Davut, ortadan kaybolmuştur.

Coşkun Öztürk

Motif Sırası:

- 1.Şih Davut sıradan bir insan gibi yaşamaktadır
2. Şih Davut oturduğu duvarı yürüterek keramet göstermiştir.
3. Erenlerden olduğu anlaşılınca ortadan kaybolmuştur.

Şih Davut'un Öğüt ailesinin atası olduğu söyleniyor. Kaybolduğu anda ortada yalnızca yere düşen bir yemenisi kalmıştır. Bugün Hacı Mustafa Öğüt'ün korumasında olduğu söylenen bu yemeninin yüz felci olanların yüzüne sürüldüğünde hastanın iyileştiğine inanılmaktadır. Yemeni ölüm durumunda Öğüt ailesinin en yaşlısına geçmektedir. Nizip'in Şihlar Mahallesi de adını Şih Davut'tan almıştır.¹⁷⁴ Bu efsanede velinin duvara binmesi ve yürütmesi motifiyle karşılaşıyoruz.

4.3.1.4.4. Hacı Sadık Hoca-1

“Nizipli birkaç açığız Hacı Sadık Hoca Cuma namazındayken bağından üzüm kesmeye niyetlenirler. Bağa vardıklarında Hoca çardakta oturmaktadır. İçlerinden biri Çarşı Camisi'ne gider ve hocanın orada namaz kılmakta olduğunu görür. Bunun üzerine tövbe ederler ve bir daha o bağın yakınından geçmezler.”¹⁷⁵

Efsane Epizotları:

1. Birkaç kişi hoca namazdayken onun bağından üzüm çalmak ister
2. Bağa gelirler ki hoca çardakta oturmaktadır
3. Bir kişi de camiye koşar bakar, hoca orda namaz kılmaktadır

¹⁷⁴ İ. Halil İmamoğulları (2002), *Geçmişten Günümüze Nizip*, İşmont Kültür Yayınları 1, Nizip, s.256

¹⁷⁵ Ali Aydeniz, (2002), *Hacı Sadık Hoca*, Ed., İ. Halil İmamoğulları, İşmont Kültür Yayınları 1, Nizip, s.259

4. Bunun üzerine hırsızlar tövbe eder

Hacı Sadık Hoca'nın aynı anda iki yerde bulunması onun halk arasında Allah dostu olduğu, velî bir zat olduğu kanısını uyandırmıştır.

4.3.1.4.5. Hacı Sadık Hoca- 2

“Bir gün Hacı Sadık Hoca, Nizip'in önde gelen ailelerinden Pala Mehmet adıyla bilinen kişi tarafından yemeğe davet edilir. Hoca, yemeğe 11-12 yaşlarındaki oğlu Şih Ali'yi de götürür. Yemek sonrası evden ayrılırken bastonuna yaslanan Hacı Sadık Hoca oğluna: “ Garip bir şey, bu haneden kadın yönünden sana bir iyilik gözükyor.” der. Şih Ali rüştiyeyi bitirir, sonra babası ölür. Dar'ül Muallim, askerlik, savaşlar derken aradan yıllar geçer ve Ali Rıza öğretmen Nizip'e döner. Orada bir kızla evlenir. Sonradan hayretler içinde yıllar önce babasının söylediği sözü anımsar. Evlendiği kişi Pala Mehmet'in kızıdır. Ama söz konusu olay yaşandığında henüz doğmamıştır.”¹⁷⁶

Efsane Epizotları:

1. Hacı Sadık Hoca oğlu Şih Ali ile yemeğe katılır
2. Hacı Sadık Hoca, oğluna bu kapıdan bir hayır göreceğini söyler
3. Oğlu Şih Ali yıllar sonra Nizip'e döner ve evlenir
4. Evlendiği kız babasıyla yemeğe gittiği evin kızıdır

Hacı Sadık Davut, çalışkan, üretken, tutumlu, sabırlı topluma ve çevresine yararlı, alim ve fazilet sahibi; peygamberimizi örnek alan, sürekli ibadet ibadet ve riyazete dalan, şükür duygusuyla dolu bir abid, Mevlana'ya yakışır bir dede, sürekli aşk-vecd içerisinde yaratana hamd eden bir can, sevilen sayılan kişiliğiyle herkese bilgi, deva dağıtan bir bilgeydi.¹⁷⁷

4.3.1.4.6. Hacı Davut Dağdeviren-1

İkizceli Hacı Nazım, hacca gitmeden önce babama gelmiş, hasta olduğunu ama Hicaz'a gitmek istediğini söylemiş. Babam da sen git yardıma ihtiyacın olursa ben sana yardım ederim demiş. Hicaz'da Hacı Nazım rahatsızlanmış onu Hacı Mahmut sırtına almış. Tam o sırada Hacı Nazım babamı görmüş ve beni bırak Hacı Davut bana yardıma geldi demiş. Babam onun başını elleri arasına almış, adam

¹⁷⁶ Ali Aydeniz, (2002), *Hacı Sadık Hoca*, Ed., İ. Halil İmamoğulları, İşmont Kültür Yayınları 1, Nizip, s.259

¹⁷⁷ Aydeniz, a.g.e. s.259

sapasağlam hacılığını yapmış. Köye dönünce bize geldi ve babamın ayaklarına kapanarak ağladı.

Ali Dağdeviren

Efsane Epizotları:

1. İkizceli Hacı Nazım, Hicaz'da rahatsızlanır
2. Hacı Davut Dağdeviren, birden Hicaz'da ortaya çıkar
3. Hacı Davut, Hacı Nazım'ın başını elleri arasına almak suretiyle iyileştirir
4. Hac'tan dönen Hacı Nazım, köyde Hacı Davut'un ayaklarına kapanır

Hacı Davut Dağdeviren, Nizip'in Kızılcakent köyündendir. Tayy-i mekân motifi ve Hac'da yardım konusu bu anlatıda da karşımıza çıkmıştır. Hacı Davut, Mağar Tepesi adı verilen yere sürekli gider ve rüyasında peygamber efendimizi gördüğünü ve hastalığının böylelikle iyileştiğini söylemiş.

4.3.1.4.7. Hacı Davut Dağdeviren-2

Hacı Davut, Kıbrıs'ın sınır çizgilerini biz çizdik dermiş. Kendisine sormuşlar, seninle beraber kim var demişler, o da Atatürk var, bir kişi daha var; ama söyleyemem dermiş. Daha sonra peygamber efendimiz mi deyince ağlamaya başlamış.

Ali Dağdeviren

Efsane Epizotları:

1. Hacı Davut, Kıbrıs'ın sınırlarını Hz. Muhammed ve Atatürk'le beraber kendilerinin çizdiklerini söylemiş

Dostları Hacı Davut'un üçlerden olduğunu söylemiş, Allah katında yüksek bir mertebesi olduğuna inanılmış. Kıbrıs harekâtında askerlere yardım ettiğini söylemiş. Yine hasta olanları hatta ölümcül hastaları bile tedavi ettiğine şahit olunmuş. Nitekim doktorların ölecek dediği yeğenini bu şekilde iyileştirmiş. Kendisi ölmüş bir kişiyi isterlerse dua ile diriltebileceklerini söylemiş.

4.3.2. Tarihî Efsaneler

4.3.2.1. Tarihî olaylar ve kişiler üzerine anlatılan efsaneler

4.3.2.1.1. Antep'i yıkılmaktan kurtaran bilgin

“Osmanlı devletinin Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın maksadı egemen bir devlet kurmaktı. Bu amaca varmak için bağlı olduğu devlet zararına topraklarını genişletmek için çalışıyordu. Yönetimine yeni topraklar katarak amacına

varmak istiyordu. Bunu başaramayınca başkaldırıp silahlı saldırıya geçti. Lübnan ve Suriye'yi baştan başa ele geçirdi. Nizip'te Osmanlı ordusunu yendikten sonra Antep üzerine yürüdü. Nizip savaşına Antep'lilerden kurulu bir milis gücü de katılmış, bu eylem Mısır ordusu komutanı İbrahim Paşa'yı ise çok kızdırmıştı. Kentin ileri gelenlerinin de savaşta bulunmaları kızgınlığını daha da arttırmış; tutsaklardan Yakup Efendi'nin kaçması paşayı deliye çevirmişti.

“Antep’i yıkıp yerine arpa ekeceğim” demiş ve bütün hızıyla kente doğru yollanmış. Halk çete savaşı yapmak için dağlara çekilmiş. Kentin ileri gelenleri İbrahim Paşa'yı karşılaması için “Küçük Hafız” adıyla anılan ve Antep’e müftülük yapmış Hacı Mustafa Efendi'nin bu işte gereğini yapması üzerinde birleşmişler. Küçük Hafız kimi din adamlarını da yanına alarak İbrahim Paşa'yı karşılamış, onunla konuşarak yumuşatmış. Paşa “Yemin ettim” deyince, Küçük Hafız bunun da çaresini bulmuş:

Paşam, demiş bir bostan evciğini yıkar, yerine arpa ekersiniz. Yemininiz yerine gelir.

İbrahim Paşa bu öneriyi kabul etmiş. Bir bostan evciği yıkılıp, yerine arpa ekilmiş. Böylece Antep yakılıp, yıkılmaktan kurtulmuş.”¹⁷⁸

Efsane Epizotları:

1. Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa Osmanlı'ya başkaldırır
2. Nizip Savaşı'nda Osmanlı ordusunu yener
3. Komutan İbrahim Paşa esirlerin kaçtığını duyunca çok sinirlenir
4. Antep'i yıkıp yerine arpa ekeceği yeminini eder
5. Küçük Hafız, İbrahim Paşa'nın hem yeminini gerçekleştirir hem de Antep'i yıkılmaktan kurtarır

Nizip Savaşı ile ilgili açıklamalar *Nizip Tarihi* başlığı altında ele alınmıştır. Osmanlı bu savaşta maalesef Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın ordusuna yenilmişti. Ordunun başında bulunan İbrahim Paşa ile ilgili bu anlatı tarihi gerçeklerden yola çıkılarak teşekkül etmiştir. Söylence, insanların akıllı davrandıkları takdirde çok büyük belaları bile başlarından savabileceği gerçeği üzerine kurulmuştur.

¹⁷⁸ Cemil Cahit Güzelbey,(1994), *Gaziantep Efsane ve Öyküleri*, Gaziantep Üniversitesi Basımevi, Gaziantep, s. 34

4.3.2.1.2. Barak adı-1

“Barak bir kuş adıdır. Çok eskilerde akbabaya benzer bir kuş yaşarmış. Bu kuş yaşlanınca, son olarak iki yumurta yumurtlarmış. Kuluçka döneminden sonra bu yumurtaların birinden Barak adlı bir kuş çıkarmış. Çevik ve güçlü bir kuşmuş. Denir ki; Baraklar da bu kuş kadar güçlü ve çevikmiş. Adlarını da bu kuştan almışlar.”¹⁷⁹

Efsane Epizotları:

1. Eskiden akbabaya benzer bir kuştan iki yumurta çıkar
2. Yumurtaların birinden çıkan güçlü ve çevik kuşa Barak denir
3. Baraklarda bu kuşa benzediklerinden bu ismi alırlar

Baraklar, Nizip-Birecik karayolunun güneyinde, doğuda Fırat, güneyde Suriye sınırı, batıda ise Kilis sınırları içinde yaşarlar. Barak köyleri yoğun olarak Nizip ve Oğuzeli ilçelerinde bulunmaktadır. Bu coğrafi çerçevede Baraklar dağınık olarak bulunmaktadır. Köylerde yaşayanların hepsi Barak değildir; aynı köylerde Barak, Türkmen, Kürt ve Araplar yer yer iç içe yaşamaktadır.¹⁸⁰ Yaptığımız alan çalışmasında Barak köylerini de dolaştık ve efsane dışındaki anlatıları da kaydetme şansımız oldu.

4.3.2.1.3. Barak adı-2

Kaşgarlı Mahmud, Barak sözüne ilişkin şunları söyler: “Çok tüylü bir köpektir. Türklerin inancına göre, herkes kuşu kocayınca iki yumurta yumurtlar ve bunların üzerine oturur imiş. Bu yumurtalardan birinden Barak adlı bir köpek çıkarmış. Barak, köpekler içinde en iyi koşan ve en iyi de av avlayan bir cins imiş. Öbür yumurtadan da başka bir yavru çıkarmış. Bu yumurtada artık o kuşun son yavrusu olurmuş.”¹⁸¹

Efsane Epizotları:

1. Kuş kocayınca iki tane yumurta yumurtlar
2. Yumurtalardan birinden Barak adlı bir köpek çıkar
3. Barak adlı köpek, iyi koşan ve iyi av avlayan bir köpektir
4. Baraklar bu iyi koşan ve avcılık yapan köpeğe benzediklerinden bu adı

alırlar

¹⁷⁹ Cuma Karataş,(1998), *Son Göçebe Baraklar, Tarih, Yaşam, Folklor*, Bumerang Yayınevi, İstanbul, s.10

¹⁸⁰ Karataş, a.g.e.s.7-8

¹⁸¹ Bahaeddin Ögel,(1989), *Türk Mitolojisi I. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s.191

Barak sözünün, Türkçe “bar-mak, var-mak” fiilinden türediği anlaşılıyor. Aslında, “ varan, çok çabuk yürüyen ve koşan” anlamına geliyordu. Kuzey Sibirya’da yaşayan Yakut Türklerinin masallarında geçen ve çok süratli yürüyen mitolojik bir kişinin adı da Baragçı’dır. Bunun yanında yine Yakutlarda kadın ve erkek Şamanların ataları olan ve onları türeten Kara-Barag Hatun vs. gibi ikinci derecede Tanrıları da görüyoruz. Diğer kaynaklar da Barak cinsi köpeklerin iki özelliğini sayıyorlar. Bunlardan birincisi, bu hayvanların çok koşmaları; ikincisi de tüylerinin çok oluşu imiş.¹⁸²

Barak adı ile ilgili olarak benzer özellikler gösteren bir anlatıyı da Saim Sakaoğlu, *101 Türk Efsanesi*’nde ele almıştır: “Vaktiyle abdallar göç etmeye başlamışlar. Bu abdalların itlerine Barak denilirmiş. Bu itler bir kuşun, akbaba kuşunun yumurtasından çıkarmış. Sonradan abdallar bir yere yerleşmek zorunda kalmışlar; Nizip çevresine yerleşmişler. İşte bu sebepten bu abdallara Barak denilmiş. Abdülkadir İnan, bu efsanenin bazı Türk boyları arasında anlatıldığını belirtmiştir: Başkurtların Salcuvu, Katay ve Barın boylarında (Ural Dağlarının doğusundaki alanda) işittiğimiz bir efsaneye göre, kuzgun kocayınca iki yumurta, birisinden tuygun denilen tüylü köpek, birisinden de şonkar denilen av kuşu çıkarmış. Bu yaratıkların ikisi de hanlara yaraşan av köpeği ve kuşu olurlarmış.”¹⁸³

Bu efsanenin başka bir rivayeti Soyut-urenha Türklerinde (Kuzey – Doğu Moğolistan’da) Yakovlev tarafından tespit edilmiştir. Uranhaların inandıklarına göre ular denilen kuş hayatında üç nesne doğurmuş; barak (köpek), urgan, balta.¹⁸⁴

“Oğuz Han’ın İt-Barak ülkesine karşı başlıca üç akını vardır. Oğuz –Han önceleri İt- Barak kavmi ile harp etmiş ve onlara karşı mağlup olmuştu. Aradan 7 yıl geçtikten sonra, yine İt- Barak’lara bir akın yaptı ve onları mağlup etti. Ayrıca hakanlarını öldürüp, yurdunu alıp, halkını da imana getirip Hak dinine soktu. Oğuz-Han, Müslüman olmayanları kesti ve çocuklarını da alarak, kendi yurduna götürdü.”¹⁸⁵

¹⁸² Ögel, a.g.e. s.191

¹⁸³ Sakaoğlu, a.g.e. ss.23-24

¹⁸⁴ Abdülkadir İnan, (1998), *Makaleler ve İncelemeler I. Cilt*, TTK, Ankara, s.219

¹⁸⁵ Ögel, a.g.e. s. 189

4.3.2.1.4. Barak adı-3

Söylenceye göre Barak Baba, çocuk yaşlarda Sarı Saltuk'un yanına gelmiş. Saçları uzun olduğu için Sarı Saltuk onu, "Barak'um" diye çağırır. Adı da buradan kalmış.¹⁸⁶

Efsane Epizotları:

1. Barak Baba, Sarı Saltuk'un yanına gelir
2. Sarı Saltuk, saçları uzun olduğu için onu Barak'um diye çağırır

Barak Baba, menkıbeye göre Sarı Saltuk'un yetiştirdiği bir şeyhtir.¹⁸⁷ İbni Hacer onun Tokatlı bir kâtibin çocuğu olduğunu yazar. Ayrıca Urfa ve Antep Barakları'nın dedeleri Tokat'tan gelmektedirler ve bu Baraklar'dan oldukça saygı görmektedirler. Baraklar'ın bir bölümünü Selçuklular Tokat ve Yozgat dolaylarına yerleştirmişlerdir. Barak Baba, buralara yerleştirilen Baraklar'dan olmalıdır. Efsanedeki tasvirin tam tersine Barak Baba'nın saç, sakalı tıraşlı, uzun bıyıklı, belden yukarısı çıplak, el ve ayak bilekleri demirden halkalıdır. Başında boynuzlu bir maskeyle dolaşmakta, çalgı çalmaktadır. Bu durumuyla "zavallıları eğlendirmek istediğini" belirtmektedir. Şaman- Sufi karışımı bir tutum sergiler.¹⁸⁸ Bir dizi Türkistan ve Altay Şaman metinlerinde de Şamanlar boynuzlu olarak tasvir edilir veya başlarına boynuzlu taç koyarlardı. Şaman boynuzları bu şekilde Şamanlıkla bağlantısını koparmamış olan Türk tarikatlarında da muhafaza edilmiştir. Barak Baba ve müritlerinin başlarına boğa boynuzlu başlık takmaları, Türk sufilerindeki Şaman köklerinin göstergesidir.¹⁸⁹

Barak adı ile ilgili olarak, Ömer Özbaş, Barakların iskânın bayraktarlığını yapması nedeniyle "Bayraktar" kelimesinin zamanla değişime uğrayarak "Barak" şekline dönüştüğünü, Baraklardan yaptığı kayıtlardan nakleder. Ayrıca, iskândan sonra ev, bark kelimelerinden ev, bark edinmişler manasında Barak denilebileceğine dair bir görüş ortaya atar.¹⁹⁰

¹⁸⁶ Karataş, a.g.e., s.11

¹⁸⁷ İnan, a.g.e., s. 477

¹⁸⁸ Wikipedi Özgür Ansiklopedi, (2009), *Barak Baba*, http://tr.wikipedia.org/wiki/Barak_Baba, (27.11.2009)

¹⁸⁹ Fuzuli Bayat, (2006), *Oğuz Destan Dünyası*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, s. 109

¹⁹⁰ Ömer Özbaş, (1958), *Gaziantep Dolaylarında Türkmenler ve Baraklar*, Gaziantep Kültür Derneği S.8, Cihan Matbaası, Gaziantep, s.1

4.3.2.1.5. Bilal ve Habeş Adları

Halid Bin Velid, Toroslarda Bizans askerlerine karşı savaş verirken, bir şair, Müslüman askerlerin kahramanlıklarını övmüş. Halid Bin Velid de buna cebinden biraz bahşiş vermiş. Bu Medine'ye Hz. Ömer'in kulağına gitmiş. Hz. Ömer bir ulak göndermiş, Halid Bin Velid'i yanına çağırmış. Halid Bin Velid de Bilal Habeş'i göndermiş. Bilal Habeşi, Taşbaş Tepesi'nden gelirken orda bir yemek yemiş ve ezan okumuş. Nizip'te Bilal ve Habeş isimlerinin çok olmasının nedeni bundanmış. Gaziantep'te de Ökkeş'in çok olmasının nedeni, peygamber efendimizin sahabelerinden Ukaşa Hazretleri'nin türbesinin Kömürlerin oradaki dağın üstünde olmasındanmış.

Adil Özel

Efsane Epizotları:

1. Halid Bin Velid askerleri öven bir şaire bahşiş verir
2. Hz. Ömer bunu duyar ve haberci gönderir
3. Halid Bin Velid de Bilal Habeşi gönderir
4. Bilal Habeşi, yolda Taşbaş Tepe'sinde yemek yer
5. Nizip'te Bilal ve Habeş isimlerinin çok olmasının nedeni bundandır

Bilal-i Habeşi, eshab-ı kirâmdan, Resulullah'ın müezzini olup İslamiyet'i en önce kabul edenlerdendir. i. İlk ezanı okuyan bu zat olup, harpte ve sulh zamanlarında müezzinlik ederdi. Sesi çok güzeldi duyanlar dayanamayıp ağlardı.¹⁹¹

4.3.2.1.6. Karacaoğlan'ın ölümü-1

Nizip Keklikçe köyüne dönen Karacaoğlan ömrünün geri kalan kısmını tarımla geçirmiştir. Burada yıllarca söylediği deyişleri köylülerine de okumuş ve dilden dile dolaşmış. Karacaoğlan'ın ölüm şeklini şu şekilde olmuş: Harman zamanında bir ağacın gölgesinde yanındakilerle beraber yemek yedikten sonra sazını almış eline ve aşağıdaki şiiri okumuş:

Sultan Süleyman'a kalmayan dünya
Bu dağlar da yerinden ayrılır
Nice Yüz bin yıldır çürüyen tenler
Hakkın emriyle dirilir bir gün

¹⁹¹ Rehber Ansiklopedisi, *Bilal-i Habeşi*, Türkiye Gazetesi Rehber Ansiklopedisi, İhlas Matbaası, C.II, İstanbul, ss.349-350

Ne güzel yapıdır cennet yapısı
 Çok aradım görülmüyor kapısı
 Benim korktuğum sırat köprüsü
 Cehennem üstüne kurulur bir gün

Şu fani dünyada konar göçersin
 Ecel şerbetinden bir gün içersin
 Sırat köprüsünden nasıl geçersin
 Amelin eline de verilir bir gün

Karacaoğlan derki mesken ötede
 Beni elveda çağırır gözler ötede
 Ana ile ata keramette beni çağırır
 Mahşer halkı orada dirilir bir gün

Karacaoğlan bu deyişleri okuduktan sonra sazını ağaca asmış ve kendisi de ağaca yaslanmış. Harman yerine giden etrafındaki yakınları Karacaoğlan'ın gelmediğini görünce merak ederek ağacın altına gelmişler. Karacaoğlan'ın burada öldüğünü görmüşler. Yıllarca saz çürüyene kadar hiç kimse ağaçta asılı olan saza ilişmemiştir.¹⁹²

Efsane Epizotları:

1. Karacaoğlan'ın teması ölüm olan bir koşma söylemesi
2. Bu şiirden sonra Karacaoğlan'ın öldüğü fark edilir
3. Ağaca astığı sazı çürüyene kadar yıllarca o ağaçta asılı kalır

Nizip'in Barak köylerinden Karacaoğlan'ın çok özel bir yeri olduğunu tespit ettik. Özellikle Karacaoğlan'a ait pek çok türkü yöre halkı tarafından biliniyor ve söyleniyor. Baraklar Karacaoğlan'ın Nizip'in Keklikçe Köyünden olduğunu söylüyorlar.

Cemil Cahit Güzelbey, Karacaoğlan'ın sadece tek bir bölgede değil yurdun birçok yerinde benimsendiğini belirtir. Özellikle Karacaoğlan'ın Barak Türkmenleri arasında yaşadığına dair pek çok kanıt da ortaya koyar. Özellikle ozanın şiirlerinde kullanılan yöresel ağız özelliklerinin, Barak Türkmenlerinin kullandığı konuşma diliyle benzerlikler gösterdiğini örneklerle açıklar. Yüzlerce halk tabiri, deyim ve

¹⁹² Ramazan Tarhan, (2009), Nizip Karacaoğlan'a Sahip Çıkmalı, *Nizip Denge Gazetesi*, <http://www.nizipdenge.com/yeni/yazi.php?id=47>, (27.11.2009)

sözcük olduğunu söyler.¹⁹³ Ömer Özbaş, Karacaoğlan' Barak Türkmenleri arasında en son âşık olarak anıldığından bahseder. O yörede herkes Karacaoğlan'dan sonra şair ve âşık gelmeyeceğine inanmıştır. Çünkü o: “ Ben dünyada söyleyecek bir şey bırakmadım. Her şeyi söyledim. Benden sonra gelenler söyleyecek bir mevzu bulamaz” demiştir. Ozanın hayatı halk arasında efsanevi bir kimliğe bürünmüştür. Birçokları Karacaoğlan'ın üç yüz yıl yaşadığını söyler. Mizirinli Halid oğluna göre Karacaoğlan Barak Türkmenlerindedir ve Colap'ta doğmuştur. Bununla ilgili olarak anlatılan bir masalın giriş kısmı şöyledir: “Türkmenler Colap'ta iken Karacaoğlan tapınırcasına Kocakız adında birisini seviyordu. Kendisine bir kadın: Sen dünyada yalnız Kocakız var sanıyorsun. Hele Urum'a git de orada ne güzeller var gör. O zaman sen Koca kızı aklına bile getirmezsın demiş. Bunun üzerine Karacaoğlan Uruma gitmiş. O zaman Urum, Toros ve Bulgar dağlarının eteklerine denirmiş.” Masalın giriş kısmından da anlaşılacağı üzere Karacaoğlan'a Barak Türkmenleri sahip çıkmaktadır.¹⁹⁴

4.3.2.1.7. Karacaoğlan'ın ölümü-2

Karacaoğlan, Urumu, Şam'ı dolaşmış ve sonra bir gün İkiçce Köyü'nün kuyusunun başına gelmiş, kuyuda su çeken bir kızıdan su istemiş ve kıza söz atmış. Kız, Karacaoğlan'a: Hele şu saçına sakalına bak, sakalın ağardı ama aklın ağarmadı demiş. Git de aynaya bir bak ondan sonra kızlara tay ol, sen nasıl adammışsın demiş. Karacaoğlan yaşlandığını anlayınca kıza söz attığı için kendisinden utanmış ve oradan hemen uzaklaşmıştır. Bu olaydan sonra Karacaoğlan fazla yaşamamıştır.¹⁹⁵

Efsane Epizotları:

1. Karacaoğlan kuyu başında bir kızıdan su ister
2. Kız saçın, sakalın ağarmış diyerek kendisini azarlar
3. Karacaoğlan yaptığından utanır ve bundan sonra çok yaşamaz, ölür

İkiçce Köyü Nizip'in Barak köylerinden biridir. Bu efsanenin bir varyantını da Cuma Karataş, Elifoğlu Köyü'nden Recep Gonca'dan dinlemiş; ancak efsanenin geçtiği mekân İkiçce köyü değil de Keklikçe Köyü olarak belirtilmiştir.¹⁹⁶ Bu durumda, Karacaoğlan'ın reel hayatının dışında, şairin insanlar üzerinde bıraktığı

¹⁹³ Cemil Cahit Güzelbey, (2009), *Gaziantep'te Karacaoğlan İle İlgili Bilgiler*, http://turkoloji.cu.edu.tr/CUKUROVA/sempozyum/sem_p_1/guzelbey.pdf, (28.11.2009)

¹⁹⁴ Özbaş, a.g.e. s. 56-57

¹⁹⁵ Özbaş, a.g.e. s. 58

¹⁹⁶ Karataş, a.g.e., s. 146

etkiye bağılı olarak efsaneleşen, tarihi çerçeveyi aşan rivayetlerden oluşan bir yaşam öyküsü olduğu söylenebilir.

4.3.3. Olağanüstü Varlıklar ve Güçler Üzerine Anlatılan Efsaneler

4.3.3.1. Cinler, periler, ejderler

4.3.3.1.1. Evren (Ejder) ve Karacaoğlan

Karacaoğlan Çatalca'ya gelirken, yukarıdan beri türküsünü söylemiş gelmiş. Özellikle Barak'ın üstüne söylemiş.

“Kız can kız can döner şu köylerin sırası
Rafsıh döker benim göğsüm arası
Yaman olur bahadanın kaşı karası
Gitmiş koşi deli gönül

Bahadadan çıktım kol kola
Melek köyü gark eylemiş güle nergize
Akıl sır kalmadı bir güzel kıza
.....onu deli gönül

Gelirken vardım yar uğrayalı
Sazın güzeli sallandı beri
Konarga yerimiz Nafak kıyalı
Buradan öle Antep ili görünür

Antep'e giriş yolu üzerinde bir cansız höyüğü var oraya gelince, durmuş ve şunları söylemiş:

Buradan yukarı al koca cansız
Nurgana şenliği gevurdan gansız
Antep beyleri dinsiz imansız
Benim için çekip gidin turnalar
Bu dörtlüğü söyler ve Antep'e girmez, Barak'a geri döner.
Uluşur
Selvi ağacı da yolun sağında
Bir sualım kaldı Kürep dağında
Kürep dağı nazlı yarı gördün mü.

Duman duman olmuş Kürep dağları

Ava çıkmış şu Barağın beyleri

Gazel olmuş İkizce'nin bağları

Kürep dağı nazlı yarı gördün mü

Karacaoğlan bu şekilde türküsünü söyleye söyleye buraya, Dikmeli mağaraya kadar gelmiş. Dikmeli mağaranın yanından bir pınar akarmış, orda ellerini yıkamış, mağaraya girmiş. Bakmış ki orda kocaman bir delik var, o delikten birden evren görünmüş. Evrenin ağzında da güzel bir kız varmış. Meğer kendisinden önce kız pınara su içmeye inmiş evren de kızı yakalamışmış. Evren kızı yutmaya çalışıyormuş, kız ise kollarını germiş onu engelliyormuş. Kız Karacaoğlan'ı görünce çok yalvarmış, çok dil dökmüş ama nafiye, Karacaoğlan evrenin gözlerinden korktuğunu söylemiş. Kız ne kadar söylediye de Karacaoğlan, evrenden korkmuş ve kızın yanına yaklaşmamış. Kız da en sonunda senin gibi bir korkağa yâr olmaktansa evrenin karnında et olurum diyerek, kollarını kavuşturmuş ve evren kızı yutmuş.

Ali Doğan Kılıç

Efsane Epizotları:

1. Karacaoğlan Antep'e gitmekten vazgeçer, Barak'a döner
2. Dikmeli mağaranın içinde evrenin yârini yutmak üzere olduğunu görür
3. Kız çok yalvarır ama Karacaoğlan evrenden korkarak kurtaramaz
4. Evren, kızın boyun eğmesiyle, kızı yutar

Çatalca Köyü, Barak ovasında bir köydür. Dikmeli Mağara bu köye çok yakın bir mağaradır ve mağara içindeki dikmeden dolayı bu adı almıştır. Mağaranın içinde söylenceye uygun olarak büyükçe bir delik bulunmaktadır. "Evren" kelimesi Anadolu'da büyük yılanlar (ejder) için kullanılan bir ifadedir.

Evren bu büyük delikten çıkar ve suyun hamiliğini yapar. Suyun hamisi ve olarak daha eski katmanda masallara ve arkaik destanlara konu olan mitolojik ejder varlığı görülür. Kaşgarlı Mahmut'un *Divanü Lugati't Türk* adlı eserinde ejdere yilbuke denilir. Bu yaratık insanları yutması ile dikkat çeker. Vücudu balık pulları ile örtülü, ayakları timsah ayağına benzer, kanatlı, kuyruklu, boynuzlu olarak tasavvur edilen bu yaratık inanca göre yılanın uzun yaşaması sonucunda dönüşüm yaşamış bir varlıktır. Masallara ve efsanelere bakıldığında ejder su iyisi olma izlerini taşır. Suyun koruyucusu olması Türk halk anlatılarında sıkça görülür.¹⁹⁷ Türk halk

¹⁹⁷ Bayat, a.g.e., ss. 256-257

anlatılarındaki ejderler, insan yutan, acımasız korkunç yaratıklar olarak telakki edilmişlerdir. Suyun önünü kesmiş ejderlerden genellikle ermişlerin okuduğu dualarla kurtulunur ya da ejdere bir kurban sunulur. Karacaoğlan ise bir kez daha efsaneleşmiş yaşam öyküsü ve aşk teması ile Barak anlatılarında yerini almıştır.

4.3.3.1.2. Hasan kıyanın kara iti

Şih Mağara denilen yerde çok eski zamanlarda şihler Allah'ı zikrederlermiş, ibadet yaparlarmış. O devirden sonra burasının adı Şih mağara kalmış. Cinler sonradan orada peydah olmuş. Şimdilerde pek tekin bir yer değilmiş. Hasan kıyanın bir kara iti varmış, bu hayvanın tek bir alacası olmaksızın her yeri kapkaraymış. Hasan kıyanın kara iti gece yarılarında birden ortadan kaybolurmuş, sabah ezanı okunmadan tekrar ortaya çıkarmış. Kara it senelerce bu şekilde gitmiş, elmiş. Bu durumu Hasan kıya fark etmiş ve kara itin peşine düşmüş. Kara iti takip ede ede bakmış ki şih mağaraya gelmiş. Kara it, mağaraya girmiş, Hasan kıya da dışardan onu gözetlermiş. Mağaranın içi gündüz gibi aydınlıkmış, cinler, şeytanlar orda alem yaparmış. Hemen kara it onların arasına girmiş, Hasan kıya bir de bakmış ki o kara it, boyalı, cicili bicili güzel bir kız olmuş. Misafirlere ikramlarda bulunarak, başlamış kıvırtmaya. Cinler, şeytanlar da ona eşlik etmiş. Daha sonra kız tekrar kara ite dönüşmüş ve tutmuş evin yolunu. Eve varınca Hasan kıya eline bir sopa almış, demek sen bir cinmişsin, yıllardır seni boşa beslemişiz, akşam ne güzel de kıvırtıyordun demiş. Kara it bu sözlerden sonra ortalıktan kaybolmuş, onu bir daha da gören olmamış.

Abdülkadir Yılmaz

Efsane Epizotları:

1. Şih mağara önceleri şihlerin zikrettikleri bir mekân olduğundan bu adı taşır
2. Şih mağarada sonraları, cinler, şeytanlar peydah olur.
3. Hasan kıyanın kara iti her akşam kaybolur, sabaha karşı ortaya çıkar
4. Kara iti takip eden Hasan kıya onun mağarada güzel bir kıza dönüştüğünü görür
5. Hasan kıya kara itin cin olduğunu anlar, kara it ortadan kaybolur

Türk halk kültüründe, birtakım olağanüstü halleriyle insanların yaşamında etkilerini belirten “cin” adı verilen esrarlı yaratıkların varlığına inanılır. Cinler, mensup oldukları gelenek çevresinin yayılıp genişlemesiyle neredeyse bütün

olağanüstü varlıkların genel adı haline dönüşmüş durumdadır. Cin kelimesi Türkçe'ye Arapça'dan, Arapça'ya da Latince "genius" kelimesinden geçmiştir. Latince anlamı "insanları, hayvanları, yerleri koruyan, onların kaderini yöneten ruh" ya da "tanrımsı varlık"tır.¹⁹⁸ Kur'an-ı Kerim'de insanların ve cinlerin yaratılışı şu şekilde yer almıştır: "Şüphesiz insanı, kuru bir çamurdan, şekillenmiş bir balçıktan yarattık. (Cinlerin babası olan) Cânn'ı da daha önce sığağıyla öldüren (dumansız) ateşten yaratmıştık."¹⁹⁹ Yine kutsal kitapta: "Hani meleklere, Âdeme secde edin demiştik, İblis hariç, hemen secde ettiler.(O), cinlerden idi de Rabbinin emrinden çıktı. Şimdi beni bırakıp da onu ve zürriyetini (kendinize) dostlar mı ediniyorsunuz? Halbuki onlar size düşmandır. Zâlimler için bu (bu) ne kötü bir değişmedir"²⁰⁰ Allah cinleri ve insanları kendisine itaat etmesi için yaratmıştır. Kur'an'a göre insanlara gönderilmiş olan kutsal kitaplara ve peygamberlere uymak cinler için de geçerlidir.²⁰¹

Cinler ve periler efsanelerde giyinmiş veya çıplak olarak güzel kızlar ve kadınlar suretinde görünürler.²⁰² Şekil değiştirebilme bu yaratığın başlıca özelliğidir.²⁰³ Bizim aktardığımız anlatının Azerbaycan'da kara kedi olarak anlatıldığını; Gaziantep'te de kara itin güzel bir kız olarak değil de pala bıyıklı bir adam olarak dönüşüme uğradığını tespit ettik. Buradaki cinler kendileri eğlenen kimseyle uğraşmayan cinlerdir.

Gaziantep'te derlenmiş bir memoratta şeytanların köpek donuna girdikleri anlatılmaktadır. Değişik kılıflara girebilen dönergeler/dönüşümler, İslami bir inanç çerçevesinde yeniden şekillenmiş ve cin paradigması bağlamında değer kazanmıştır. Anlatılan memoralarda, dönergelerin özellikle zoomorfik görünüm kazanmaları kültür ekolojimizde ortak olgu olarak tasarlanır. Bunun nedeni Türk mitolojisindeki insan, hayvan, bitki âleminin bir bütün olarak telakki edilmesidir. Aralarındaki tek fark görünüştedir. Ancak dönergelerin, koyun ve deve donuna giremedikleri kaynak kişilerce vurgulanmaktadır.²⁰⁴

Aynı köyden Şih mağara ile ilgili olarak benzer bir efsane ise şöyledir: "Palo Mehmet ile Kocov lakaplı kişiler çobanlık yaparken Şih mağaradan defler

¹⁹⁸ Çobanoğlu, a.g.e., s.83

¹⁹⁹ Kur'an-ı Kerim, 15.Hicr Suresi, ayet, 26-27

²⁰⁰ Kur'an-ı Kerim, 18.Kehf Suresi, ayet, 50

²⁰¹ Seyidoğlu, a.g.e., s.219

²⁰² Çobanoğlu, a.g.e., s.78

²⁰³ Seyidoğlu, a.g.e., s.218

²⁰⁴ Bayat, a.g.e., s.309

dümbekler duyulmuş. Bakmışlar ki cinler oyun oynuyorlar. Kendilerini de çağırılmışlar ama Palo ile Kocov korkmuş cinlerin oyununa katılamamış. Cinler çoğunlukla kırsal kesimde özellikle çobanlara ve köylerde evlerde yaşayanlara küçük fakat garip kılıklı insancıklar suretinde çoğunlukla davul ve zurna sesleriyle birlikte görünürler; düğün yapmaktadırlar ve yakaladıkları bir insanla çeşitli surelerde eğlenirler.²⁰⁵

4.3.3.2. Hastalık ve sakatlık getiren varlıklar

4.3.3.2.1. Al Kızı -1

Al kızı dedikleri bir çeşit cinmiş, yeni doğum yapan kadınların ciğerini almış. Şayet kadının ciğerini suya basarsa kadın ölmüş, basamadan yakalanırsa kadın kurtulmuş. Yakalayan kişinin yedi sülalesine dokunmazmış ve onların bulunduğu yerden kaçarmış. Bizim köyde komşunun hanımı yeni doğum yapmışmış. Böyle al gelmiş kadının ciğerini kapmış, bizim sülaleden Şıh Halil yakalamış al kızını. O yüzden bu köyde kimi al basarsa, bizim aileden biri ona mendil, yağlık ya da yemeni götürür, hasta şifa bulsun diye.

Adil Özel

Efsane Epizotları:

1. Al kızı bir çeşit cindir, yeni doğum yapmış kadınlara musallat olur
2. Al kızını yakalayanın yedi sülalesine al kızı dokunamaz
3. Şıh Halil, al kızını yakalar, onun sülalesine al yaklaşamaz
4. Al basan kişiye şifa bulsun diye, Şıh Halil'in ailesinden mendil götürülür

Türk kavimlerinde “albastı” şer getiren kötü bir ruhun ismidir. Bu ruh loğusa kadınlara musallat olur. Yalnız kalan loğusanın yanına gelerek onun ciğerini alır ve gider. İşte bu suretle loğusayı al basarmış. Şayet loğusanın ciğerini suya bırakırsa loğusa ölmüş. Albastı, tüfek sesinden korkar. Loğusa “albastı” olursa tüfek patlatmak adettir. Demircilerden ve ocaklı adamlardan da korkar; öyle muktedir demirci ustaları ve ocaklılar vardır ki bunların bir mendil veya külahı albastıyı korkutmak için yeterli gelir.²⁰⁶ Bizim efsanemizde de Şıh Halil'in ailesine ait bir mendilin al kızını korkutmak için kullanıldığı belirtilmiştir. Buna benzer pratiklerden biri de yeni doğum yapmış kadına al yemeni bağlamaktır. İğne demir

²⁰⁵ Çobanoğlu, a.g.e, s.77

²⁰⁶ İnan, a.g.e., ss.170-171

gibi metallere koyarak da loğusa kadın al basmasından korunur. Loğusanın evinin damına koyun ciğeri atılır ki al karısı loğusaya musallat olmasın.

Al kızına iğne, çengelli iğne batırmak, dua okumak suretiyle onu yakalamak mümkündür; yakalanan al kızı yakalayanın sülalesine dokunmayacağını söyleyerek serbest bırakılır veya ev işlerinde kullanılır. Al kızını tutan kişinin şahsi eşyaları da yeni doğmuş bebekleri ve loğusaları koruyucu işleve sahiptir.²⁰⁷ Kazaklar, loğusaları kötü ruhlardan korumak için ellerine bir demir parçası veya bir çekiç olarak “Demirci geldi, demirci geldi” diye bağırlarmış.²⁰⁸

4.3.3.2.2. Al kızı-2

Al kızı komşu kadının kılığına girerek eve gelmiş. Doğum yapmak üzere olan kadının bebeğinin ciğerini almak üzereyken ebe tarafından fark edilmiş. İtiş kakış esnasında ebe al kızına çuvaldız batırarak kaçırmış; ancak bebeğin yüzünde al kızının açtığı tırnak izleri kalmış.

Hayri Yalçın

Efsane Epizotları:

1. Al kızı komşu kadın kılığında bebeğin ciğerini almak ister
2. Ebe durumu fark eder, çuvaldız batırmak suretiyle bebeği kurtarır,
3. Bebeğin yüzünde al kızının tırnak izleri kalır

Al kızının loğusa kadınlara ve onların bebeklerine kötülük yapan cinlerden olduğunu, cinlerin şekil değiştirebilen varlıklar olduğunu belirtmiştik. Bu efsanede al kızı komşu kadının kılığına bürünerek yeni doğan bebeğin ciğerini almak istemektedir. Ebe, çuvaldız batırarak al kızını kaçıtır ve bebeği kurtarır. Halk inanışları içinde al basmasın diye loğusanın yanına metalden eşyalar konur, iğne, çuvaldız, çekiç, makas gibi.

4.3.3.2.3. Su kızı

Bu su kızı sudan çıktığı için adına su kızı demişler. Al olduğu için de yani vahşi olduğu içinde al kızı denmiş. Dedem su kenarında abdest alırken bir bakmış, çapur çapur bir ses duymuş. Bu sesin kuş mu, balık sesi mi olduğunu merak etmiş. Bir bakmış ki suyun içinde memeleri yerlere kadar sarkan insana benzer bir yaratık var. Bir iki hamle yapmış ve bu su karısını yakalamış. Su kızına senin ağzını

²⁰⁷ Çobanoğlu, a.g.e., s. 79

²⁰⁸ Helimoğlu Yavuz, a.g.e., s.37

keserim, burnunu keserim diye tehditler savurmuş. Su kızını, aman insanoğlu yapma etme, beni serbest bırak, yakalandığımı görürlerse beni öldürürler, diye yalvarır. Dedem benim sülaleme dokunmazsan, zarar vermezsen seni bırakırım demiş. Su kızını senin kanın helal, senin kanından kimseye dokunmam diye söz vermiş. Dedem, Allah belanı versin, git bizden uzak dur diyerek kızını suya bırakmış. Kız suya dalmış, beş on metre gitmiş, dedem bir bakmış ki suyun üstünden kan gelmiş. Su kızını kesmişler, öldürmüşler. Ondan beri bizim sülaleye hiç yaklaşmazlar, bizden kaçarlar.

Abdülkadir Yılmaz

Efsane Epizotları:

1. Su kenarında göğüsleri yerlere kadar sarkan insana benzer bir yaratık görülür
2. Su kızını insana yakalanır ve bırakılması için yalvarır
3. Yakalayanın kanından kimseye dokunmayacağına söz verir
4. Bu sözlerden sonra su kızını bırakılır, ancak diğer cinler tarafından öldürülür

Bu efsanedeki su kenarı, Kızılcakent Köyü'nün içinden geçen Nizip Çayı'dır. Anlatıda "al" ifadesi vahşi manasına gelecek şekilde kullanılmıştır. 2.3.2.2 numaralı efsanede olduğu gibi al kızını saldırgan ve vahşi olarak ele alınmıştır. Memelerinin yerlere kadar sarkması gibi masalsi bir görünümle karşımıza çıkmaktadır. Al kızısıyla ilgili diğer efsanelerden farklı olarak sudan çıktığı için su kızını adını almış, bir de al kızını yakalandığı aileye hizmet etme görevindedir, burada ise su kızını yakalandığı için diğer ruhlar tarafından cezalandırılmıştır.

4.3.4. Tabiatla İlgili Efsaneler

4.3.4.1. Taşlar, tepeler, dağlar

4.3.4.1.1. Munzur Dağı

Fırat suyu Munzur'dan kaynıyormuş. Munzur isimli bir adamın ağası Hacca gitmiş. Aradan zaman geçmiş, evin hanımını bir gün içli köfte yapmış. Munzur evin hanımına ağam bu yemeği severdi, ver de götüreyim demiş. Hanım da herhalde bu doymuyor, ondan yemek istiyor düşüncesiyle ona yemeği vermiş. O da almış yemeği sıcağı sıcağına Mekke'de ağasının önüne indirmiş. Yemek yendikten sonra da geri dönmüş. Eskiden hacılar yayan gider gelirlermiş. Ağa Hac'dan gelirken, köylü karşılamaya çıkmış, ağa da "beni karşılamayın Munzur'u karşılayın" demiş. Halk

Munzur'a doğru dönünce Munzur kaçmaya başlamış. Munzur'un da elinde bir külek süt varmış, külek çalkalanınca, Munzur sütü döke saça kaçmış. Fırat suyunun kaynadığı yerler, Munzur'un sütleri döktüğü yerlermiş. Dağa adını da Munzur vermiş.

Adil Özel

Efsane Epizotları:

1. Munzur isimli hizmetkâr, Hac'da olan ağasına içli köfte götürür
2. Ağa Hac'dan gelince asıl saygının Munzur'a gösterilmesini ister
3. Munzur sırrının ortaya çıkması üzerine kaçarken, elindeki sütler yerlere saçılır.
4. Yerlere saçılan sütler, Fırat'ın kaynak sularıdır; Munzur da dağa adını vermiştir.

Bu efsanenin çeşitli varyantlarını Şih Bilecen, Memik Dede isimleriyle ele alıp incelemiştik. Saim Sakaoğlu, Munzur'u, Manzur Baba şeklinde kayda almış ve efsaneyi şu şekilde anlatmıştır: “ Hane halkı Manzur Baba'ya emanet edilir. Yiyecek bu kez helvadır. Hac dönüşü ağa tarafından Manzur Baba işaret edilir. O ise elinde süt bakracıyla kaçıp gider. Yere yuvarlanır, sütler dökülür. Yuvarlandığı yerden kalktığını kimse görmez; ancak o yamaçlardan fışkıran köpüklü suların Manzur Baba'nın sütleri olduğuna inanılır.”²⁰⁹

4.3.4.1.2. Hz. Ali Kayası

Hz. Ali kayası, Rumkale civarında halk için kutsal sayılan bir kayadır. Bu kaya ile ilgili anlatılan efsane ise şöyledir: Hz. Ali'nin Rumkale'de yaşıyormuş. Hz. Ali kendisinin olduğu yere asla şeytanın giremeyeceğini söylemiş. Bunu duyan şeytan, “Benim giremeyeceğim yer yoktur. ” demiş. Bunun üzerine şeytanla Hz. Ali bu konuda iddiaya girmişler. Hz. Ali kalenin kapısına nöbetçiler dikmiş ve onlara içeriye kimsenin bırakılmamasını emretmiş. Ancak şeytan köpek kılığına girip nöbetçilerin yanından kaleden içeriye girmiş. Doğruca Hz. Ali'nin yanına gitmiş ve iddiayı kazandığını söylemiş. Buna çok sinirlenen Hz. Ali yanındaki kayayı kaldırıp şeytana fırlatmış. Kaya hala orda bulunmaktadır ve yöre halkı için önemli sayılır.

Mustafa Karakoç

²⁰⁹ Sakaoğlu, a.g.m., s.183

Efsane Epizotları:

1. Hz. Ali, Rumkale’de yaşamaktadır
2. Hz. Ali, kendisinin olduğu yere şeytanın giremeyeceğini söyler
3. Hz. Ali ile şeytan iddiaya girerler
4. Şeytan köpek kılığında kaleye girer
5. Çok sinirlenen Hz. Ali, kayayı şeytana fırlatır

“Şeytan, iblis önceleri Hâris adlı bir melek imiş. Allah, Âdem’i yaratıp da bütün meleklerle secde etmelerini buyurduğunda hepsi birden secde etmişler. Ancak meleklerin en ulusu ve onların hocası olan Hâris, kendisinin Cin olup ateşten yaratıldığını söyleyerek Allah’a asi olmuştur. Allah da onu şeytan kılığına sokmuş ve lanetlemiştir.”²¹⁰ “Kur’an-ı Kerim’de şeytanın lanetlenmesi ile ilgili olarak şu ayetler belirtilmiştir: “ O vakit meleklerle Âdem’e secde edin demiştik; (cinlerden olan) İblis hariç, hemen secde ettiler. (O) dayattı ve büyüklük tasladı, böylece kâfirlerden oldu.”²¹¹ “ (Allah ona) şöyle buyurdu: “Sana emrettiğimde, secde etmekten seni men eden nedir?” (İblis) dedi ki: Ben ondan hayırlıyım. Beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın! Allah şöyle buyurdu: “Haydi hemen in oradan! Orada (cennette) kibirlenmek haddine düşmez; haydi çık, çünkü sen alçaklardansın.”²¹² Şeytan cennetten kovulduktan sonra yılanın dişleri arasında cennete girerek, Hz. Âdem ile Havva’nın yasak meyveyi yemelerini sağladı. Bizim efsanemizde ise şeytan bir köpek kılığında kaleye giriyor. Şeytan cinlerden olduğundan cinlerin en belirgin özelliği onların farklı kılıklara girmesidir. Köpek: “ İslâm dinine göre temiz olmayan hayvan... Köpek demektir. Köpeğin bulunduğu eve melekler girmez. Halk inançların da kara köpeğin şeytan olduğuna da inanılır.”²¹³ (2.3.1.2) nolu efsanede, kara it mağarada şeytanlarla ve cinlerle eğlence yapar. Yine kara it cinlerden olduğundan güzel bir kız kılığına girer.

²¹⁰ İskender Pala, (1995), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 513

²¹¹ *Kur’an-ı Kerim*, 2. Bakara Sûresi, Ayet 34

²¹² *Kur’an-ı Kerim*, 7. A’raf Sûresi, Ayet 12-13

²¹³ Hançerlioğlu, a.g.e., s. 240

4.3.4.2. Mağaralarla ilgili efsaneler

4.3.4.2.1. Keke Aziz Mağarası

Kızılin Köyü'nün yakınlarında bir mağara vardır. Keke Aziz Mağarası derler. Keke Aziz, düşman gelirken sırtını dağa dayamış, dağı delmiş geçmiş ve bu mağarayı oluşturmuş.

Hacı Cuma Şenlik

Efsane Epizotları:

1. Keke Aziz düşman gelirken dağa sırtını dayar
2. Dağı delip geçer ve bu mağarayı oluşturur

4.3.4.2.2. Derbent Mağarası

Derbent mağarasının üstünden damlayan sular aşağıda oval bir havuz oluşturmuştur. Bu havuza dolan suların kutsal olduğuna ve hastalara şifa verdiğine inanılır. O suyla hem yıkanılır hem de yemekler yapılır. Dilek tutularak küçük taş parçacıkları ve bez parçaları yontulmuş yerlere konur veya bitkilere bağlanır. Böylece dileklerin gerçekleşeceğine ve şifa bulunacağına inanılır. Derbent adı verilen çöküntünün orda mabetler bulunmaktadır. Yıkanma, yemek yapma ve bulaşık yıkama yerleri ayrıdır.

Coşkun Öztürk

Efsane Epizotları:

1. Mağaradan akan sulara bir kutsiyet atfedilmiştir.
2. Mağaranın içindeki havuzdan su içilerek ve yıkanılarak şifa bulunacağına inanılır.
3. Mağaranın içindeki bitkilere çaputlar bağlanır, adaklar adanır.

Bu mağara Nizip'in dağ köylerinden biri olan Ehneş'teki derbent (dar boğaz) bölgesindedir. Bu mağaranın suyuna bir değer verilmiş ve su kutsal sayılmıştır. Şifa bulamayanlar bu sudan içerler ve bu suyla yıkanılırsa iyileşirler.

4.3.4.3. Ağaçlarla ilgili efsaneler

4.3.4.3.1. Kaba pala

Bizim köyde varmış çok büyük bir palamut ağacıymış. Köylüler bu ağaca "kaba pala" derlermiş. Anam anlatırdı, bir gün kaba palayı kesip köye getirmişler. Ondandır yağmurlar sel olmuş akmış, fırtınalar kopmuş. Köy epeyce bir zarar görmüş.

Halil Yalçın

Efsane Epizotları:

1. Köyde çok kaba pala denilen büyük bir palamut ağacı vardır
2. Kaba pala kesilerek köye getirilir, bunun üzerine köyde sel olur fırtına çıkar.

4.3.4.3.2. Palamut ağacı

Bu palamut ağacının olduğu yerde önceleri bir ziyaret varmış. Köyde Halil Baba isimli biri, palamut ağacının orda yatır olduğunu görmüş. Daha sonra ağacın etrafını çevirmiş. Bu ağaçları yakmak günahmış, köyden yakan kişiler ise hep kör olmuş.

Hamo Karakuş

Efsane Epizotları:

1. Halil Baba palamut ağaçlarının orda yatır olduğunu görür
2. Ağaçların etrafını çevirir, ağaçları yakmak günah sayılır
3. Ağaçları yakanlar kör olur

Ağaçların olduğu köy, Nizip'in Yağmuralan Köyüdür. Bu ağaçların orda yağmur duasına çıkılır ve ağaçlara çaput bağlamak suretiyle adaklar adanır.

4.3.4.3.3. Mığaran çalısı

Tepede bir çalı varmış, adına mığaran çalısı denirmiş. Ona çaput bağlayanın çocuğu olurmuş. Bu eski bir tılsımış, bana da bibim anlatmıştı. Koyunumuz az olduğunda o ağaca çaput bağladık, koyunlarımız çoğaldı demişti.

Akıl Bozüyük

Efsane Epizotları:

1. Tepedeki mığaran çalısı tılsımlıdır
2. Çalıya çaput bağlayanın çocuğu olur

Mığaran çalısı Nizip'in Mihrap Köyü'ndedir.

4.3.4.3.4. Çalık ağacı

Bu Zeyrat Tepesi denilen yerde bir çalık ağacı varmış. Zamanında Hz. Ali buraya gelmiş ve o ağaca atını bağlamış. O ağacın altında namaz kılmış ve Allah'a dua etmiş. Onun için buraya bir türbe yapılmış, ama zamanla türbe yıkılmış. Ağaç bu

yüzden mübarek sayılıyormuş. Ağacın tam altında öksürük deliği denilen oyuktan öksürüğe yakalanan çocuklar geçirilerek şifa bulunacağına inanılmış. Önceleri ziyaret yeri varken kurbanlar kesilirmiş.

Ali Doğan Kılıç

Efsane Epizotları:

1. Çalık ağacına Hz. Ali atını bağlar ve orda ibadet yapar
 2. Onun için oraya bir türbe yapılır, ancak türbe sonraları yıkılır
 3. Ağacın altında öksürük deliği vardır, hasta olan bebekler buradan geçirilir
- Çalık ağacı Nizip'in Çatalca Köyü'ndedir.

4.3.4.3.5. Kan akıtan ağaç

Taşbaş Tepesi'ni ziyarete giden bir aile, yedi kız kardeşin mezarlarının olduğu yerde (Yedi kız kardeş ile ilgili efsane Taş Kesilme Efsaneleri başlığı altında verilecektir.) bulunan ağaçlardan birinin dalını kesmek istemiş. Ağacın koparılan dalından kan akmaya başlamış. Adamın eşi bu olaydan sonra sen onların canını incittin, bu ağaçlar mübarek ağaçlar diyerek, yedi kız kardeş adına Yasin-i Şerif okumuş.

Mehmet Ağaçkiran

Efsane Epizotları:

1. Taşbaş Tepesi'ndeki yedi kız kardeşin mezarlarının bulunduğu yerdeki ağaçlar kutsaldır.
2. Bu ağaçlardan birinin dalı kesilmek istenir ve ağaçtan kan akar

4.3.5. Taş Kesilme Efsaneleri

4.3.5.1. Zor durumdan kurtulma

4.3.5.1.1. Âşık taşı-1

Ehneş Köyü'nün 1,5 km. kuzeydoğusunda Fırat Nehri'nin Antep-Urfa yakasında karşılıklı iki taş vardır. Taşlardan biri ince diğeri daha kalındır. Antep tarafındaki taşın kız, Urfa tarafındakinin ise erkek olduğu rivayet edilir. İki genç birbirlerine hiçbir zaman kavuşamayacaklarını bildikleri için Allah'a dua ederler. Duaları kabul olur ve taşa dönüşürler.

Coşkun Öztürk

Efsane Epizotları:

1. Aşık gençler kavuşamayacaklarını bildiklerinden Allah'a dua ederler
2. Allah dualarını kabul eder ve ikisi de taşa keser

Kızın sırtında şelek adı verilen odunlar da varmış, onlarla birlikte taş olduğu için bu daha kalın olan taşın kıza ait olduğu söylenir.

4.3.5.1.2. Âşık taşı-2

Nizip'e yirmi beş kilometre uzaklıkta bulunan Eren Köyü'nde "Aşık Taşı" ismiyle bilinen, insan şeklini andıran iki taş vardır. Bu taşlar Fırat Nehrinin her iki yakasında karşı karşıya dururlar. Halk arasında bu taşlarla ilgili şu efsane anlatılır:

Vaktiyle köyün birinde birbirini seven iki genç varmış. Erkek kızı istemeye gider ancak kızın anne ve babası çocuğa, "Bizim sana verecek kızımız yok" derler. Bu delikanlı bir gün kızı kaçıtır. Fırat'ın kıyısına varırlar. Bu sırada kızın akrabaları bunların peşlerine düşer kızı kıyıda yakalarlar. Delikanlıda karşıdaki kıyıda, çaresizlik içinde ellerini havaya kaldırarak Allah'a niyazda bulunur:

"Allah'ım, ikimizi de burada taş yap." O anda, kız ile erkek buldukları yerlerde taş kesilirler.²¹⁴

Efsane Epizotları:

1. Evlenmelerine izin verilmeyen iki genç kaçarlar
2. Fırat'ın kıyısında kızın ailesi yetişir ve kızı yakalar
3. Delikanlı taş olmaları için Allah'a dua eder
4. Delikanlı ve kız buldukları yerlerde taşa dönüşürler

4.3.5.1.3. Taşbaş Tepesi'ndeki kız kardeşler

Taşbaş Tepesi'nin yakınlarında yaşayan bir ailenin yedi kızı varmış. Bu kızlar çok iyi kalplilermiş, her gün odun toplamak için dağa gelirmişler.

Yine bir gün yedi kız kardeş odun toplamak için dağa gelmişler. Bakmışlar ki karşıdan atlılar geliyor, yedi kız onları görünce endişelenmişler. Kızlar Allah'a yalvarmışlar:

"Allah'ım eğer karşıdan gelen atlılar bize kötülük yapacaklarsa bizim hepimizi taş yap", diye dua etmişler. Karşıdan gelen atlılar gerçekten kızlara kötülük yapmak için geliyorlarmış. Allah kızların dualarını kabul etmiş ve hemen yedi kız

²¹⁴ Mehmet Yılmaz, (1990), *Efsanelerimiz*, İnönü Üniversitesi Efsane Derleme Yarışması, (haz), Cahit Kavcar, Mehmet Yardımcı, İ.Ü. Basımevi, Malatya, s. 254

kardeş, yedi taşa dönüşmüş. Atlılar kızların yanına geldiklerinde yedi tane taş bulmuşlar ve çok şaşarmışlar. Hemen oradan uzaklaşmışlar. O taşlar gerçekten de hala orada durmaktadır.

Mehmet Ağaçkiran

Efsane Epizotları:

1. Odun toplamak için tepeye çıkan yedi kız kardeş kendilerine doğru gelen atlılardan korkarlar

2. Kızlar eğer atlılar kötü niyetliyse kendilerini taşa çevirmesi için Allah'a dua ederler

3. Atlılar kötü niyetli olduklarından Allah kızların duasını kabul eder ve kızlar taş olur

Nizip'in batısında, üzeri zeytin, fıstık ağaçları ve bağlarla kaplı şirin bir tepe vardır. Tepenin doğu yamacında güzel bir pınar kaynar. Nizip denince akla önce bu tepe gelir. Adına halk, "Taşbaş" der. "Taşbaş" sözcüğü 24 Oğuz Boyu'nun oymağından birinin adıdır.²¹⁵ Şu an Taşbaş Tepesinde bir çevre düzenlemesi yapılmış, anlatının etkisiyle olacak ki yedi kız kardeşe ait mezarlar, bu düzenlemeyle gün yüzüne çıkarılmış. Ziyarete gelenler kızlar için dualar ediyorlar ve adaklar adıyorlar.

4.3.5.1.4. Aşığın başı

Fırat Nehri'nin karşı kıyılarında birbirini seven iki genç varmış. Bu gençler aileleri izin vermediği için kaçmaya karar vermişler. Fırat'ın kıyısına indiklerinde kızın ailesi kızlarını yakalamış, oğlan ise karşı kıyıya geçmiş. Oğlan sevdiğinden ayrılınca taş olmayı dilemiş ve taşa kesmiş.

Halil Yalçın

Efsane Epizotları:

1- Birbirini seven iki genç, kızın ailesi evlenmelerine izin vermediği için kaçmaya karar verirler.

2- Fırat'ın kıyısına indiklerinde kızın ailesi yakalar ve kızlarını alırlar, oğlan yüzerek karşı kıyıya geçer.

3- Oğlan taş olmayı diler ve Fırat'ın diğer tarafında taş olur.

²¹⁵ Güzelbey, a.g.e., s.60

Nizip'e bağı Kale Meydanı Köyü'nde "Aşığın Başı" denilen bir yer vardır. Orada kıyıda bulunan bir kaya parçası için bu efsane anlatılmaktadır.²¹⁶ Bu efsanede de aşık zor durumdan kurtulmak için Allah'tan kendisini taşa döndürmesi için dua eder.

4.3.6. Sevdaya Bağlı Olarak Teşekkül Eden Efsaneler

4.3.6.1. Karacaoğlan'ın hizmetkârı Yakup ve Turna Kız-1

Karacaoğlan, Keklikçe Köyü'nde ekincilik etmiş, tarla sürmüş. Onun bir de Yusuf isminde azabı varmış. Yakup Akpınar Köyü'nden Turna Kıza sevdalanmış. Bu aşk yüzünden Yakup erimiş, bitmiş. Karacaoğlan, Yakup'a Akpınar'ın başına gidip oturmasını söylemiş. Kendisi de Turna Kıza şu mısraları göndermiş.

Yitti mola Şam ilinin hurması
Gittim mola alagözün sürmesi
Sefil Yakup'un da telli turnası
Yakup sana selam saldı Turna kız

Ne gezersin Keklice'nin taşında
Zalım avcı düşmüş gelir peşinde
Uzak değil Akpınar'ın başında
Yakup sana selam saldı Turna kız

Turna kız bu türküyü haber alınca Akpınar'ın başına gitmiş. Bakmış ki Yakup orda ölmüş yatıyormuş.

Adil Özel

Efsane Epizotları:

1. Karacaoğlan'ın azabı Yakup, Turna kıza aşık olur, aşkından bir şey yiyemez hale gelir.

2. Karacaoğlan, Yakup'a Akpınar'ın başına gitmesini söyler

3. Kıza da Yakup'un Akpınar'ın başında olduğunu türküyü bildirir

4. Akpınar'ın başına giden kız Yakup'un ölüsüyle karşılaşır

Gevence Köyü, Nizip'in Barak köylerinden biridir. Daha önce yörede Karacaoğlan'ın Barak'ta yaşadığına dair güçlü bir kanaat olduğunu belirtmiştik. Bu efsanede yöre halkının söylediği Karacaoğlan'a ait bir güzellemeyle karşılaşyoruz.

²¹⁶ Köksel, a.g.m.

Barak'ta özellikle düğünlerde ya da Barak Odaları'ndaki sohbetlerde Karacaoğlan söylemek adettir.

4.3.6.2. Karacaoğlan'ın hizmetkârı Yakup ve Turna Kız-2

“Gaziantep Lisesi Emekli Müzik öğretmeni Ferit Ginol'un tespitlerine göre Karacaoğlan Nizip Barak bölgesi Keklikçe köyünde doğmuştur. Ginol'un araştırmalarına göre bu köyde Karacaoğlan'ın Sefil Yakup adında bir de azabı varmış. Omzunda sazı ile bölge bölge dolaşan Karacaoğlan günün birinde köyüne dönünce azabı Sefil Yakup'un yemeden içmeden kesildiğini ve cılız kaldığını görür. Bunun nedeninin aşk olduğunu hemen anlayan Karacaoğlan kızın kim olduğunu kısa zamanda öğrenir. Sefil Yakup'un yanıp tutuştuğu aşkı Akpınar köyünde yaşayan Telli Durna adında bir kızdır. Kız köydeki bir pınar yakınında bir çadırda oturmaktadır. Karacaoğlan sazını alır omzuna ve bir abdal gibi çadırın yanına gelip Sefil Yakup'u da pınarın başına yollar. Ve sazını çalıp şu deyişi söyler:

Bittimola Şam elinin hurması
Gittimola ala gözün sürmesi
Hama'nım Hamıs'ın Telli Durnası
Durna,yarın selam saldı gel deye

Bittimola Şam elinin gülleri
Aştımola siyecinden dalları
Şu Sefil Yakup'un şirin dilleri
Durna,yarın selam saldı gel deye

Bir ağaçta biter kırk yanal elma.
Birinden gayri elini salma
Yakın deyip eğlenip kalma
Durna,yarın selam saldı gel deye

Aşına da Karacaoğlan aşına
Yeni girmiş onuç ondört yaşına

Irak değil Akpınar'ın başına
Durna, yarın selam saldı gel deye”²¹⁷

Efsane Epizotları:

1. Karacaoğlan azabı sefil Yakup'un aşka düştüğünü anlar
2. Karacaoğlan kızın köyünü öğrenir ve Yakup'u o köydeki pınarın başına yollar
3. Kıza da sevdiğinin Akpınar'ın başında olduğunu bir türkület dile getirir

4.3.6.3. Yanan âşıklar

“Fırat'ın batı kıyısında Rum kale ile Halfeti'nin bir mahallesi olan Meydan arasında duvar gibi uzanan kayalara dikkatle bakılırsa bunlardan birinin üzerinde camsız, çerçevesiz pencereleri andıran delikler görülür, içinde kayadan oyma sofalar ve odalarda bulunan bu yere çevre halkı “Henislik” der. Çok eski devirlerde insanların kendi kendilerini koruma gereksinimlerinden doğmuş ilkel bir konut veya bir manastır olabilir. Henislik hakkında bilinen tek bir şey bir aşk olayının acı sonucuna tanık bulunmasıdır. Şöyle ki:

Rum kale kralının çok güzel olan kızı halktan bir delikanlıyla sevişir. Kızını, kralın gönlü ile bu delikanlıya vermesi olanaksızdır. İkisi de etkisi her gün biraz daha artan bir sevgi denizinde bocalarken Krala oldu bitti izlenimini vererek birlikte kaçarlar. Kral durumu öğrenince çok kızar, hemen yakalanmaları için buyruk verir. Kaledeki tanıdıkları aracılığıyla Kralın emrini haber alan âşıklar daha uzaklara kaçmadan yakalanma tehlikesiyle karşı karşıya kalırlar, kendilerini Henisliğe atarlar.

Henisliğe tabandaki bir kuyudan çıkılır. Yukarıda kuyunun ağzında bulunan eli sopalı tek adam bile yerin savunma düzeni bakımından bir orduya karşı koyabilecek güçtedir. Bu nedenle kralın adamları teker teker yukarı çıkarak kaçakları yakalama olanağı bulamazlar. Bu başarısızlık krala bildirilir. Kral kendisi gelir o da bir şey yapamaz. Bunun üzerine Henisliğin önüne odun yığıdırır, kız ve oğlan aldırış etmez. Odun yığınının ateşletir. Yüzlerce tonluk odunun yanmasıyla Henislik ve çevresi gerçek bir cehenneme döner. Odunlar tüm yanıp ateş söndükten sonra, buraya gelenler iki sevgilinin birbirine sarılmış iskeletleriyle karşı karşıya kalırlar.

²¹⁷ Ramazan Tarhan, (2009), *Nizip Karacaoğlan'a Sahip Çıkmalı*, <http://www.nizip.com/showthread.php?t=23589>, (03.12.2009)

Şimdi karşı kıyıda, kayık ve sallarla Fırat'tan geçenler, Henisliğe bakarak bu acı olayı hatırlar. İçlerinde sevda çekenler bu talihsiz çiftin ruhsal direnmeleri için dua ederler.²¹⁸

Efsane Epizotları:

1. Rum kale kralının kızı halktan birini sever ve onunla Henisliğe kaçır
2. Henislik çok korunaklı bir yerdir, kral bile çaresiz kalır
3. Kral henisliğin önünde yüzlerce tonluk ateşler yakar
4. Henislik ateşten cehenneme döner, sevgililerin birbirlerine sarılmış iskeletleri bulunur.

Rum kale, Nizip'in kuzeyinde tahminen 50 km. mesafede Meydan'a yakın Fırat vadisindedir. Aşağı Fırat Bölgesinde, Halfeti kazasıyla karşılıklı ve Elif istikametinden gelen Mercümen Çayı ile Fırat Nehrinin birleştiği yerde, Fırat nehrinin batı kenarında yüksek ve sarp kayalarla örtülü bir tepe üzerine kurulmuş müstahkem bir kaledir. Rum Kale, Yavuzeli ve Halfeti ilçeleriyle anılmasına karşın, Nizip ilçesi sınırlarındadır.²¹⁹

4.3.6.4. Rum Kale Beyi'nin Kızı

Rum kale beyinin dünyalar güzeli Henis adında bir kızı varmış, Henis, kendisini isteyen damat adaylarını beğenmeyince damat adaylarından ölüm tehditleri alır olmuş. Bu durumda Bey, çok sevdiği kızını bu düşmanlardan korumak için Rum kaleye 2 km mesafede ve Mettaa denilen yere 1 km. mesafede bulunan sarp kayaların yamacına aşağıdan yukarıya kuyularla tüp geçit yaptırarak oraya kayalardan oyma mağaradan bir ev yaptırmış. Henis, bir dönem kendi adını aldığı Henislik denilen bu mağara evde yaşamını sürdürmüş ve tabii ki muhafızlar da her yerde bu mağarayı korumaya çalışmışlar. Nihayet bu damat adayları Henis denilen padişahın kızını alamadıklarından, birleşerek onu öldürmeye karar vermişler, muhafızları öldürüp kuyulardan yukarı çıkamayınca, Henisin yaşadığı bu yere aşağıdan yukarıya ateş yakarak, Henisi ve yanında bulunan iki kız arkadaşını, ateşin dumanıyla boğarak ölüme terk etmişler.

Mustafa Karakoç

²¹⁸ Güzelbey, a.g.e., s.43

²¹⁹ Yılmaz, a.g.e., s. 57

Efsane Epizotları:

1. Rum kale beyinin Henis adında bir kızı vardır, kız hiçbir damat adayını beğenmez
2. Henis, damat adaylarından ölüm tehditleri alır
3. Bey kızını kurtarmak için kayaları oydurarak korunaklı bir ev yaptırır
4. Damat adayları Henise ulaşamayınca ateş yakarak dumanını Henisin kaldığı eve verir
5. Henis ve yanındaki kızlar dumandan boğularak ölür

4.3.6.5. Nergis çiçeği

Bundan uzun yıllar önce Rum kale'nin o zamanki beyinin bir oğlu olmuş. Oğlunun adını Nergis koymuş. Beyoğlu büyüyünce kalenin yönetimini oğluna devredecekti. Bu oğlan çok yakışıklıymış. Onu gören her kız ona âşık olurmuş; ama oğlan kimseye yüz vermezmiş. Onu seven kızlar da aşklarına karşılık bulamayınca canlarına kıyarlanmış. Oğlan buna bir anlam veremezmiş. Bir gün kale saldırıya uğramış, bey oğlunu saklamak istemiş. Bu amaçla oğlunu sonu Fırat nehrine varan kale içindeki su kuyusuna indirmiş. Kuyudaki su çok temiz ve berrakmış. Suda kendisini gören oğlan, bu görüntüye âşık olmuş. Eğilip görüntüye ulaşmak isteyince önce kuyunun dibine oradan da Fırat nehrine yuvarlanarak boğulup ölmüş. Oğlanın öldüğü yerde nergis çiçekleri bitmiş ve buradan tüm dünyaya yayılmış.

Mustafa Karakoç

Efsane Epizotları:

1. Rum kale beyinin oğlu olur, adını Nergis koyar
2. Oğlan çok yakışıklıdır ve ona âşık olan kızlar karşılık bulamayınca canlarına kıyarlar
3. Bey bu durumdan sonra oğlunu kalenin içindeki su kuyusuna indirir
4. Su o kadar berraktır ki Nergis, suda kendi güzelliğine âşık olur ve suya düşerek boğulur
5. Oğlanın öldüğü yerde güzel kokulu bir çiçek biter, bu çiçeğe Nergis denir.

Bu efsane, Yunan mitolojisinde, nergis çiçeğine adını veren Narkissos ile Echo'nun efsanesini anımsatır. Efsane şöyledir:

“Kendine âşık olanlara aldırmayıp, onları karşılıksız bırakan ve çok güzel bir peri kızı olan Ekho, bir gün avlanan bir avcı görür. Narkissos adındaki bu avcı çok yakışıklıdır. Ekho bu genç avcıya ilk görüşte âşık olur. Ancak Narkissos bu sevgiye karşılık vermeyerek, peri kızının yanından uzaklaşır. Ekho bu durum karşısında günden güne eriyerek, kara sevda ile içine kapanarak ölür. Bütün vücudundan arta kalan kemikleri kayalara, sesi ise bu kayalarda ‘eko’ dediğimiz yankılara dönüşür. Olimpos Dağında oturan tanrılar bu duruma çok kızarlar ve Narkissos’u cezalandırmaya karar verirler. Gene günlerden bir gün av izindeki Narkissos susamış ve bitkin bir şekilde bir nehir kenarına gelir. Buradan su içmek için eğildiğinde, sudan yansıyan kendi yüzü ve vücudunun güzelliğini görür. O da daha önce fark edemediği bu güzellik karşısında adeta büyülenir. Yerinden kalkamaz, kendine âşık olmuştur. O ana dek kimseyi sevmediği kadar, sevmiştir kendi görüntüsünü. O şekilde orada ne su içebilir, ne de yemek yiyebilir, aynı Ekho gibi Narkissos da günden güne erimeye başlar ve orada sadece kendini seyrederek ömrünü tüketir. Öldükten sonra da vücudu nergis çiçeklerine dönüşür.”²²⁰

Psikiyatrideki, “Narsislik” adı verilen kişilik bozukluğu da adını bu efsaneden alır.

4.4. NİZİP EFSANELERİNDE BAŞLICA MOTİFLERİN İNCELENMESİ

4.4.1. Motif Kavramı

Motif:

- 1) Yan yana gelerek bir bezeme işini oluşturan ve kendi başlarına birer birlik olan öğelerden her biri.
- 2) Bir eserde sık sık tekrarlanan süsleyici öge.
- 3) Bestenin bir parçasına çeşitli yönlerden birlik sağlayan belirleyici küçük birim.²²¹

Türkiye’de halk anlatılarının motifleri üzerine ilk profesyonel çalışmayı Bilge Seyidoğlu yapmıştır. Motif terimiyle ilgili olarak şu tarifler söylenebilir.:

²²⁰ Wikipedi Özgür Ansiklopedi, (2009), *Narkissos*, [http://tr.wikipedia.org/wiki/Narkissos_\(mitoloji\)](http://tr.wikipedia.org/wiki/Narkissos_(mitoloji)), (08.12.2009)

²²¹ TDK, Türkçe Sözlük, *Motif Kavramı*, <http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=motif&ayn=tam>,

Max Luthi'ye göre motif hikayenin parçalanamayan en küçük parçasıdır. Stith Thomson'a göre motif, masalın gelenekte ısrar edici güce sahip en küçük unsurudur. Motiflerin çoğu üç grupta toplanabilir:

1. Masalların aktörleri, tanrılar alışılmamış hayvanlar, harikulade yaratıklar, cadılar, devler, periler, insanlar, küçük masum çocuklar, zalim üvey analar...vs. gibi.
2. Hareketlerin arasındaki bazı konular: Sihirli objeler, alışılmamış adetler, acayip inanışlar... vs. gibi.
3. Bir tek olaydan ibaret olan ve motiflerin büyük çoğunluğunu içine alan motif grubu.

Kamil aydın ise motif terimi için, sanat yapıtında baştan sona kadar baskın ve duyulan unsur veya düşünce, tarifini vermektedir.²²²

Motif, hikâye etmenin en küçük unsuru olarak tanımlanır. Nakışta, resimde ve mimarideki motif kavramı ile halk nesrindeki motif kavramı arasında farklılıklar vardır. Halk nesrinde motif olabilmesi için olağanüstülüğün olması gerekmektedir. Bu olağanüstülük kahramanda, olayda, zamanda, mekânda, kısacası nesirdeki her türlü olayda karşımıza çıkabilir.²²³

Bizde Nizip efsanelerinde karşılaştığımız başlıca motifleri ele alarak onlar üzerinde değerlendirme yapmayı uygun olduk. Nizip efsanelerine ait bu motiflere diğer anlatı türlerinde rastlanıldığı gibi efsane motiflerinin farklı bölgelerde benzer yapı özelliklerini taşıması dikkatimizi çekti. Halk muhayyilesi ortak bir sözlü kültür bağlamında mekanlar farklı bile olsa benzer mahiyetlerle tezahür eder. İşte bu benzer özellikler anlatının olağanüstü unsurlarını oluşturan ve parçalanamayan parçalarını yani motifleri oluşturur. Nizip efsanelerine ait motifleri on dört başlık altında incelemeyi uygun gördük.

4.4.2. Efsanelerde Geçen Belli Başlı Motifler

4.4.2.1. Tayy-i Mekan, tayy-i zaman motifi

Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lugat* adlı eserinde, bu kavramların mekânı, mesâfeyi, zamanı atlarcasına geçmek anlamlarında olduğunu belirtmiştir.²²⁴ Efsanelerdeki kahramanlar zaman ve mekan sınırlaması olmadan bir yerden bir yere giderler. Bu yerler efsanenin inandırıcı olması nedeniyle, özellikle reel hayattan

²²² Gülhan Atnur, (2002), *Başkurt ve Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması*, Doktora Tezi, Atatürk Üniv. Sos. Bil. Ens., Erzurum, s.127

²²³ Alptekin, a.g.e., s. 289

²²⁴ Devellioğlu, a.g.e., s. 1042

mekanlardır. Efsanelerin kahramanları da adıyla sanıyla gerçektir, içimizden biridir. Ancak dini mahiyetteki efsanelerde velî, şih, baba olarak karşımıza çıkan evliyalar, sıradan insanlar gibi görünseler de Allah dostu oldukları için hikmet sahibidirler. Bu hikmet sahipleri dilediklerinde zamanın ve mekânın ötesine çıkabilirler, yani bu kavramlardan soyutlanabilirler.

Şih Bilecen ve Memik Dede efsanelerinde, ağası Hac'da iken ona sıcak yemek götüreren ermişlerin tayy-i mekân ettiklerini görüyoruz. Tayy-i mekan etmenin tek bir sebebi olmasa da genellikle hac mevsimi, ayrılık, Hac'da namaz kılma, Hac'da yardım etme gibi durumlarda ortaya çıktığını görüyoruz. Bu durum, efsanelerin dinî inandırıcılık yönleri olan anlatılar olması ile ilgilidir. Velî kişi kutsal topraklara yemek, içli köfte, helva vb. yiyecekler götürerek keramet gösterir. Bu nimete olan saygının göstergesi olduğu gibi evin hanımının isteğine bağlı olarak da ortaya çıkan bir durumdur. Şih Bilecen ve Memik Dede sıradan kişiler gibi görünmelerine rağmen Allah dostu velîlerdir. Kişinin velî olduğu anlatının sonunda ortaya çıkar. Köye dönen ağa kendisini karşılamaya gelenlere asıl saygıyı hak edenin, Şih Bilecen ya da Memik Dede olduğunu söyler, böylece velînin sırrı açığa çıkmış olur. Sırrın açığa çıkmasıyla veli ortadan kaybolur ve bir daha da hiçbir yerde görülmez.

Tasavvufta varlığın ve yolğun tanımı reel dünyadakinden çok daha farklıdır. Vahdet-i Vücut anlayışı doğrultusunda şu dünyada varlığı bulunan her madde tek bir parçanın yansımasıdır. Sadece yansımadan ibaret olan bu görüntüler hakikat değildir. O halde ne bizim bildiğimiz zaman gerçektir ne de yaşadığımız mekan. Menakıbnamelere tasavvufun bu anlayışı doğrultusunda baktığımız zaman tayy-i mekan motifini daha rahat anlarız. Zaten velî bu dünyadan kendini soyutlamış ve hakikate ulaşmış kişidir. Onun bizim gerçek zannettiğimiz, zaman ve mekandan uzakta olması, varlığın olmaması açısından doğaldır. Velinin ne cismani vücudu vardır ne de yaşadığı bir zaman dilimi. Cismi aşan, varlığı aşan ve yoklukta kendini bulan velî tabî ki zaman ve mekan kavramlarını aşacaktır. Bu nedenle bir göz açıp kapanması kadar kısa bir zamanda istediği yere ulaşmaktadır. Nitekim hakikat budur. Derviş bu dünya için yaşamadığı gibi bu dünyaya ait zamanda ve mekanda da yaşamamaktadır.²²⁵

Aydoğmuş Dede adlı efsane, Cuma namazına gitmediği düşünülerek komşuları tarafından dedikodusu yapılan bir velînin tayy-i mekan etmesiyle ilgilidir. Aydoğmuş Dede, namazını Kâbe-i Şerif'te kılmak için Cuma günleri Hicaz'a gider gelir. Bir hemşerisine yardım etmek için sırrını açığa verir ve ortadan kaybolur.

²²⁵ Fatma Yavuz, (2003), *Gaziantep Evliya Menkıbeleri ve Kaynakları*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, s. 98

Dikkate değer bir başka nokta ise mekân değişikliği yaptırılmadan önce velinin yardım edeceği kişinin gözlerini kapattırması ya da ona tokat atarak bunu yapmasıdır. Göz yumulduğunda ya da tokat atıldığında geçen an tayy-i mekan için yeterlidir.

Hacı Davut Dağdeviren'in bir köylüsüne yardım etmek için kutsal topraklara tayy-i mekan eder. Kişi Hacdan dönünce bir velî olduğunu düşündüğü Hacı Davut'un ayaklarına kapanır. Hacı Davut, hasta olan hemşerisine Hicaz'da yardım etmiştir.

Şih Şerif adlı efsanenin birinci varyantında ve Abdullah Baba isimli efsanelerde bir din büyüğü olan Abdülkadir Geylani Hazretleri'nden yardım istenir. Her iki efsanede de Abdülkadir Geylani Hazretleri tayy-i mekan ederek gelir. Niye beni o kadar yoldan getirttiniz, diye sorar. Burada Şih Şerif var ya da burada Abdullah Baba var, bir daha onu çağırın der. Geylani Hazretleri'nin ebedi istirahatgâhı Bağdat'tır. Yardım etmek için oradan tayy-i mekan eder ve genellikle efsanelerde uzun yoldan geldiğini belirtir.

Hacı Sadık Hoca adlı efsanenin birinci varyantında, Hoca'nın camide namaz kıldığı bir vakit, hırsızlar onun bağından üzüm koparmak isterler. Bakarlar ki Hoca bağdaki çardakta oturup durur. Koşarak camiye bakarlar, Hoca orada namaz kılmaktadır. Aynı zamanda iki farklı mekanda bulunması nedeniyle hırsızlar Hacı Sadık Hoca'nın keramet sahibi bir velî olduğunu anlarlar.

Bektaş Velî Velâyetnamelerinde bulunan bir menkıbeye göre, Bektaş Velî'yi daha çocukken Şeyh Lokman-ı Perende'ye teslim etmişler. Lokman-ı Perende, Hoca Ahmet Yesevi halifelerinden, zahir ve batin ilminde çok derinleşmiş bir kişidir. Lokman bir gün Hacca gider. Arafat'a çıkıp yüzünü kibleye döndükleri esnada Lokman, müridlerine der ki: “ Yâranlar! Bugün arefe günüdür. Şimdi bizim illerde yemek pişirilir!” Bu söz Allah'ın kudretiyle, Bektaş'a malum olur. Tam bu sırada şeyhin evinde yemekler pişmektedir. Bektaş, hemen bir tepsi yemeği aldığı gibi o anda Lokman'a sunuverir. O da Nişabur'a döndükleri zaman çocuğun bu kerametini herkese söyler. Bektaş'a Hacı unvanı verilir.²²⁶ Bu menkıbede Hacı Bektaş Velî, şeyhine tayy-i mekan ederek, arife günü Arafat'a yemek götürmektedir. Bu kerameti nedeniyle kendisine Hacı, lakabı verilmiştir. Hacı Bektaş Velî'ye bağlı olarak anlatılan bu menkıbedeki tayy-i mekan motifi Anadolu'daki diğer mahalli

²²⁶ Köprülü, a.g.e., s.50

velilere de taşınmıştır. Bu kerametler, zamanla Şih Bilecen ve Memik Dede gibi velîlere mal edilmiştir.

Somuncu Baba'nın, Cuma günü namazdan sonra verdiği hutbeden sonra herkes elini öpmek istemiştir. Caminin üç ayrı kapısından çıkan herkes onun elini öptüğünü söylemişlerdir. Somuncu Baba, keramet göstererek aynı anda üç farklı yerde bulunmuştur. Yine Pir Sultan Abdal, asıldığı günün sabahında, aynı anda pek çok kişi tarafından farklı yönlerde giderken görülmüştür. Aynı anda iki yerde bulunabilme Şamanlara özgü bir karakteristik taşıdır.

Tayy-i mekan motifinde Şamanizm'in izleri görülür. Şamanlar, nasıl vecd haline geçerek kendisini bu dünyadan soyutluyorsa, velîler de mekan ve zaman sınırlarını aşarak bunu yaparlar. Şaman, cisim olarak bu alemdir, ama ruhani olarak Tanrı ya da diğer ruhlarla iletişim halindedir. Yani şaman hem bu dünyadadır hem de ruhani olarak farklı bir alemdir. Nasıl ki velîler hastalara şifa dağıtıyorsa ve yardım elini uzatıyorsa, şamanlar da kötü ruhları kovarak, hastaları sağaltarak bu fonksiyonları yerine getirirler.

4.4.2.2. Rüya motifi

Rüya, bir kimsenin uyku sırasında zihninden geçen hayal dizisi olarak tarif edilmektedir. Rüyanın meydana gelmesi için kişinin uyku halinde olması gerekir.²²⁷ Uyuduğumuz zaman çevremizle ilgilenmekten vazgeçer ve içimize kapanırız. Böylece tümüyle korunmasız duruma geçmiş oluruz. Bundan dolayı bazıları uyku için ölümün kardeşi benzetmesini yapmaktadırlar. Ancak uyurken yaşamadığımız bir özgürlüğe kavuşuruz. Uyumak ve uyanık olmak, var olmanın iki kutup noktasıdır. Rüyalarla ilgili şunlar söylenebilir: Rüyalar uykudayken bedenimizi terk eden ruhumuzun gerçek yaşantısını yansıtırlar. Ya da rüyalar, Tanrı'nın ve kötü huylu cinler tarafından insana iletilen duygulardır. Veya rüyalar, en derin ve en yüce güçlerimiz ile yeteneklerimizin yansımalarıdır. Ama hiç tartışmasız hepsinin ortak olan yanı rüyaların tümünün bir anlama ve bir özelliğe sahip olmalarıdır. Rüyaların anlamlı olması demek, eğer anlayabilirsek, onların bize önemli mesajlar iletmeleri demektir.²²⁸

Freud'a göre rüyalar insanoğlunun bilinçaltında var olan gerçeğin su yüzüne çıkmasıdır. Toplumdaki inanma isteğini bilinçaltına benzetirsek, bu inançlar

²²⁷ Umay Günay, (1992), *Türkiye'de Aşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Akçağ yay., Ankara, s.79

²²⁸ Fromm, a.g.e., s.41

çevresinde oluşan anlatılar, menkıbeler, inançlarla ilgili ritüelleri de rüyaya benzetebiliriz. Rüyalar, insan psikolojisinin analizi sırasında büyük bir öneme sahiptir. Aynı şekilde toplumun ortak rüyası olan bu anlatıların analizi de toplum psikolojisi için aynı öneme sahip olduğu gerçeği unutulmamalıdır.²²⁹

Nizip ilçesiyle ilgili anlatılarda da rüya motifine sıkça rastladık. Sarıkoç Baba'yı ziyaret edenler kendilerine verilen meyveleri komşularına ikram ederler. Meyvelerden yiyen komşu rüyasında köye küsmüş, sarı saçlı, nur yüzlü bir ak sakallı görür. Bu durum köye anlatıldığında yıkık olan türbe duvarları tamir edilir ve ışıklandırma konur. Yine sadece bu zatı rüyasında görerek ziyaret yerine gelenlerin sayısının çok olduğu belirtilmektedir.

Seyit Hasan Baba'yı, ziyaretin yakınında oturan yaşlı bir kadın rüyasında görür. Rüyada bu velî yanında kardeşinin yattığını, onun da huzura nail olması gerektiğini söylemiştir. Rüyada görme suretiyle mezar kazılmış ve yeni bir yatırla karşılaşmıştır. Değişik nedenlerden dolayı mezarı belirsizleşmiş olan velî, rüyada kendi yattığı yeri göstermiştir. Yine Seyit Hasan Baba'yı dönemin müftüsü rüyada görerek türbenin Leylek Camisi'nin içine dahil edilmesini istemiştir. Böylelikle türbeye art niyetli insanların girmesi kısmen de olsa engellenmiştir. Seyit Hasan Baba'yı rüyasında gören bir kadın ise onun rüyada kendisine: “ Beni aydınlatın, çok karanlıkta kaldım.” dediğini belirterek, türbeye ışık çekilmesine vesile olmuştur.

Abdullah Baba, üç gün boyunca rüyasında şihini görür ve bunun bir anlamı olduğunu düşünerek şihinin yanına gider. Şihî onu nefislerinden arındırmak adına çilehaneye kapatır.

Şih Hadi türbesine şifa bulmak için gelenler, o türbenin içinde muhakkak en az bir gece kalır. Türbede kalan kişiler genellikle aynı rüyaları görürler. Rüyalarında siyah iki yılanın kendilerine sarıldığını böylelikle şifa bulduklarını söylerler. Ya da rüyalarında Şih Hadi'yi ak sakalıyla görürler ve böyle şifa bulduklarını belirtirler.

İbn-i Hacer, rüyasında Peygamber Efendimiz'i görür. Peygamberimiz ona rüyada, “senin kafan yanındaki taştan daha mı sert?” şeklinde seslenir. İbn-Hacer, yeniden dergaha geri döner ve dönemin en önde gelen mutasavvıflarından biri olur.

Hacı Davut Dağdeviren, hastalandığı vakit mağar tepesi adı verilen yerde inzivaya çekilmiş. Ordan iti olup da dönermiş. Kendisine nasıl iyi olduğu sorulunca

²²⁹ Fatoş Yalçınkaya,(2008), *Muş'ta Yatırlar ve Yatırlarla İlgili Anlatılan Menkıbeler*, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniv. Sos. Bil. Ens., Van, s.3

da rüyasında Peygamber Efendimizi gördüğünü, böylelikle şifa bulduğunu anlatırmış.

Hız. Muhammed'i rüyada görmek ile ilgili olarak Ebû Hureyre, şu hadisi naklediyor: "Peygamberimiz: Beni rüyasında gören uyanıkken de görecektir, şeytan benim kılığıma giremez., buyurmuştur. Allah, Peygamber Efendimizin kılığına girmesini şeytana yasaklamıştır, bundan ötürü Hız. Peygamberi rüyasında gören mutlaka cennetlik olur. Sahih hadis kitaplarında Hız. Muhammed'in kendi yorumlarıyla bizzat görmüş olduğu düşleri içeren pek çok hadis vardır. Rüya yorumu pek çok sürede ele alınmış, özellikle Yusuf Sûresi'nin 4, 42, 100 ve 101. âyetleri rüya ile ilgilidir.²³⁰

Aşık tarzı şiir geleneğimizde rüya motifine rastlıyoruz. Rüya motifinin planında, kahraman korku ve yalnızlık duyduğu herhangi bir yerde uykuya dalar. Bu uyku, uyanıklık ile uyku arasında, görenlerde gerçeklik duygusu uyandıran bir uykudur. Görülen rüya canlı bir rüyadır. Biraz önce rüyanın, ruhumuzun gerçek yansımaları olduğunu belirtmiştik. Rüyada kahraman, pır elinden bade içer, kutsal kişilerle bir yerde karşılaşır, sevgilinin kendisi veya resmi ile karşılaşır, pırlar kahramana bilmesi gerekenleri anlatırlar ve kahramana bir mahlas verilerek deyiş söylemesi istenir.²³¹ İnsanlar, rüyalara ait sembolleri doğru algılasa kendi hayatlarına ait ipuçlarını yakalayabilirler. Aslında rüyalar kişiyi bir şekilde kendi gerçekliğiyle yüz yüze bıraktığından, kişinin kendisini var etme, olgunlaştırma sürecine katkı sağlarlar. Zaten pır elinden bade içerek uyanan kahraman da rüyasında âşıklığa ulaşmış ve olgunlaşmış olur.

Oğuz Destanı'nda, Uluğ-Türük, rüyasında bir altın yay ile üç gümüş ok görür ve bu rüyasını Oğuz'a anlatır. Oğuz Kağan'a şöyle der: "Ey kağanım! Bu rüyanız sizin yaşantınız için uğurlu olsun! Ey Kağanım! Bu rüya size dirlik versin! Gök Tanrı rüyamda ne gördüysem, onu gerçek yapsın! Dola duran yeryüzünü, Tanrı sizin soyunuza versin!" dedi.²³² Oğuzun vezirinin gördüğü bu rüyalar onun gelecekteki yaşantısını etkiler ve yön verir. Çocuklarının görevlendirilmesinde bu rüyaların etkisi olur.

Manas Destanı'nda, Manas rüyasında keskin bir kılıçla sert bir kayayı parçaladığını görür. Kılıcı beline koyarken, aslanlaşır ve çevresinde parsler toplanır

²³⁰ Hançerlioğlu, a.g.e., 488

²³¹ Günay, a.g.e., s. 98

²³² Ögel, a.g.e, s.203

ona hizmet ederler. Sonra parslar kuş haline gelir ve Manas'ın eline konarlar. Manas'ın kırk yiğidinden biri olan Acubay, rüyayı yorumlar.²³³ Oğuz Destan'ında olduğu gibi Manas'ın da geleceğine gördüğü rüyalar yön verir.

Dede Korkut hikayelerinde rüyadan çok uyuklama hali konu edilmiştir. Salur Kazan öyle bir uykuya dalar ki uyandırılmaz ve yirmi beş beyi şehit düşer. Yine Salur Kazan kara, kötü bir rüya görür, Karagüne onun bu rüyasını yorumlar. Dede Korkut Hikayeleri'ndeki rüyalar genellikle kötü bir haber niteliğindedir. Battalname'de rüya motifi kahramanın doğumundan başlayıp ölümüne kadar devam eder. Rüya Seyit Battal için rüya daima kurtarıcı fonksiyondur. Onun ismi, doğacağı, ismi hatta özellikleri babasının gördüğü rüyada belirlenir.²³⁴ Halk Edebiyatı anlatı türleri içerisinde, rüya motifine sıklıkla rastlanıldığı için bu örnekleri çoğaltılabilir.

4.4.2.3. Ağaç motifi

Ağaç, Türk Tanrıçılık sistemindeki Gök-Tanrının simgelerinden biridir. Bu yüzden ağaca olan sevgiyi ve saygıyı tapınma olarak görmemek gerekir. Ağaç, Türk düşüncesinde yaratılış nedeninin başlıca motiflerinden biri olarak gösterilir. Bu düşünceye göre ilk insan dokuz budaklı bir ağacın altında yaratılmıştır. Ağaç, Türk halklarının geleneksel dünya görüşlerinde, insanların birbirleriyle ve doğanın insanlarla olan bağına sembolize eder.²³⁵ Orta Asya sahasından Anadolu'ya kadar her yerde ağaç-evliya münasebetine rastlanmaktadır. Radloff, Sibiry'a'daki araştırmaları sırasında çeşitli yerlerde ağaçların yanında evliya mezarları tespit etmiş ve bunları ağaçlarda bulunan ruhların, Müslüman evliya hüviyetine bağlayarak yorumlamıştır. M. Bazin, hemen hemen her çınar ağacının yanında türbe bulunduğunu belirtmiş ve bunu ya türbe bulunan yere ağaç dikilmesi geleneğiyle ya da türbelerin takdis olunan ağaçların dibine yapılması ile izah etmiştir.²³⁶ Nizip'te yapılan alan çalışmasında ziyaret yerlerinin yanındaki ağaçlara kutsiyet atfedildiği saptanmıştır.

Sarıkoç Baba türbesinin yakınlarında fıstık bekçiliği yapan bir kişinin türbenin yanındaki ağacın dallarını çardak yapmak için kırması sebebiyle, üç gece rüyasında dalların gözüne batırıldığını belirtmiştir. Köy halkı bunu Sarıkoç Baba'nın yanındaki ağaca sahip çıkması olarak yorumlamıştır. Nizip'teki türbelerin yanındaki

²³³ Bilgehan Atsız Gökdağ ve Kemal Üçüncü, (2007), *Türk Destanları*, Akçağ yay., Ankara, s. 147

²³⁴ Hasan Köksal, (2002), *Türkler*, c.III, Yeni Türkiye yay., Ankara, s. 592

²³⁵ Celal Beydili, (2005), *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Yurt Kitap Yayın, Ankara, s.25

²³⁶ Ocak, a.g.e. s. 92

ağaçların kesinlikle yakılmadığı ve kesilmediği; bu durumun yöre halkı tarafından günah kabul edildiği gözlemlenmiştir.

Türk geleneğinde her mezarın başına bir ağaç dikilir ve eğer dikilen bu ağaç yeşerirse, göğe doğru uzanırsa mezarda yatan kişinin mekanının Tanrı katı olacağına inanılır. Mezarların başına ya da mezarlıklara dikilen ağaçlar, kavak gibi yapraklarını dökmeyen gölgeli, meyvesiz ağaçlardır. Bilindiği üzere, kutsal temsil eden ağaçlar, ruhları cennete ve cehenneme götürebilme gücüne sahiptirler. Türklük âlemi, kutsal ağaçlar vasıtasıyla ölen atalarının, yakınlarının ruhlarının Tanrı katına çıkmasını arzulamış, onun için de her mezarın başına ağaç dikmekten geri durmamıştır. Mezar başına ya da mezarlığa dikilen ağaç, “Hayat Ağacı”nı sembolize etmektedir ve mezarda yatan kişinin de bu ağaç vasıtasıyla sonsuzluğu yakalaması istenmiştir. Sonsuzluk ise ancak Tanrı kutuna nail olanlar ya da öldükten sonra Tanrı katına eren ruhlar için mümkün olabilecektir.²³⁷

Şih Abdal makamının olduğu yerdeki palamut ağacını, yakacak için kesmek isteyen art niyetli bir kişinin felç olduğu dile getirilmiştir. Bu efsanede yatırların yanındaki ağaçlara zarar veren kimselerin, cezalandırılacağına dair bir inanış dile getirilmiştir.

Yine Şih Abdal makamının yanındaki ağaç kesilmek istenmiş ve ağaçtan kan çıktığı görülünce, mekan korkularak terk edilmiştir. Yine Nizip’te Taş Baş Tepesi olarak bilinen bölgede, yedi kız kardeşe ait mezarlar vardır. Bu mezarların yanındaki ağaçların dalları kırıldığında, ağaçtan kanlar aktığı görülmüştür. Türk boylarının menşeleri hakkında söylenen Uygur efsanesinde Uygur hakanlarının ağaçtan türedikleri söylenir. Dede Korkut Korkut kitabında Basat, “atam adın sorarsan kaba ağaç, anam adın sorarsan kağan arslan” der. Oğuz Han çocuğuna ağaç kovuğu manasında “Kıpçak” adını verir.²³⁸ Böylelikle ağaç ile atalar kültürü arasında bir birliktelik görülür. Ağacın kökleri, ataları; dalları da soyun devamını temsil eder. Ağacın kesilmesi bir anlamda o soyun kurumması yani yok olmasıdır. Ağaçtan akan kanlar, soyun bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Çünkü, bizler soydaşlarımız derken, aramızda kan bağı olan kimseleri kast ederiz.

Karacaoğlan, ölmeden önce son deyişlerini söylemiş ve sazını ağaca asarak bu dünyadan gitmiştir. Ağaç, Tanrı’yı temsil eden bir varlıktır ve onu sembolize eder. Karacaoğlan, bu Tanrısal sembol aracılığıyla ruhunu Tanrı’ya teslim etmiştir. Sazın ağaca asılması ve yok olana dek orda kalması, ağacın yeniden kendi gerçek özünü bulması ve yeniden onunla tek vücut olması şeklinde izah edilebilir. Sazdan çıkan ezgilerin sonsuza kadar yankılanması da yine bu ezgilerin Tanrısal bir karakter

²³⁷ Ergun, a.g.e., s. 337

²³⁸ İnan, a.g.e., s.65

taşıyor olmasında aranmalıdır. Özellikle sazın Alevi-Bektaşî kültüründe tartışmasız kutsal bir yönü vardır. Cem ayınlarındaki ibadetlerde, on iki hizmetten biri saz çalan zâkirdir. Alevilere göre sazın teknesi gizli bilimleri ve Tanrı'yı bulmaya yarayan bir hazinedir. Bundan dolayı buraya “ilim şehri” derler. Göğüs kısmı, teknedeki bilimin bozulmasını, yitip gitmesini önleyen kapıdır. Bu göğse kapı derler. Eşik, Alevilikte zaten kutsaldır. Saz eşiği bu nedenle ayrı bir önem taşır. Sap “elif” biçimindedir. Elif ise Allah'a ve Ali'ye değinmek olduğu için kutsallığı üzerindedir.²³⁹

Palamut ağacı efsanesinde, tepedeki ziyaretin oradaki palamut ağaçlarını kesen kişiler kör olduğu anlatılır. Ziyaret yerlerinde yatan kişiler kutsallık atfedilmiş, mübarek kişilerdir. Onların mezarlarının yanında bulunan ağaçlara da aynı kutsallık verilmiştir. Bu yüzden, yatırların yanındaki ağaçları kesmek ya da yakmak günahtır. Bu ağaçları kesenler, bir şekilde cezasız kalmamıştır.

Mığaran çalısına çaput ya da bez bağlayanların çocuğu olurmuş. Anadolu coğrafyası başta olmak üzere hemen hemen bütün Türklük coğrafyasında kısırlığın ortadan kaldırılmasında ağacın önemli bir yeri vardır. Kutsal ağaç kısırlığı ortadan kaldırdığı gibi kısırlığa neden olabilmektedir. Kısırlığa neden olan da ona karşı yapılan saygısızlıktır. Çocuğu olmayanlar yatır veya kutsal ağaç vasıtasıyla Tanrı'dan çocuk yani kut dilemektedirler.²⁴⁰ Çocuğu olmayan kadınlar Nizip'teki Leylek Camisi'nin bahçesinde bulunan ağacın gövdesini kazımak suretiyle, çocuk taleplerini Tanrı'ya iletmişlerdir.

Kaba Pala efsanesinde, köydeki tepenin üzerinde kaba pala adı verilen büyük bir palamut ağacının kesilmesi, köye pek çok felaket getirir. Sular sellere karışmış, büyük bir tufan olmuştur. Tepedeki bu tek ağaç, “Hayat ağacı” olarak tanımlanabilir. Hayat ağacı, yer altı, yeryüzü ve gökyüzü olmak üzere üç âlemi birleştiren, göğün direği olan, zirvesi Tanrı katına ulaşan bir ağaçtır. Gök tanrı'nın sıfatlarının başında teklik, benzersizlik ve eşsizlik gelmektedir. Tanrısal olarak nitelendirilen ağaç da yalnız ağaçtır. Türk inaniş sistemi, “birlik” ya da “teklik” üzerine kurulmuştur. Gök Tanrı; yaratan, koruyan, mükafatlandıran, cezalandıran, her şeye gücü yetendir. Bu efsanede Kaba Pala, Tanrı'nın tekliğini ve vahdaniyetini

²³⁹ Levent Başarkanoğlu,(2001) *Alevi Bektaşî Kültürünün Hacı Bektaş-ı Veli Şenliklerindeki Yansımaları*, Bitirme Tezi, Balıkesir Üniv. NEF, TDE Eğitimi Bölümü, Balıkesir, s.41

²⁴⁰ Ergun, a.g.e., s. 274

temsil eder.²⁴¹ Köylünün bu tek kaba palayı kesmeleri ile Tanrı, köylüleri cezalandırmış, üzerlerine felaketler yollamıştır.

Çalık Ağacı ile ilgili anlatmada, Hz. Ali'nin bu ağacın altında ibadet yaptığı anlatılır. Ağaç bu yüzden ziyaret yeri olarak kabul görür. Çocukları hastalanan, öksürüğe kapılan kişiler ağacın altındaki öksürük deliğinden çocuklarını geçirmek suretiyle çocuklarının iyileşeceğine inanırlar. Ağacın olduğu mekanlar Tanrısal mekanlardır. İnsanlar bu kutsal mekanlara gelerek, ağaç aracılığıyla Tanrı ile irtibat kurarlar ve ondan şifa dilerler.

Nizip'te pek çok adak ağacı ile karşılaştık. Bu ağaçlara bez ve çaput bağlanması her ne kadar hurafe olarak nitelendirilse de halkın ağaca olan saygısı halen devam etmektedir. Halkımız her türlü dileği için kutsal saydıkları ağaçları ziyaret etmekte ve adaklar adamaktadırlar. Hemen hemen tüm türbe ya da ziyaret yerlerinin yanı başında bu kutlu ağaçlara rastlamak mümkündür.

Bu kutlu ağaçlara bez bağlanarak, veli adına dualar edilmesi ve çocuk istenmesi, Şamanlık dönemlerinden kalma bir olgudur. Şamanlık devrinden kalma soy ağaçları, ataların ve büyük Şamanların mezarları İslamlaştırılarak evliya türbelerine dönüştürülmüştür.²⁴²

4.4.2.4. Hızır motifi

Arapça aslı el-Hadır olan Hızır hemen bütün kaynaklarda isim değil, lakap olarak değerlendirilmiştir. El-Hadır kelimesi Arapça'da el-Ahdar (yeşil, yeşil dal veya yeşilliği çok olan yer) anlamına gelmektedir. Yeşil anlamına gelen bu lakabından dolayı Hızır'a Şiilikte üstün bir yer tanınmıştır. Çünkü yeşil renk, İslam'ın temel rengi, özelde de Hz. Ali sülalesinin, dolayısıyla Şiiliğin mukaddes rengidir.²⁴³ Özellikle Antakya'daki Nusayrilik inancı bağlamındaki tüm ziyaret yerlerinin genel adı Hızır'dır. Genellikle bu ziyaret yerleri ağaçlık ve yeşillik alanlarda bulunur. Hızır'ın zulûmat ülkesindeki ölümsüzlük suyundan içtiği ve ölümsüz olduğuna dair inanış yaygındır. Halk geleneğinde ise Hızır'ın bir eve gelmesinin bolluk getireceğine inanılır. Ak sakallı, uzun boylu, nur yüzlü, tatlı dilli, bazen yoksul, üstü başı dağının hatta çirkin betimlenen Hızır, insanları sınavdan geçirir; onu kötü karşılayanları yoksul bırakır, hoş karşılayanları ise zengin yapar.

²⁴¹ Ergun, a.g.e., s. 346

²⁴² Bayat, a.g.e., s. 183

²⁴³ Ahmet Yaşar ocak, (2007), *İslâm-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü*, Kabalcı yay., İstanbul, ss.58-59

Hızır Boz bir ata biner, sık sık gökyüzü meclislerine katılır, coşa gelir.²⁴⁴ Halk inançlarında Hızır'a yüklenen en temel unsur onun darda kalanlara yardım etmesidir. Hızır, zor durumda kalanlara yardım eder ve kişiyi güçlüklerden çeker sıyrır. Hızır'ın bir diğer vasfı da misafir olduğu evlere zenginlik ve bereket getirmesidir.

Hızır, halk inanışlarında yine kendisi gibi ölümsüz olan kardeşi İlyas ile birlikte anılır. Hatta, Hıdırellez bir bahar bayramı olarak kutlanmaktadır. Hıdırellez günü, Hızır ile İlyas'ın gökyüzünde buluştuklarına inanılır. Hatay'ın Samandağ ilçesinde sahil kenarındaki Hızır türbesinde Hızır'ın makamı bulunmaktadır. Bu makamın olduğu yerde Hızır'ın Hz. Musa ile buluştuğuna inanılır.

Destansı romanlarda, efsanelerde, halk hikayelerinde ve masallarda özellikle Hızır, sürekli olarak kahramanları ölümden kurtaran, türlü kötülüklerden koruyan, içinden çıkılmaz güçlüklerden sıyrır bir zat şeklinde dile getirilir. Hızır, özellikle yolculukların güç şartlarda yapıldığı eski devirlerde yolculara yardımcı olmak, yol göstermek şeklinde ortaya çıkmıştır.²⁴⁵

Aydoğmuş Dede ile ilgili anlatıda Aydoğmuş, komşuları tarafından Cuma namazına gitmediği düşünülerek kınanmaktadır. Oysaki Aydoğmuş, her Cuma tayy-i mekân ederek namazını Mekke-i Şerif'te kılmaktadır. Dolayısıyla onun bir velî olduğu halk tarafından bilinmemektedir. Bir gün Aydoğmuş'un bir hemşerisi Hacda parasını çaldırır, beş parasız kalır, ne yapacağını bilemez. O anda yanına ak sakallı biri gelir ve ona bu zor durumdan nasıl kurtulacağını anlatır. Bu efsanede de görüldüğü gibi Hızır, aylarca süren Hac yolculuğundan sonra Hicaz'da parasını çaldıran bir kişiye yardımcı olarak, onu içinde bulunduğu zor durumdan kurtarmıştır.

Efsanelerde en çok görülen motiftir. Bir efsanede yer alan canlı veya cansız unsurların bir üstün güç tarafından cezalandırılması veya felâketten kurtarılması için o andaki şekillerinden daha farklı bir şekle çevrilmesidir. Değişikliğin temel sebebi cezadır. Felaketten veya sonu felakete varabilecek bir tehlikeden kurtarma ikinci derecede kalır.²⁴⁶ Metin Ergun, şekil değiştirme motifinin katalogdaki alt bölümlerini şu şekilde sıralamıştır:

- I. Taşa dönme (Taş Kesilme)
- II. Hayvana dönme

²⁴⁴ Beydili, a.g.e., s.240

²⁴⁵ Ocak, a.g.e., s. 109

²⁴⁶ Saim Sakaoğlu,(1980), *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, Kültür Bak. Yay., Ankara, s.29

- III. Bitkiye dönme
- IV. Dağa, tepeye ve toprağa dönme
- V. Denize, göle, nehire ve pınara dönme
- VI. Uzay cisimlerine dönme
- VII. Tabiatüstü varlıklara dönme
- VIII. Tabiat hadiselerine dönme
- IX. Madene dönme
- X. İnsana dönme
- XI. Eksik anlatılanlar²⁴⁷

Nizip efsanelerinde biz; taş kesilme, bitkiye dönme ve tabiatüstü varlıklara dönme motifleriyle karşılaştık.

4.4.2.5. Taş kesilme motifi

Taş kesilme, insanın, hayvanın, bitkinin veya herhangi bir varlığın taşa dönüşmesidir. Taş kesilme motifi, şekil değiştirme motifleri içerisinde en sık rastlanılan motiftir. Taş kesilmenin pek çok sebebi vardır; ama özellikle bu efsanelerde cezalandırmaya bağlı olarak görülür.

Hikmet Tanyu, insan taşlaşmalarını şu şekilde tasnif etmiştir:

1. Beddualarla taşlaşanlar. Lanetleneni yılan sokar veya kişi bu beddua ile taşlaşır.
2. Günah işleyenler, Tanrı'nın gazabına uğrayarak taşlaşırlar.
3. Dilekleri sonunda taşlaşanlar. Sevgililerine kavuşamayan güzeller, iffet sahibi talihsiz güzel kızlar. Bir saldırıda iffetinin ve sevgisinin lekelenmemesi için taş olmayı tercih edenlerin dilekleri.
4. Kahramanlaşmış, efsaneleşmiş kimselerin izleri, hatıraları dolayısıyla taşın yeni bir keyfiyet kazanması. Hz. Ali, Battal Gazi, Köroğlu vb. izleri, hatta atlarının taş ve yalak üzerindeki izleri ile taşlar özel bir hüviyet kazanırlar.²⁴⁸

Aşık Taşı, efsanesinin birinci varyantında, Fırat'ın karşı kıyılarından olan aşıklar birbirlerine hiç kavuşamayacaklarını bildikleri için Allah'a dua ederler. Allah da onların bu dualarını kabul ederek onları taşa dönüştürür. Kızın sırtındaki odunlarla taşa dönüşmesi ilgi çekicidir. Dolayısıyla, taşlardan büyük olanın kıza ait olduğu

²⁴⁷ Ergun, a.g.e., s.174

²⁴⁸ Hikmet Tanyu,(2007), *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Elips Kitap, Ankara, s. 176

söylenir. Behiye Köksel, *Gaziantep Efsanelerinde Şekil Değiştirme Motifi Üzerine* adlı makalesinde, şekil değiştirmeyi dört başlıkta incelemiştir. Bu başlıklar;

- A. Cezalandırma
- B. Beddua
- C. Keramet
- D. Utanma, güç durumdan kurtulma, dilek şeklinde tasnif edilmiştir.²⁴⁹

Âşık Taşı efsanesinde, birbirlerine kavuşamayan âşıklar, bu güç durumdan kurtulmak için Allah'tan taşa dönüşmelerini dilemişlerdir.

Âşık Taşı efsanesinin ikinci varyantında, evlenmelerine aileleri tarafından izin verilmeyen gençler kaçarlar. Kızın ailesi Fırat'ın kıyısında kızlarını yakalar. Bunun üzerine oğlan bir daha hiç kavuşamayacakları için Allah'a taşa kesmeleri için niyazda bulunur ve her iki âşık da taşa keser. Yine bu efsanede de evlenmelerine izin verilmeyen âşıkların bu güç durumdan kurtulmak için Allah'a dua ederek taşa dönüştüklerini görülür.

Taşbaş Tepesi'ndeki Kız Kardeşler, adlı efsanede odun toplamak için köylerinden ayrılan yedi kız kardeş, uzaktan kendilerine doğru gelen atlılar görürler. Kızlar, bu atlıların art niyetli olup olmadıklarını bilemedikleri için endişelenirler. Allah'a; "bu gelenler art niyetli ise bizi taş yap" diyerek dua ederler. Atlılar, iyi niyetli değildir ve kızlar orada taşa dönüşürler. Bu anlatıda yedi kız kardeş iffetlerini korumak ve bu güç durumdan kurtulmak için Allah'a dua ederek taşa dönüştükleri görülür.

Âşığın Başı adlı efsanede, evlenmelerine izin verilmeyen âşıklar kaçarlar; ancak kızın ailesi kızlarını, Fırat'ın kıyısında yakalar. Oğlan ise karşı kıyıya geçer ve kendisinin taş olması için Allah'a dua eder. Bu şekilde taşa dönüşür. Bu efsane, Âşık Taşı efsaneleriyle benzerlik gösterse de burada taşa dönüşen sadece bir kişidir. Oğlan, sevdiğine kavuşamayacağını anlayınca, bu zor durumdan kurtulmak için Allah'a dua eder ve taşa dönüşür.

Hikmet Tanyu'nun taş kesilme efsaneleriyle ilgili tasnifinde kahramanlaşmış, efsaneleşmiş kimselerin izleri dolayısıyla, taşın yeni bir keyfiyet kazanmasına bağlı olarak ele alınan taş kesilmelerden bahsedilmiştir.²⁵⁰ Bu bağlamda ele alabileceğimiz başka bir efsane de Hz. Ali'nin Atı isimli efsanedir.

²⁴⁹ Köksel, a.g.m. s.1

²⁵⁰ Tanyu, a.g.e., s. 176

Hz. Ali darda kalanlara atına binerek hemen yetişmiş; bu yüzden Düldül'ün Anadolu'da ayak basmadığı yer kalmamış. Düldül dağdan dağa uçar ve ayağının bastığı taşlarda ve kayalarda iz bırakır. Bu izler kutsal sayılır ve bu oyuklara dolan suların şifalı olduğuna inanılır. Yine Nizip'te Taşbaş Tepesi'ndeki kayaların üzerinde Düldül'ün ayak izlerinin olduğuna dair söylenceler yaygındır. Anadoluda bu çok yaygın bir inanıştır. Düldülün ayak izi Hz.Ali'nin meşhur kılıcı zülfikârın kayalardaki izleri, Hz. Ali'nin ayak izlerine ait efsanelere her bölgede rastlamak mümkündür.

4.4.2.6. Bitkiye dönme motifi

Nergis Çiçeği efsanesinde Nergis, Rum kale Beyi'nin oğludur, çok yakışıklı olduğu için onu gören kızlar hemen kendisine aşık olur. Yalnız Nergis, hiçbir kızın aşkına karşılık vermeyince kızlar canlarına kıyarlar. Rum kale bir gün saldırıya uğrar ve bey oğlunu korumak için kalenin içindeki su kuyusunda saklar. Bu kuyudaki su çok berraktır. Nergis suya bakar ve kendisine aşık olur. Suyu daha çok eğilerek görüntüye ulaşmak isteyince önce kuyunun dibine sonra Fırat'a yuvarlanarak boğulur. Oğlanın öldüğü yerde bedeni nergis çiçeklerine dönüşür.

4.4.2.7. Tabiatüstü varlıklara dönme motifi

Bu motifle ilgili efsane örneklerinin genelde sayısı azdır. Hasan Kıyanın Kara İti adlı efsanede, kara it her gece yarısı ortadan kaybolur, bu durum Hasan Kıyanın dikkatini çeker ve köpeği takip eder. Onun bir mağaraya girdiğini görür. Mağarada kara it çok güzel bir kıza dönüşür ve kendisi gibi olan diğer cinlerle eğlenmeye, dans etmeye başlar. Bu durumu gören Hasan Kıya evde kara itin dönmesini bekler. Sabah ezanı olmadan kız, kara it şekline girerek eve döner. Hasan Kıyanın kendisini kovalamasıyla ortadan kaybolur ve bir daha hiç görünmez.

Şekil değiştirebilme, cinlerin başlıca özelliklerinden biridir. Bu efsanede bir cin olan kara itin, bazen güzel bir kız bazen de kara it kılığında ortaya çıkması bu duruma örnektir. Bu yaratıkların ne zaman ne şekilde ortaya çıkacakları belli olmaz. Bu efsanede cini bir varlıktan başka bir varlığa dönüşümü anlatının temelini oluşturur. “ Başka bir varlığa dönüşebilme, bir durumdan başka bir duruma girmektir. Bu farklı dünyaların sınırının ortadan kaldırılmasının tek yoludur. Dönerge/dönüşüm kategorisi bir demonoloji paradigması dahilinde fonksiyonelleştikten insan, hayvan, bitki dünyaları arasındaki fark söz konusu

değil, insan dünyasına dönüşümle sızan kötü hayvanlar söz konusudur. Halk arasında kara kedinin ya da kara köpeğin kötü ruh taşıyıcısı olarak bilinmesi de dönerge/dönüşüm inancı ile ilgilidir.²⁵¹

Ziyaret fenomenine bağlı olarak ortaya çıkan anlatılarda karşımıza sıkça çıkan motiflerdir. Nizip'te halkın ziyaret-adak yeri yaptığı yerler genellikle velî kültüne bağlı olarak ortaya çıkar. Halk bu veliyi sevmiş, benimsemiş ve onunla ilgili pek çok keramet dolu efsane ve menkıbenin oluşmasını sağlamıştır. Veli kültü, Türk sofizmi içerisinde değerlendirildiğinde, eski Türk inançlarının izlerini sürmek mümkündür. İslamiyet'ten önceki eski inanç sisteminin temel unsuru hastalıkları tedavi eden, gelecekte haber veren, sihirbaz falcı Şamanlardı. İslamiyet'in kabulünden sonra birçok fonksiyonu yerine getiren bu Şamanların etnik medeni sistemde ortaya çıkması mümkün değildi. Eski inançları yeni kanunlara uygunlaştırmak görevini sofiler aldılar.²⁵² Pek çok Şamanist unsur, İslâmiyet'in etkisiyle yeni bir kılığa bürünerek veli kültürünü oluşturdu.

4.4.2.8. Tedavi etme

İslamiyet'ten önceki kültürde Şaman'ın hastalıkları sağaltmak, şifa vermek, kötü ruhları kovarak tedavi etmek gibi fonksiyonlarını, veliler, ermişler, evliyalar üstlenmişlerdir. Nizip efsanelerinde ziyaret yeri bağlamındaki efsanelerin ve halk inanışlarının çoğunda tedavi etme motifiyle karşılaşmıştır.

Seyit Hasan Baba türbesine gelenlerin çoğu kadındır, özellikle çocuğu olmayan kadınların da sıklıkla geldiği, medet umduğu bir mekândır. Türbenin önündeki dilek ağacına çocuk taleplerini Allah'tan niyaz ederler.

Şih Hadi türbesine gelen ziyaretçilerin önemli bir kısmı aklî dengesini yitirmiş, saldırgan tavırlar sergileyen eş, dost ve akrabalarını buraya getirirler. Hasta olan kişi bu türbenin içinde üç gün kalır ve hastalığı iyileşir, akli yerine gelir. Türbenin içerisinde teberrik adı verilen, türbenin zemin kumundan yapılan bir karışım, hastaların ağrıyan yerlerine sürülerek hastalık tedavi edilir. Yine rüyasında korkup da felç geçirenler, Şih Hadi ziyaretine gelirler ve türbenin içinde kalmak suretiyle şifa bulurlar.

²⁵¹ Bayat, a.g.e., s.306

²⁵² Behiye Köksel, (2009), *Karaca Ahmed Türbesi ve Çevresiyle İlgili Menkıbeler ve Halk İnançları*, Üsküdar Sempozyumu VI., s. 377, <http://www.uskudar-bld.gov.tr/portal/doc/sempozyum/sempozyum6/T19.pdf>, (19.12. 2009)

Şih Süleyman türbesine dili tutulmuş ve kekeme kişiler şifa bulmak için gelir. Bu kişiler öğlen buraya gelip yatarsa hastalıkları iyileşir.

Şih Şerif türbesine gelen hastalar, türbenin içinde namaz kılarırsa hastalıkları hemen iyileşir. Boğmacaya yakalanmış çocuklar, türbenin penceresinden üç kez geçirilirse çocuğun hastalığının geçeceğine inanılır.

Şihzâde Ziyareti'ne gelen ruh sağlığını yitirmiş kişiler, orda adaklar adayıp kurban keserlerse hastalıkları iyileşir.

Şih Davut, bir duvarın üstünde otururken biri kendisini çağırır Şih Davut, duvarı yürüterek, oturduğu duvarla birlikte gider. Bunu görenler Şih Davut'un erenlerden olduğunu anlarlar. Sırrı ortaya çıkan Şih Davut, birden ortadan kaybolur. O esnada bıraktığı yemenisi hala daha saklanmaktadır. Yemeni, yüz felci olanların yüzüne sürülür ve hastalığın bu şekilde tedavi edildiğine inanılır.

Hacı Davut Dağdeviren, Hac'da bir yakınının başını ellerinin arasına alarak tedavi etmiştir. Yine Hacı Davut, ölümcül hastalığı olan bir kişiyi hastanede ziyaret ederek tedavi ettiğini belirtmiştir.

4.4.2.9. Velinin koruyucu ruhu

Velinin koruyucu ruhuyla ilgili inanışlar, atalar kültürüyle ilgilidir. Ölmüş olan ataların yararının ya da zararının dokunacağı inancı ve bu amaçla yapılan uygulamalar hep ata kültürü bağlamında değerlendirilmelidir. Türkiye'nin pek çok yerinde bir yörede ulu bir kişinin makamı varsa o zatın o civarı felaketlerden koruduğuna dair inançlar vardır.²⁵³

Sarıkoç Baba türbesinin bulunduğu Sarıkoç Köyü'nün mahsullerine sağuk değmezmiş. Köy halkı mahsullerinin çok olmasını ve yörenin soğuktan etkilenmemesini Sarıkoç Baba türbesine bağlamaktadırlar.

Şih Abdal makamının yanındaki palamut ağacını kesen kişi felç geçirir. Velinin koruyucu ruhu, ağacı kesen kişiyi cezalandırmıştır.

Şih Abdal makamının temelinden çıkan siyah yılan öldürüldüğünde, öldüren kişiler yılan gibi yumak olmuş, felç geçirmişler.

Şih Abdal makamının taşlarının sökülmesi nedeniyle, makamın olduğu yerdeki ağaca büyük bir şimşek düşmüştür. Veli köylüleri bu şekilde cezalandırmıştır.

²⁵³ Köksel, a.g.m., s.385

Şih Şemsettin ile Fatma Banu türbesinin yanındaki kuyuya bir çocuk düşer. Herkes çocuğun öldüğünü düşünürken, çocuk annesine ve babasına; kendisinin kuyunun içinde yaşlı ak sakallı bir ihtiyarın kucağında olduğunu söyler. Velînin koruyucu ruhu çocuğun boğulmasına izin vermemiş, onu ölümden kurtarmıştır.

Şih Şerif türbesinin içinde altın arayan art niyetli kişilerin arabaları devrilmiş ve bu kişiler hayatlarını kaybetmişlerdir. Velî, kendi makamını tarumar eden art niyetli kişileri cezalandırmıştır.

4.4.2.10. Az yiyecekle çok kişiyi doyurmak

İlk defa Kitab-ı Mukaddes'te rastlanan bir motiftir. Hikâyeye göre Hz. İsa şâkirtleriyle otururken karıncıkları acıdır. Fakat yanlarında bir ekmek ve balıktan başka bir şey yoktur. Hz. İsa'nın Allah'a dua etmesiyle oradaki herkes karnını doyurur.²⁵⁴ Nizip'teki Seyit Hasan Baba ile ilgili olarak anlatılan efsanede, Osmanlı askerleri Seyit Hasan Baba'nın misafiri olur. Seyit Hasan Baba da ordudaki askerlerin karnını doyurmak için bir kazan hasbeli pilav yapar. Koskoca ordu yer ama gene de yemek bitmez.

Abdal Musa Velayetnamesi'nde denizden gelen kırk bin askere bir küçük kazan ile yemek ikram edilir. Bu kadar az yemekle bütün asker doyduğu gibi kazandaki yemek bir türlü bitmez.²⁵⁵ Aynı motifi Hacım Sultan'da, Kaygusuz Abdal Menakıpnamesi'nde ve pek çok velî menkıbesinde bu dinî içerikli motif görülür. Yine Hz. Muhammet'in savaş sırasında bir tek hurmayla pek çok kişiyi doyurması anlatıla gelen rivayetlerdendir.

4.4.2.11. Kuru odunu ağaç haline getirmek

Şih Bilecen efsanesinde, Bilecen'in sırrının ortaya çıkmasıyla, elindeki asayı yere vuran Bilecen ortadan kaybolur. Asa ise yeşerir ve büyük bir ağaç olur. Bilecen bu kerametiyle Tanrı kutu olan koca bir ağaç hediye etmiştir. Memik Dede'nin, yere sapladığı mesek ve sapan ağaçları yeşererek türbe yanındaki sakız ağaçları meydana gelir. Türkler, evlerinin önlerine ağaç dikerler. Bu ağaç, evin saadet, mutluluk ve huzur kaynağıdır. Ağacın yeşil kalması da hayatın sürekliliğine işarettir. Pek çok efsanede ve menkıbede kuru odunun ağaç olması motifi görülür.

²⁵⁴ Ocak, a.g.e., s.204

²⁵⁵ Abdurrahman Güzel,(1999), *Abdal Musa Velâyetnâmesi*, TTK Basımevi, Ankara, s.116

Hacı Bektaş, Ahi Evren'in isteği üzerine onun asasını alır ve yere diker. Asâ derhal yeşerir, dal budak salıp yapraklanır ve koskocaman bir ağaç olur.

Hacım Sultan da gittiği muhtelif yerlerde, çeşitli ağaçlardan yapılmış asâlarını yere diker. Bunların bazıları hemen bazıları ise kırk gün sonra yeşerip dal budak salarak kocaman bir ağaç olur.

Seyyid Ali Sultan, attığı bir oku düştüğü yere dikmiş, ok hemen bir ağaç olarak meyve vermiştir.²⁵⁶

Hacı Bektaş Velî, Ahmet Yesevî tarafından Rûm'a gönderildiğinde dervişlerden biri ocakta yanan dut ağacını alıp fırlatır. Bu ağacı Rûm'dan Ahmed Fakîh yakalar. Hacı Bektaş'ın dergahını yapacağı yere diker. Bu ağaç, ulu bir ağaç olur. Bir başka seferinde Hacı Bektaş, ıslah-ı nefis eden bir Hârâmiye kuru bir ağaç verir. Bu ağacın yeşermesine kadar iyilik yapmasını söyler. Günün birinde bu ağaç yeşerir.²⁵⁷

4.4.2.12. Tabiat kuvvetlerine hâkim olmak

Eski Türklerde tabiat kuvvetleri üzerinde hakimiyet kurabilme düşüncesi, İslamiyet'in kabulünden çok öncedir. Hunlar'ın hükümdarları semavi menşeli olduğundan kar, dolu yağdırabilme ve fırtına çıkarabilme kudretine sahiptir.²⁵⁸ Şamanlar da tabiat güçlerine hükmedebiliyorlardı. Özellikle yadacılar ellerindeki ya da adı verilen taşla kar, yağmur yağdırabiliyorlar, fırtına çıkarabiliyorlardı. Yağmur duası hemen hemen Nizip'teki tüm ziyaretlerde müşterektir. Vefn'in, yağmura hükmedebilme gücünün olduğu ile ilgili inanışlar çok yaygındır. Gelen yağmur bulutu Kâbe tarafından gelir ve duayı edenler evlerine girmeden yağmur yağmaya başlar.

Şıh Bilecen efsanesinin ikinci varyantında, Bilecen köye doğru gelen kasırgayı, Allah'a dua ederek ikiye ayırır. Böylelikle kasırganın köye zarar vermesi engellenmiş olur. Şıh Bilecen, keramet göstererek bir doğa olayına Allah'ın izni ile hükmetmiştir.

²⁵⁶ Ocak, a.g.e., s.212

²⁵⁷ Güzel, a.g.e., s.112

²⁵⁸ Ocak, a.g.e., s. 114

4.4.2.13. Cansız varlıkları harekete geçirme

Şih Davut ile ilgili anlatıda, Şih Davut'un erenlerden olduğunu kimse bilmez. Şih Davut bir gün duvarın üstünde otururken biri çağırır. Şih Davut, duvarı yürüterek duvarla birlikte gelir. Sırrı ortaya çıkan velî ortadan kaybolur.

Karaca Ahmed, Hacı Bektaş-ı Velî'nin Anadolu'ya geldiğini duyunca bir arslana binerek ve eline bir kamçı alarak onun yanına gider. Hacı Bektaş-ı Veli de tekkesinin duvarını yarararak ve üzerine binip onu yürüterek Karaca Ahmed'i karşılar. Duvarın at gibi hareket ettiğini gören Karaca Ahmed, hemen inerek Hacı Bektaş'ın elini öper.²⁵⁹ Karaca Ahmed'in bir canlıyı hareket ettirmesine karşılık Hacı Bektaş daha büyük bir keramet göstererek cansız bir maddeyi hareket ettirmiştir. Bu onun mertebesinin yüksekliği ile de ilgilidir. Onun için Karaca Ahmed, önünde eğilerek elini öpmüştür.

Eski Türklerde şaman sıra dışı bir kişiliğe sahipti ve doğadaki pek çok varlığı emri altına alarak onlara hükmedebiliyordu.

4.4.2.14. Ortadan kaybolma

Nizip efsanelerinde bu motif, sırrı ortaya çıkan velînin birden ortadan kaybolması şeklinde tezahür etmiştir.

Şih Bilecen, Memik Dede, Munzur Dağı efsaneleri müşterek motif yapısına sahiptir. Bu velilerin keramet sahibi oldukları ortaya çıktığında aniden ortadan kaybolurlar.

Şih Şemsettin İle Fatma Banu, anlatısında kapıyı çalan aksakal ayran ister ve daha sonra birden ortadan kaybolur.

Şih Davut, duvarı yürüttükten sonra sırrının açığa çıkmasıyla aniden ortadan kaybolur.

Aydoğmuş Dede, yardım ettiği kişinin sırrını eşine söylemesi ile ortadan kaybolur.

²⁵⁹ Köksel, a.g.m., s.388

SONUÇ

İnsanlık var olduğu sürece önemli bir kültür unsuru olan efsaneler, toplumsal işlevlerini sürdüreceklerdir. Bu çalışmada, gerek toplumsal işlevi gerekse insanların hayal gücünün eseri olan efsaneler, halk edebiyatının yöntem ve tekniklerine uygun olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada özellikle Tarihi – Coğrafi Fin Kuramı ve Yöntemi esas alınmış, incelemeler bu bağlamda yapılmıştır. Rüya motifiyle ilgili tespitlerde Psikoanalitik Kuram ile ilgili değerlendirmeler yapılmıştır. Gerçeklikle yakınlık kuran efsaneler, aslında kendi gerçekliği içerisinde değerlendirildiğinde, insanların pek çok manevi ihtiyacına cevap verecek mahiyettedir. Çünkü halkımız içinde yaşadığı mekâna kendine göre bir mana verir ve mekânı bu şekilde içselleştirir.

Efsaneler inanç içerikli metinler oldukları için, halkın özlemlerini, umutlarını ve dünya görüşlerini de yansıtırlar. Bu sebeple, Nizip Efsane metinleri derlenirken, efsanelerin anlatıldığı mekânlardaki halk inanışları ve bunlara ait uygulamalar da çalışmaya dâhil edilmiştir. Yine efsanelerin mekânın vatanlaşma sürecine katkısı üzerinde durulmuş; sözlü kültür ürünlerinin geleneklerin ve Türk töresinin muhafazalığını yaptığı belirtilmiştir.

Nizip Efsaneleri adlı çalışmada, yazılı kaynakların taranması ve sözlü kaynaklarla yapılan mülakat neticesinde, altmış dört efsane metni toplanmıştır. Bu metinlerin elli bir tanesi alan çalışması neticesinde kaynak kişilerle mülakat edilerek derlenmiş ve kayda geçirilmiş; on üç efsane metni ise yazılı kaynaklardan tespit edilerek çalışmaya dâhil edilmiştir. Bu metinler, diğer araştırmacıların yapmış olduğu efsane tasnifleri ışığında ve toplanan materyalin içeriğine uygun olarak tasnif edilmiştir. Metinlerin epizotları çıkarılarak incelemeye tabi tutulmuş; anlatıya ve mekâna bağlı olarak ortaya çıkan inanç pratikleri üzerinde durulmuştur. Bu inançlar özellikle türbe, adak ve ziyaret yeri olgusuna bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Fizik ötesi bir güce sahip olduğuna inanılan kutsalın etrafında oluşan menkıbeler de efsane

metinlerine dâhil edilmiştir. Menkıbe metinleri ve ziyaret yerlerine bağlı olarak ortaya çıkan efsaneler Dinî Efsaneler başlığı altında ele alınarak incelenmiştir.

İnanç merkezli metinlerden tabiatüstü ferdi olarak yaşanan bir hadisenin anlatıldığı hikâyeler olan memoratlar da çalışmamıza dâhil edilmiştir. Memoratlar, Olağanüstü Varlıklar ve Güçler Üzerine Anlatılan Efsaneler başlığında verilmiştir. Al kızı, al ruhu, su kızı, cinler, gibi demonik varlıklar ve bunlara bağlı inanışlar bu başlıkta ele alınarak incelenmiştir.

Çalışmada Tarihî Efsaneler başlığı altında yedi efsane metni incelenmiş, bu efsanelerde Nizip'te yaşadığına inanılan ya da Nizip'le bir şekilde ilişkisi olan şahsiyetler çerçevesinde oluşan efsanelere yer verilmiştir. Barak köylerinin yoğunlu neticesinde Barak adı ile ilgili efsane metinleri bu çerçevede değerlendirilmiştir.

Nizip'teki taş kesilmeler ile ilgili efsaneler; aşk, güç durumdan kurtulma ve kendi dilekleriyle taşa dönüşme şeklinde kendini göstermiştir. Bu efsaneler Taş Kesilme Efsaneleri başlığında incelenmiştir.

Taşlar, tepeler, dağlar, mağaralar ve ağaçlarla ilgili dokuz efsane metni Tabiatla İlgili Efsane metinleri başlığında ele alınmıştır. Bu efsaneler özellikle dağ, taş ve ağaç kültürüne bağlı olarak oluşmuştur.

Genelde Çukurova ile özdeşleşmiş olan Karacaoğlan'ın Nizip'te özellikle de Barak'ta yaşadığına dair ipuçlarının izleri sürülmüş ve onunla ilgili aşk konulu efsanelere rastlanmıştır. Sevdaya Bağlı Olarak Teşekkül Eden Efsaneler başlığı altında aşk konulu beş efsane metni incelenmiştir.

Çalışmada, Nizip efsanelerinin zengin bir motif yapısına sahip olduğu dikkatimizi çekmiş, metinlerdeki motiflerin değerlendirilmesi uygun bulunmuştur. Motif kavramı üzerinde durularak efsane metinlerindeki motifler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu motiflerin benzerlerine ya da aynıklarına, Anadolu'nun dört bir köşesinde rastlamak mümkündür. Mekânlar farklı olsa da efsane metinlerinin ortak bir duygu, düşünce, inanış etrafında şekillendiğini söylemek yanlış olmaz. Çünkü Türkiye dışındaki Türklere ait efsanelerde de bu ortak şuurun izlerini sürmek mümkündür.

Nizip efsanelerinde, özellikle dini efsaneler alt başlığında sunduğumuz metinlerde tayy-i mekân, tedavi etme, cansız varlıkları harekete geçirme gibi keramet motifleriyle karşılaşmıştır. Keramet sahibi bu kişilere ait eşyaların da mucizevî olduğuna dair bir inanışın olduğu tarafımızca saptanmıştır. Efsanelerdeki motiflerin yoğunluğu oldukça dikkat çekicidir. Bizden sonra bu konuya ilgi duyan

araştırmacılar, Nizip efsanelerinin motif yapısını inceleyerek çok kapsamlı verilere ulaşabilirler.

Nizip efsaneleri şüphesiz çalışmamızdaki kadar değildir. Özellikle yaradılış ve oluşum üzerine hiçbir efsane tespit edilememiştir. Araştırmacıların bu doğrultuda yapacakları çalışmalar, sözlü kültür ürünlerimizin hafızadan silinmeden yazıya geçirilmesini ve kültürümüzün sürekliliğini sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

1. Yazılı Kaynaklar

- Âfsanalar, Kültür ve Turizm Bakanlığı e-Kitap, (2009). *Efsaneler*, Ankara, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>, (27.10.2009)
- Alperen, A. (2000). *Geçmişten Günümüze Efsane Geleneği*, Türk Kültürü Aylık Dergi, S.445 s.296
- Alptekin, A. B. (1993). *Fırat Havzası Efsaneleri*, Kültür Ofset Basımevi, Antakya, ss. 3-8
- Alptekin, A. B. (2005). *Halk Hikayelerinin Motif Yapısı*, Akçağ Yayınları, Ankara, s.18
- Altıntaş, H. (2009). Tasavvuf, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C., 31, s.82, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/775/9900.pdf>, (06.11.2009)
- Artun, E. (2006). *Anonim Türk Halk Edebiyatı Nesri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, s.95
- Atnur, G. (2002). *Başkurt ve Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması*, Atatürk Üniv. Sos. Bil. Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum, s.127
- Ay, A. (2006). *Barak Yöresinde Doğum-Ölüm*, (Adet ve uygulamaları), Bitirme Tezi, Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Gaziantep
- Barak B. Wikipedi Özgür Ansiklopedi, (2009), http://tr.wikipedia.org/wiki/Barak_Baba, (27.11.2009)
- Bascom, W. R. (2006). *Halk Bilimi (Folklor) ve Antropoloji*, R. Nur A. vd. (Çev), Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1, Geleneksel Yayıncılık., Ankara, s.176
- Başarkanoğlu, L. (2001). *Alevi Bektaşî Kültürünün Hacı Bektaş-ı Veli Şenliklerindeki Yansımaları*, Balıkesir Üniversitesi, NEF., TDE Eğitimi Bölümü, Bitirme Tezi, Balıkesir, s.41
- Bayat, F. (2007), *Mitolojiye Giriş*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, s.111
- Bayat, F. (2007). *Türk Mitolojik Sistemi-2*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, ss.264-265
- Bayat, F. (2006). *Oğuz Destan Dünyası*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, s. 109
- Bayraktar, K. (2009). *Hız. Cafer-i Tayyar*, Semerkand Aile Dergisi, sayı.45, <http://www.semerkandaile.com/Detay.aspx?YaziID=704>, (16.11.2009)
- Berki, H. ve Keskinoglu, O. (2001). *Hatem 'ül Enbiya Hz. Muhammed ve Hayatı*, 21. Baskı, DİB Yayınları, Ankara, ss, 36-37
- Beydilli, C. (2005). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Yurt Kitap Yayınları, Ankara, s.25
- Boratav, P. N. (1992), *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, 6.Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, s. 98-99
- Ceyhan, E. (1999). *Gaziantep Tarihi*, GTO Kültür Yayınları, 99/2, Gaziantep, s.139

- Çakır, E. (2006), *Barak Yöresinde Düğünler Evlenme Adet ve Uygulamaları*, Bitirme Tezi, Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Gaziantep
- Çobanoğlu, Ö. (2003). *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*, Akçağ Yayınları, Ankara, s.12
- Degh, L. (2005). *Günümüz Bağlamında Efsane Üzerine Bir Düşünme ve Efsanenin Tanımı*, Selcan G. (Çev), Geleneksel Yayıncılık, Ankara, s.345
- Devellioğlu, F. (2008). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara, s.206
- Duymaz, A. (1989). *Bingöl Efsaneleri (İnceleme-Metinler)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ss.44-45
- Eker, H. (2006), *Nizip'teki Mimari Eserler*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Van, s.3
- Ergun, M. (1997). *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*, TDK Yayınları, Ankara, s.6
- Ergun, P. (2004). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, ss.8-9
- Fromm, E. (2003), *Rüyalar, Masallar, Mitoslar*, Arıtan Yayınevi. İstanbul, s.189
- Gaziantep İl Yıllığı (2002). *Nizip Coğrafi Yapısı*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, s.370
- Gökdağ, B. A. ve Üçüncü, K., (2007). *Türk Destanları*, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 147
- Günay, U.1992). *Türkiye'de Aşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Akçağ Yayınları, Ankara, s.79
- Günay, Ü. (2003), *Türk Halk Dindarlığının Önemli Çekim Merkezleri Olarak Dini Ziyaret Yerleri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15(2), s.10, http://sbe.erciyes.edu.tr/dergi/sayi_15/01_gunay.pdf, (07.11.2009)
- Güzel, A. (1999). *Abdal Musa Velâyetnâmesi*, TTK Basımevi, Ankara, s.116
- Güzelbey, C. C. (1994), *Gaziantep Efsane ve Öyküleri*, Gaziantep Üniversitesi Basımevi, Gaziantep, s. 34
- Güzelbey, C. C. (2009). *Gaziantep'te Karacaoğlan İle İlgili Bilgiler*, http://turkoloji.cu.edu.tr/CUKUROVA/sempozyum/semp_1/guzelbey.pdf, (28.11.2009)
- Habeşi, Bilal-i, Rehber Ansiklopedisi, *Türkiye Gazetesi Rehber Ansiklopedisi*, İhlas Matbaası, C.II, İstanbul, ss.349-350
- Köksel, B. (2009), *Karaca Ahmed Türbesi ve Çevresiyle İlgili Menkıbeler ve Halk İnançları*, Üsküdar Sempozyumu VI., s. 377, <http://www.uskudar-bld.gov.tr/portal/doc/sempozyum/sempozyum6/T19.pdf>, (19.12. 2009)
- Hançerlioğlu, O. (2006). *İslam İnançları Sözlüğü*, 4. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, s.78
- İmamoğulları, İ. H. (2002). *Geçmişten Günümüze Nizip*, İşmont Kültür Yayınları 1, Nizip, s.256
- İnan, A. (1998), *Makaleler ve İncelemeler I. Cilt*, TTK, Ankara,
- Kalafat, Y. (2005). *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Babil Yayıncılık, Ankara, ss.102-103
- Kanal, İ. (2008). *Nizip Savaşı Mevki Olarak Nerede Yapıldı*, Nizipcom Aylık Dergi, sayı:2, s.17
- Kaplan, M. (1996). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri*, Dergah Yayınevi İstanbul, s.26
- Karadağ, M. (1996). *Türk Halk Edebiyatı Anlatı Türleri*, Akademi Yayınları, Balıkesir, s.295

- Karataş, C. (1998). *Son Göçebe Baraklar*, Bumerang Kitapları, İstanbul, s.39
- Karayılan, N. (2005), *Nizip'te Folklor*, Bitirme Tezi, Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Gaziantep
- Köksal, H. (2002). *Türkler*, C.III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 592
- Köprülü, F. (1984), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİBY, Ankara, s.19
- Luthi, M. (2006). *Masalın Efsane, Menkabe, Mit, Fabl ve Fıkra Gibi Türlerden Farkı*, Sevgül S. (Çev.), Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1, Geleneksel Yayıncılık, Ankara, s.349
- Meâl Heyeti, (2004), *Kur'an-ı Kerim*, Hayrât Neşriyat, İlim Araştırma Merkezi, İstanbul
- Narkissos, Wikipedi Özgür Ansiklopedi. (2009).
[http://tr.wikipedia.org/wiki/Narkissos_\(mitoloji\)](http://tr.wikipedia.org/wiki/Narkissos_(mitoloji)), (08.12.2009)
- Nizip Belediyesi Stratejik Planı 2006-2010 s.7
- Nizip Haberleri, (2009), *Nizip Coğrafi Konumu*, <http://www.nizipnet.com/>, (27.08.2009)
- Nizip'imizi Tanıyor muyuz?, (1993). *Karpuzatan* (Nizip Kültür ve Dayanışma Derneği Yayın Organı), S.1 s.8-9
- Nizip Ticaret Odası Faaliyet Bülteni, (2005), *Ekonomik Durum*, s.12.
- Nizip Ticaret Odası Faaliyet Bülteni, (2002), *Nizip'in Tarihçesi*, s.15
- Nizip Ticaret Odası Faaliyet Bülteni, (2007), *Coğrafi Konum*, s.16
- Ocak, A. Y. (1984). *Türk Halk İnanışlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara, s. 29
- Ocak, A. Y. (1983), *Bektaşî Menâkıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul, ss. 1-92
- Ocak, A. Y. (2007). *İslâm-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, ss.58-59
- Oğuz, Ö., vd. (2007). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, s. 325
- Ögel, B. (1989). *Türk Mitolojisi I. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s.191
- Özbaş, Ö. (1958). *Gaziantep Dolaylarında Türkmenler ve Baraklar*, Gaziantep Kültür Derneği S.8, Cihan Matbaası, Gaziantep, s.1
- Özdemir, Y. (2003). *Gaziantep Efsaneleri İnceleme-Metin*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep
- Öztürk, A. (2000). *Çağları İçinde Türk Destanları*, Alioğlu Yayınları, İstanbul, s.24
- Pala, İ. (1995). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, s.513
- Sakaoğlu, S. (1992). *Efsane Araştırmaları*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, No: 106, Konya, s.9
- Sakaoğlu, S. (1999). *Masal Araştırmaları*, Akçağ Yayınları, Ankara, s.2
- Sakaoğlu, S. (2009), *101 Türk Efsanesi*, Akçağ Yayınları, Ankara, ss.23-24
- Sakaoğlu, S. (2004), *101 Anadolu Efsanesi*, Akçağ Yayınları, Ankara, s.126
- Seyidoğlu, B. (2005). *Erzurum Efsaneleri*, Erzurum Kitaplığı, İstanbul, ss.7-8
- Tanyu, H.(2007) *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Elips Kitap, Ankara, s. 176
- Tarhan, R. (2009). *Nizip Karacaoğlan'a Sahip Çıkmalı*,
<http://www.nizip.com/showthread.php?t=23589>
- Tarhan, R. (2009). Nizip Karacaoğlan'a Sahip Çıkmalı, *Nizip Denge Gazetesi*,
<http://www.nizipdenge.com/yeni/yazi.php?id=47>, (27.11.2009)
- Tarhan, R. (2007). Yaşadığımız Şehir Nizip'in Adı Nerden Geliyor, *Nizipcom Aylık Dergi*, S.1, s.14
- TDK, Türkçe Sözlük, *Motif Kavramı*,

- <http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=motif&ayn=tam>,
Taneri, A. (1997), *Türk Devlet Geleneği Dün-Bugün*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 91
- Temizkan, M. (2005). *Fikret Türkmen Armağanı. Bektaşî Edebiyatı'nın Birinci Dönemi ve Bu Dönemdeki Hakim Temaları Üzerine Bir İnceleme*, İzmir, s. 685
http://turkoloji.cu.edu.tr/HALK%20EDEBIYATI/mehmet_temizkan_bektasi_e_debiyatının_birinci_donemi_bu_donemin_temaları_uzerine.pdf,(12.12.2009)
- Tokel, D. A. (2000). *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar*, Akçağ Yayınları, Ankara, s.18
- Turan, O. (2006). *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, s.108
- Uludağ, S. (2005). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, Ankara, s.62
- Üçüncü, K. (2010). *Trabzon Yöresi Sözlü Kültür/ Tarih Malzemesinin Trabzon Tarih Araştırmaları İçin Kaynak Olarak Durumu Ve Önemi*, s. 2.
http://www.turkoloji.cukurova.edu.tr/HALKBILIM/kemal_ucuncu_trabzon_yoresi_sozlu_kultur_tarih_durum.pdf (28.01.2010)
- Yalçınkaya, F. (2008). *Muş'ta Yatırlar ve Yatırlarla İlgili Anlatılan Menkıbeler*, Yüzüncü Yıl Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Van, s.3
- Yavuz, F. (2003). *Gaziantep Evliya Menkıbeleri ve Kaynakları*, GAZÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, s. 98
- Yavuz, M. H. (Ekim 2007). *Diyarbakır Efsaneleri*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, ss.15
- Yıldırım, D. (1998). *Türk Bitiği*, Akçağ Yayınları, Ankara, s.43
- Kazım, Y. (Ekim 1990). *Nizip ve Sosyo Ekonomik Gelişme*, İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, s.3.
- Yılmaz, M. (1973). *Nizip Tarihi*, Mazlum Kitapevi, Gaziantep, s.15
- Yılmaz, M. (1990). *Efsanelerimiz*, İnönü Üniversitesi Efsane Derleme Yarışması, (haz), Cahit Kavcar, Mehmet Yardımcı, İ.Ü. Basımevi, Malatya, s. 254

2. Sözlü Kaynaklar

- Abdülkadir Yılmaz, Nizip-1939, Okur yazar, Boyacı, Kızılcakent Köyü
 Adil Bayrak, Nizip (Turlu Köyü)-1951, İlkokul, Çiftçi, Turlu Köyü
 Adil Özel, Nizip-1944, İlkokul, Çiftçi, Gevence Köyü
 Ahmet Tüter, Nizip-1958, İlkokul, Türbedar, Nizip
 Akıl Bozüyük, Nizip-1937, Okur yazar, Çiftçi, Mihrap Köyü
 Ali Dağdeviren, Nizip-1966, İlkokul, Çiftçi, Kızılcakent Köyü
 Ali Doğan Kılıç, Nizip-1957, İlkokul, Çiftçi, Kızılın Köyü
 Coşkun Öztürk, Şanlıurfa-1971, Üniversite, Öğretmen, Nizip
 Fehime Kılıçparlar, Nizip-1926, Okuryazar, ev hanımı, Gevence Köyü
 Hacı Cuma Şenlik, Nizip-1938, Okuma yazması var, Çiftçi, Kızılın Köyü
 Halil Yalçın, Nizip-1955, Üniversite, Öğretmen, Nizip
 Halil Yılmaz, Nizip, İlkokul, Muhtar, Erenköy
 Halime Naim, Nizip-1944, Okuma yazması yok, Ev hanımı, Sarıkoç Köyü
 Hamo Karakuş, Nizip-1933, Okuma yazması yok, Çiftçi, Yağmuralan Köyü
 Hannan Bozkaya, Nizip-1945, Okuma yazması var, Çiftçi, Kızılın Köyü
 Hasan Naim, Nizip-1959, Ortaokul terk, Muhtar, Sarıkoç Köyü
 Hayri Yalçın, Nizip-1968, İlkokul, Çiftçi, Kızılcakent Köyü
 Mehmet Ağaçkıran, Nizip-1955, İlkokul, Motosiklet tamircisi, Nizip
 Mehmet Kılıçparlar, Nizip-1922, Okuryazar, çiftçi, Gevence Köyü
 Mehmet Özdeniz, Nizip-1978, Lise, Köy İmamı, Kızılın Köyü
 Mustafa Karakoç, Nizip-1958, Üniversite, Öğretmen, Halfeti
 Mustafa Kılıç , Nizip-1960, ilkokul, Çiftçi, Nizip
 Nihal Yolgösteren, Nizip-1951, Okur yazar, Ev hanımı, Keret Köyü
 Şükrü Uçar, Nizip-1957, İlkokul, Çiftçi, Kızılcakent Köyü
 Yılmaz Bozkaya Yılmaz, Nizip-1957, İlkokul, Çiftçi, Kızılın Köyü
 Ziya Kaygısız, Nizip-1951, İlkokul, Çiftçi, Salkım Kasabası

EKLER

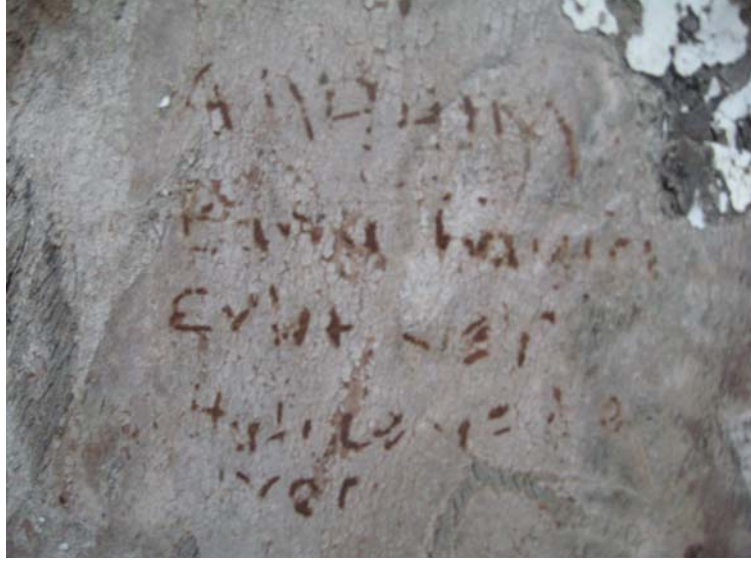
Resimler

Evren'in kızı yuttuğu Dikmeli Mağara
Çatalca Köyü

İbn-i Hacer'in baş ucunda uyuduğu taş
Kızılin Köyü

“Allah’ım bana evlat ver Hatice’ye de ver”
Seyit Hasan Baba Ziyareti Önündeki Adak Ağacı

Taş baş Tepesi’nde kan akıtan ağaç ve
taşa kesen yedi kız kardeşin mezarları

Rum kale Bey’inin, oğlu Nergis’i sakladığı su kuyusu

ÖZGEÇMİŞ

Levent Başarkanoğlu, 1976 yılında Balıkesir’de doğdu. İlk, orta ve yüksek öğrenimini Balıkesir’de tamamladı. 2001 yılında Balıkesir Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nden mezun oldu. Aynı yıl öğretmenlik mesleğine başladı. 2007 yılında Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Halk Edebiyatı Bilim Dalında yüksek lisansa başladı. Halen Balıkesir’de öğretmenlik yapmaktadır. Evlidir ve Bade isminde bir kızı vardır.

VİTAE

Levent Başarkanoğlu, was born in Balıkesir in 1976. He completed first, middle and high school education in Balıkesir. He graduated from Turkish Language and Literature Department of Necatibey Education Faculty in Balıkesir University, in 2001. He began teaching profession at the same year. He started to have postgraduate education in the branch of Folk Literature in Turkish Language and Literature main branch of Social Sciences Institute in Gaziantep University in 2007. He is currently teaching in Balıkesir. He is married and has a child named Bade.